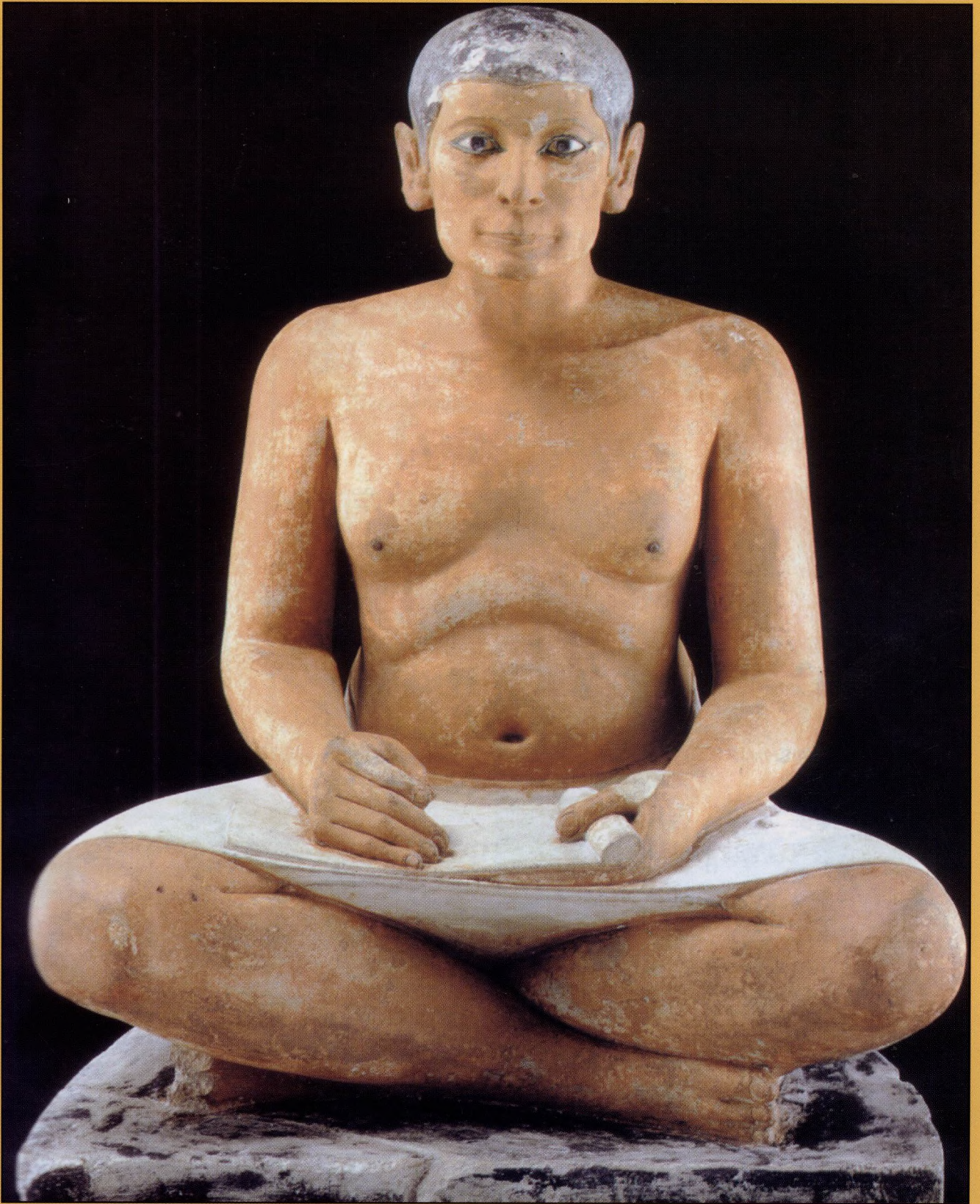

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2006 • τεύχος 150 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2006
τεύχος 150 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στη διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Βλέπω τόν θάνατό σου.....5
Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Ή πλατεία ήταν γεμάτη,
τό Da Caro επίσης.....6
Μαρίνα Κόντη, Ό έξερρευνητής τών αισθήσεων.....8

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Κοινωνικός
άνταγωνισμός και γνώση10
Άντώνης Μανιτάκης, Ό ελληνικός
συνταγματισμός αντιμετώπος μέ τόν
συναινετικό άναθεωρητισμό22
Βασιλική Γρηγοροπούλου, Ντεκάρετ: Τό αίνιγμα
του πρώτου προσώπου31
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Καί ό Τρικούπης,
άλλά και ό Μοντάνι. Ένα σχόλιο πάνω
στους διαλόγους του Σολωμού37
Παύλος Δ. Κρέμος, Lutto.
In memoria, για έναν νεκρό πενήντα δύο
χρόνια μετά τό θάνατό του41

Νίκος Θεοτοκάς, Οι άφηγήσεις, τά τεκμήρια
και τα πράγματα.45
Ίωάννα Ναούμ, Νύχτες μυθοπλασίας -
ήμέρες ανάγνωσης48
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ή ιστορική ποιητική
της άπόστασης55
Γιάννης Κουβαράς, Οι συνέπειες της παλαιάς
ιστορίας58
Έμμ. Κόρητης, Σέ πρώτη ανάγνωση60
Επιστολές
Θόδωρος Παρασκευόπουλος63
Βασίλης Ζουναλής.....64
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις65

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Κατερίνα Λαμπρινοῦ, Για τήν Ίστορία
της ζωής τών άλλων44
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Τά σχολικά έγχειρίδια54
Άγγελος Έλεφάντης, Περί άπλής αριθμητικής59
Στρατής Μπουρνάζος, Κατά τάς διαφημιστικές
γραφάς62

Έξώφυλλο: Άγαλμα, Καθιστός γραφέας, από τήν Σακάρα
(Αίγυπτος), 2620-2350 π.Χ.

Βλέπω τόν θάνατό σου

Ἐκεῖνο τό βράδυ, ὁ Τζώρτζ Μπούς ἔπεσε νά κοιμηθεῖ νωρίς· «ἀπ' τές ἐννιά». Ἡ διαφορά ὥρας μέ τό μακρινό Ἰράκ καί ἡ ἀπόσταση τῆς γεωγραφίας ἦταν ὁ μόνος τρόπος γιά νά μή συναντηθεῖ κατά πρόσωπο μέ τή μοίρα τοῦ ἐχθροῦ του. Τήν ἄλλη μέρα, τό βίντεο μέ τήν ἐκτέλεση τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν ἔκανε τόν γύρο τοῦ κόσμου μέσω διαδικτύου, προκαλώντας τήν ἐκπληξη καί τήν ἀγανάκτηση τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν, πού παρακολούθησαν μέ ἀμηχανία καί ἀποστροφή τήν περίφημη «ἀποκατάσταση» τῆς ἱρακινῆς δημοκρατίας διά τῆς ἀγχόνης. Τό ἄλλοθι τοῦ «αὐτόνομου ἱρακινοῦ δικαστηρίου» δέν ἔπαιξε κανέναν γιά τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἦταν τό ἴδιο προκλητικό ὅσο καί ἡ πρόωρη νυκτερινή κατάκλιση τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου. Ἔτσι κι ἄλλιως, ἡ ἀπόσταση δέν εἶναι πάντα ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά προστατευτοῦμε ἀπό τόν «πόνο τῶν Ἄλλων»· συχνά μετατρέπεται σέ ὄχημα πού ἐκθέτει τή δική μας ὀπτική γωνία, τήν ἀμεσότητα καί τήν ἐμπλοκή μας στήν παρατήρηση, τή δική μας σκοποφιλική βία.

Τό γνωρίζουμε καλά: τό βλέμμα ὑπακούει σέ πειθαρχίες πού παράγουν νοήματα. Ἰδιαίτερα ἡ ὁρατότητα μιᾶς ποινῆς, ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τή νομιμότητα καί τήν ἐπίδειξη ἰσχύος τῆς ἐξουσίας, βαρύνεται μέ τό σκληρό καθήκον ὄχι ἀπλά νά τιμωρήσει τό ἔγκλημα ἀλλά νά κοινολογήσει τόν θρίαμβο μιᾶς (δυσ)αναλογίας κι ἐνός συσχετισμοῦ δυνάμεων. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ δημόσια εἰκόνα μιᾶς θανάτωσης δέν μᾶς καλεῖ ἀπλά νά τή δοῦμε ὡς θεατές ἀλλά μᾶς καλεῖ νά γίνουμε μάρτυρες καί ἐγγυητές τῆς ἐξουσίας πού ἔχει τό δικαίωμα νά θανατώνει. Μᾶς καλεῖ, δηλαδή, νά μοιραστοῦμε τόν ἰδεολογικό κόσμο της, τό πολιτικό, νομικό καί πολιτισμικό ὑπόβαθρο πού κατοχυρώνει τό δικαίωμα στή συγκεκριμένη ποινή. Στήν περίπτωση τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν, ἀκριβῶς αὐτόν τό ρόλο ἀρνήθηκε ἡ Εὐρώπη, καί αὐτό ἦταν ἕνα πάρα πολύ σημαντικό πολιτικό γεγονός. Πέρα ἀπό τόν ἀνθρωπιστικό λόγο πού ἀρθρώθηκε, συντονισμένος ἴσως μέ τό χριστουγεννιάτικο κλίμα τῶν ἡμερῶν, ὑπάρχουν καί πολιτικά συμπεράσματα ἀπό τήν ἀπρόσμενη ὁρατότητα αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ἀκόμη καί στήν «πρόθυμη Βρετανία», ὁ φερόμενος ὡς διάδοχος τοῦ Τόνυ Μπλέρ ζήτησε νά ἐπανεξεταστοῦν οἱ σχέσεις τῆς χώρας του μέ τίς ΗΠΑ «ἀπό τήν ἀρχή». Κάτι φαίνεται νά ἀλλάζει στόν ὄριζοντα, λοιπόν, ἔστω κι ἂν αὐτό τό κάτι θά πάρει χρόνο, ἴσως πολύ χρόνο, γιά νά ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ μιά ἐνιαία εὐρωπαϊκή στάση ἀπέναντι στήν πολιτική τῶν «δίκαιων πολέμων» πού διεξάγουν οἱ ΗΠΑ ἀνά τόν κόσμο.

Ἡ ἀπαξίωση τῆς θανατικῆς ποινῆς καί ὁ τηλεοπτικός κανιβαλισμός τοῦ νεκροῦ δικτάτορα κινητοποίησε τά ἀντανεκλαστικά τῆς Εὐρώπης, πού ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό, βλέπει μέ ἀρκετή καχυποψία τήν αὐτοκρατορική ἀναμέτρηση «τῶν δυνάμεων τοῦ Καλοῦ μέ τίς δυνάμεις τοῦ Κακοῦ» νά ἐξελίσσει σέ μιά νέα τρομοκρατική βαρβαρότητα. Οἱ φωνές διαμαρτυρίας καθῶς καί ἡ καμπάνια γιά τήν κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς δηλώνουν, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, πῶς ἔχει ὀριμάσει τό αἶτημα γιά μιά σταδιακή ἀπεμπλοκή τῆς Εὐρώπης ἀπό τά ἀμερικανικά σχέδια στήν περιοχή. Ὁ θάνατος τοῦ Σαντάμ ἦταν μιά καλή ἀφορμή γιά νά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους, ἀρκετά δυναμικά αὐτή τή φορά, οἱ διαχωριστικές γραμμές καί τά διακριτά ἀξιακά συστήματα πού θεμελιώνουν τίς πολιτικές ἀρχές καί συμπεριφορές, ἀκόμη καί ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς δοκιμαζόμενης πλέον εὐρω-ατλαντικῆς συμμαχίας. Γιά τήν ὥρα, ἡ σημαντικότερη δυσκολία δυστυχῶς εἶναι τό ἀντεστραμμένο «ἀρνητικό» τοῦ μικροῦ φίλμ μέ τόν θάνατο τοῦ δικτάτορα. Γιατί, τήν ἴδια ὥρα πού ὁ ἀμερικανός πρόεδρος προσπαθοῦσε νά γαληνεύσει τόν ὕπνο του, ὁ Σαντάμ Χουσεῖν προσπαθοῦσε νά πολιτικοποιήσει τόν δικό του ἐφιάλτη. Πέθανε ὡς «μάρτυρας» κρατώντας τό Κοράνι καί φωνάζοντας «λευτεριά στήν Παλαιστίνη». Σέ αὐτό τό παράξενο θέατρο τῆς ὠμότητος, τό ἐρασιτεχνικό βίντεο ἐνός κινητοῦ τηλεφώνου κατάφερε νά γίνῃ ἕνα νέο μνημεῖο τοῦ φονταμενταλισμοῦ. Σέ ἐκεῖνο τό σκοτεινό δωμάτιο τῆς ἐκτέλεσης, ὁ Σαντάμ Χουσεῖν πέτυχε νά ἐξασφαλίσει τή λαμπρότητα τοῦ βασανιστηρίου του καί νά μετατρέψῃ ἕναν ἀτιμωτικό θάνατο σέ μιά θεαματική ἥρωική πράξη, παίζοντας τόν τελευταῖο του ρόλο γιά τό «φανατικό» κοινό του.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Ἡ πλατεία ἦταν γεμάτη, τό Da Caro ἐπίσης...

Ἡ προτεινόμενη ἀναθεώρηση τοῦ ἄρθρου 16 μπορεῖ νά μὴν εἶναι ἡ «μητέρα τῶν μαχῶν», ὥστόσο εἶναι σίγουρα ἕνα δῆλημα ἀπό ἐκεῖνα πού ἀναγκάζουν τούς πάντες νά πάρουν θέση —εἶναι, δηλαδή, δῆλημα ἐξόχως πολιτικό. Πράγματι, ἡ θέση τῆς κυβέρνησης εἶναι καθαρῆ, ἡ ἀντίθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος ἐπίσης. Ὅμως, ἕνα φιλοπρόβλημα ὑπάρχει (πάλι) μέ τό ΠΑΣΟΚ, ἡ στάση τοῦ ὁποῖου (του κόμμα-

τος καί τῆς βάσης του) μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅσους τοποθετούμαστε ὑπέρ τοῦ ἀποκλειστικά δημόσιου χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου.

Τό ΠΑΣΟΚ ἔδειξε ἄλλη μιὰ φορά ὅτι ἡ ὀργανωτική του ἀσυναρτησία καί ὁ ἰδεολογικός του ὀπορτουρισμός τοῦ ἐπιτρέπουν μὲν νά εἶναι μέ ἀξιώσεις «κόμμα ἐξουσίας» ἀλλά συχνά τό ἐμποδίζουν νά λειτουργήσῃ ὡς κόμμα, νά συζητήσῃ τίς ἐσωτερικές του ἀντιθέσεις, νά διχαστεῖ, ἐν τέλει, μέ πολιτικούς ὄρους. Τώρα, ὅμως, αὐτή ἡ ἀποτυχία δέν πιστώνεται στόν Γιώργο Παπανδρέου ἀλλά στό μπλόκ τῶν ἐκσυγχρονιστῶν, πού κάποτε αὐτοπροτάθηκε ὡς ἡγεμονικό πολιτικό καί ἰδεολογικό ρεῦμα. Ἐνάντια στήν ἰδεολογικά ἀπαρασάλευτη θέση τοῦ προέδρου ἐκφράστηκαν ἀνοιχτά ἰσχυρά στελέχη (ιδίως οἱ συνταγματολόγοι Βενιζέλος καί Λοβέρδος) καί σχεδόν σούμπιτο τό «ἀνδρειῖκό ΠΑΣΟΚ» (Τσοχατζόπουλος, Παναγιωτακόπουλος, Οἰκονόμου, ΠΑΣΠ). Οἱ ἄλλοτε ἐκσυγχρονιστές, ἂν καί ἐπίσης ἀντίθετοι στήν ἀναθεώρηση, ἐκφράστηκαν χλιαρά: ἀπό τούς ὀργανικούς διανοούμενους τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ οἱ Κ. Τσουκαλᾶς καί Δ. Τσάτσος, δημοσιεύοντας ἓνα (καθόλου ἄσχημο, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ) ἄρθρο τους στά Νέα, καί ἀπό τό πολιτικό προσωπικό ὁ Σ. Κοσμίδης, στήν ὀμιλία του στή Βουλή. Ὁ σκληρός πυρήνας, ὡστόσο, τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ σιώπησε ἢ ἄφησε νά διαφανεῖ ἡ διαφωνία του μέσω τῶν περὶ φημων «κύκλων»: ἔτσι ἐπράξε ὁ Κ. Σημίτης, ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι θά τοποθετηθεῖ δημόσια μέ τήν ὀμιλία του στήν ἐπόμενη συζήτηση τῆς Βουλῆς γιά τό θέμα, ὅταν δηλαδή θά εἶναι ἴσως πολύ ἀργά γιά νά παράξῃ ὀποιοδήποτε πολιτικό ἀποτέλεσμα.

Ἐντάξει, εἶναι γνωστό ὅτι ὁ ἐκσυγχρονισμός οὐδέποτε συμπάθησε τά πεζοδρομία καί τό πόπολο, ὁπότε θά ἦταν ἀφελής ἡ προσδοκία νά μᾶς συνοδεύσει στίς πορεῖες. Ὡστόσο, ἔχει μιὰ διαφορετική ἀντίληψη γιά τό πανεπιστήμιο ἀπ' ὅ,τι ὁ Γιώργος Παπανδρέου, τήν ὁποία ὅμως ἐπέλεξε νά μὴ διατυπώσῃ ἀνοιχτά καί συγκροτημένα, ἀπευθυνόμενος στήν ἐλληνική κοινωνία, στή διχασμένη βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀλλά καί στούς δυνάμει συμμάχους του τῆς Ἀριστερᾶς. Προτίμησε νά ψελλίσει μιὰ διακριτική διαφωνία, πού δέν θά διαταράξῃ τή συναίνεση ΝΔ-ΠΑΣΟΚ, δέν θά ἀνοίξῃ ρήγματα, δέν θά ἐνισχύσῃ ἀντίρροπες κοινωνικές δυνάμεις. Ἐμεῖς μπορούμε ἀκόμη νά ἐλπίζουμε ὅτι, ἔστω ἀργά, οἱ ἐκσυγχρονιστές θά ἀναλάβουν τήν πολιτική εὐθύνη τῆς δημόσιας τοποθέτησης, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἐκσυγχρονισμός δέν εἶναι μόνο νά κάθῃσῃ στό Da Capo πίνοντας Καμπερνέ-Σωβινιόν, καπνίζοντας πούρα καί συζητώντας μέ ἀποστροφή γιά τούς «ἀρχαϊσμούς» τῆς —πέραν τῶν ὀρίων τοῦ Κολωνακίου— ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

Ὁ ἐξερευνητής τῶν αἰσθήσεων

Τὸ Ὑπουργεῖο Τουριστικῆς Ἀνάπτυξης δέν μπορούμε νά ποῦμε ὅτι δέν διαθέτει φαντασία γιά τήν προώθηση τοῦ ἐμπορεύματος, πού, στήν προκειμένη, εἶναι ἡ Ἑλλάδα. Ἡ φαντασία ὅμως —στό μυαλό τῶν προωθητῶν τοῦ προϊόντος Ἑλλάδας— πάει μαζί μέ ἀφορήτως βαρύγδουπες φράσεις ἢ λέξεις οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν ἰλαρότητα σέ ὅποιον γνωρίζει, ἔστω λίγο, τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στήν ἐλληνική ἐπικράτεια τῆς τουριστικῆς ἀνάπτυξης. Τό σλόγκαν πού ἐπινοήθηκε, μέ ἀφορμή τούς Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες τό 2004, «Ζῆσε τόν μῦθό σου στήν Ἑλλάδα», βελτιώθηκε τώρα μέ ἄλλου τύπου μεγαλομανιακές —ἐξερευνητικοῦ μεγέθους καί ἔξαψης τῆς φαντασίας— φράσεις: «Explore your senses in Greece» («ἐξερεύνησε τίς αἰσθήσεις σου στήν Ἑλλάδα») εἶναι τό κεντρικό διαφημιστικό σλόγκαν τό ὁποῖο ἀκολουθεῖται καί ἀπό ἄλλα παρομοίου κάλλους: «Συνάντησε τήν τελειότητα», «βάζοντας πλώρη στό ὄνειρο» ἕως τό πῶς μπανάλ «ἀνακάλυψε τήν ὀμορφιά».

«Ὅλα τά μάτια τοῦ κόσμου στήν Ἑλλάδα», ἀναφέρει ἡ διαφήμιση τοῦ Ὑπουργείου, κάτι πού ἀκούγεται ὡς εὐσεβῆς πόθος. Ἡ ἀσεβής; Σίγουρα τέτοιου τύπου διαφημιστικές ἐκστρατεῖες ἀπευθύνονται σέ ξένους· δέν εἶναι τυχαῖο, ἐξάλλου, ὅτι ὅλα τά παραπάνω συνθήματα εἶναι στά ἀγγλικά, διότι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν πλέον καλά ὅτι ἡ χώρα τους ἔχει καταντήσει οἰκονομικά ἀπλησίαστη γιά τουρισμό καί λοιπά συναφή. Οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν καλά ὅτι γιά ἓνα σαββατοκύριακο, ἓνα ζεῦγος θέλει 200 εὐρώ τό ἐλάχιστο, ἐάν ἔχει τή διάθεση νά φύγει ἀπό τό κλεινόν ἄστρῳ καί νά πάει μιά σύντομη ἐκδρομή, π.χ. στά Καλάβρυτα. Μέ τά ἴδια χρήματα γιά τίς ἴδιες μέρες μπορεῖ νά μετακινηθεῖ μέχρι τή γειτονική Ἰταλία καί ἂν τό ψάξει πολύ νωρίτερα μπορεῖ νά περάσει θαυμάσια τρεῖς μέρες σέ μιά ὁποιαδήποτε εὐρωπαϊκή πρωτεύουσα. Γιατί νά μείνει πλέον στήν Ἑλλάδα;

Ὁ ξένος, ἀντίθετα, προσκαλεῖται γιά νά «ἐξερευνήσει τίς αἰσθήσεις του στήν Ἑλλάδα» — πέντε διαθέτει τό ἀνθρώπινο εἶδος καί, βεβαίως, ὅλες μποροῦν νά ξυπνήσουν ἐδῶ καί νά ἀναπτυχθοῦν σέ σημεῖα ἀφάνταστα... Τό θέμα εἶναι μέ ποιόν τρόπο. Ὁ ξένος, πού τόσο πολύ θέλουμε νά προσελκύσουμε, καί μάλιστα ὄχι ὁ ξένος τοῦ γκρούπ καί τοῦ οἰκονομικοῦ πακέτου τῆς ἡμιδιατροφῆς καί τοῦ ἐγκλεισμοῦ στό ξενοδοχεῖο, ὅπου μαντρωμένος οὔτε βλέπει τίποτα, οὔτε —πόσο μᾶλλον— μπορεῖ νά «ἐξερευνήσει τίς αἰσθήσεις του» καί νά ξοδέψει κάνα εὐρώ παραπάνω, ὁ δυνητικός, λοιπόν, ἀλλοδαπός τουρίστας-ἐξερευνητής μέ σχετικά ὑψηλό βαλάντιο, ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά γευτεῖ, γιά πα-

ράδειγμα, ἓνα πανάκριβο ψάρι βαφτισμένο «φρέσκο πελαγίσιο» (σέ βαθιά κατάψυξη ἀπό κάποιον ἄλλο πέλαγος τοῦ κόσμου – πάντως ὄχι τοῦ Αἰγαίου), θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά ἐξερευνήσει τήν ὄραση ἀλλά καί τήν ἀκοή του, ὅταν κόβοντας βόλτες στά ἀπίθανης καλλονῆς νησιά μας θά βρῖσκει ἑκατοντάδες αὐτοκίνητα δίπλα στά ἤρεμα ἀκρογιάλια, τραπεζοκαθίσματα, ὀμπρέλες καί ξαπλώστρες πάνω στήν ἀκροθαλασσιά, ἐνῶ τά μηχανάκια θά συναγωνίζονται στόν θόρυβο τό σκάσιμο τῶν κυμάτων στήν παραλία μαζί μέ τίς ρακέτες, τά κασετόφωνα στή διαπασῶν μέ ὅλα τά τελευταῖα ἐλληνικά σουξέ, τά δέ τζέτ σκί καί τά κρίς κράφτ θά στοχεύουν τό κεφάλι του κάθε φορά πού θά ξεγελαστεῖ νά πάει λίγο πιό βαθιά γιά νά ἐξερευνήσει κολυμπώντας καί μακροβουτώντας τόν ὑποθαλάσσιο πλοῦτο τοῦ ἐλληνικοῦ πελάγους.

Ὁ ἐξερευνητής τῶν αἰσθήσεων, αὐτό τό νέο μοντέλο ἐπισκέπτη τῆς χώρας μας, θά ἔχει ἐπίσης τή σπάνια εὐκαιρία νά «ἐξερευνήσει» τήν ὄραση καθώς καί τήν ὄσφρησή του ὅταν θά τύχει, γιά παράδειγμα, νά πάει στίς Σπέτσες (συμβαίνει λίγο πολύ παντοῦ τό ἴδιο) καί νά δεῖ, νά μυρίσει, νά ἀκούσει, νά ἀγγίξει καί νά γευτεῖ – ὅλα σέ ἓνα – τά ἐξῆς: Μιλáει μιά κάτοικος Σπετσῶν, ὀργισμένη, σέ ἐπιστολή της στά Νέα (15.1.2007) «[...] Δέν ἔφταναν τά δξύτατα προβλήματα μέ τήν ἀνοιχτή χωματερή, τά βοθρολύματα πού χύνονται γύρω γύρω ἀτόφια στή θάλασσα [...], τήν καταπάτηση κάθε νόμου περί οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ καί προστατευόμενου παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ. Τώρα ἀνοῖξε καί μιά νέα πληγή: τά αὐτοκίνητα. Ἐκατοντάδες αὐτοκίνητα σέ μόνιμη βάση σέ ἓνα νησί πού αὐτοδιαφημίζεται ὡς τό νησί χωρίς αὐτοκίνητα, ἀλλά καί δεκάδες παράνομα λόγω ὄγκου φορτηγά [...] μέ ἄσχετους καί ἐπικίνδυνους κάντρι-μπόι φορτηγατζήδες. Στά στενά δρομάκια ἐνός οἰκισμοῦ πού φτιάχτηκε γιά γαϊδούρια».

Τί πιό ὠραία ἐξερεύνηση ὅλων τῶν αἰσθήσεων!... Μένουν οἱ ἀρχαιολογικοί χῶροι καί τά μουσεῖα. Ἐκεῖ, ὁ ἀναβαθμισμένος ἀπό τίς ὑψηλῆς αἰσθητικῆς ἐξερευνήσεις τῶν αἰσθήσεων του ξένος ἐπισκέπτης, ἐφόσον εἶναι τυχερός, θά ἀναβαπτισθεῖ διανοητικῶς καί πνευματικῶς. Ὑπάρχει, βέβαια, μία πιθανότητα νά ἀπογοητευτεῖ, ἀκούγοντας τόν ὑπάλληλο βαθιάς μόρφωσης –ἀρχαιοελληνικῆς καί ἄλλης– νά κρώζει: «Δί μιουζιέμ ἰς κλόσντ νάο φόρ δέ πάμπλικ», στίς 2.30 μ.μ., ὡρα τῆς μεσημεριανῆς σιέστας ἀκόμα καί στούς πιό χότ τουριστικούς προορισμούς· ἀλλά ἐπειδή –κατά βάθος– αὐτό τό εἶδος τοῦ «ἐξερευνητῆ τῶν αἰσθήσεων» ποτέ δέν τό βάζει κάτω καί ἀντιμετωπίζει μέ γαλήνη καί χαρά τό καθετί πού τοῦ ἀποκαλύπτεται, ὑποθέτουμε, λοιπόν, ὅτι μετά ἀπό ἓναν χρόνο, ἄντε δύο, θά μᾶς ξανάρθει, διότι ἡ συγκίνηση εἶναι συγκλονιστική ὅταν ξυπνάει τό μεγαλεῖο ὅλων μαζί τῶν αἰσθήσεων μας. Καί μετά ξυπνήσαμε...

Μαρίνα Κόντη

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ

– ή παθογένεια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος –

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Παρόλο που τελευταία ή κουθέντα για τό εκπαιδευτικό ζήτημα στην Ελλάδα, βοηθούσης και της συγκυρίας, έχει επικεντρωθεί στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, σέ τούτο τό κείμενο θά ήθελα νά κατεβοῦμε ἕνα σκαλοπάτι καί νά ἐστιάσουμε τήν προσή μας στά ζητήματα πού ἀφοροῦν τό Λύκειο καί τή διαδικασία εἰσαγωγῆς στά Πανεπιστήμια καί ΤΕΙ. Δέν εἶναι μόνο δική μου ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ διαδικασία αὐτή ἔχει ἰσχυρότατη ἐπιρροή –θά ἔλεγα θέτει τή σφραγίδα της– στό ὅλο εκπαιδευτικό σύστημα, εἴτε τό προηγούμενο (Δημοτικό, Γυμνάσιο), εἴτε τό ἐπόμενο (τριτοβάθμια εκπαίδευση). Μέ ἄλλα λόγια, ὅτι διαμορφώνει μιάν ἰδεολογία ἀπόκτησης γνώσεων, μιὰ μαθησιακή ἰδεολογία, ἡ ὁποία εἶναι παρούσα σέ ὅλα τά στάδια τῆς εκπαίδευσης, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ἔχει νόημα ἕνας διάλογος περί εκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης, ἂν αὐτός δέν περιλαμβάνει καί τή δευτεροβάθμια καί τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Δέν εἶναι μακριά ἡ ἐποχή πού ὅλη ἡ Ελλάδα (ἀλλά κυριολεκτικά ὅλη ἡ Ελλάδα, τά Λύκεια, οἱ φοιτητικές παρατάξεις, οἱ τοπικοί φορεῖς, οἱ ἰδιοκτῆτες καφενειῶν, διάφορα κόμματα καί πάει λέγοντας), μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, εἶχε ξεσηκωθεί ἐναντίον τῆς διάταξης τοῦ Ὑπουργείου πού ἔθετε τό 10, τή βάση, ὡς ἐλάχιστο ὄριο γιά τήν εἰσαγωγή στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ἄς ἀρχίσουμε λοιπόν ἀπό αὐτό τό ὄριο τοῦ 10, γιατί νομίζω ὅτι, ἴσως ἄθελά της, ἡ Μαριέτα Γιαννάκου μέ τή διάταξη αὐτή μᾶς ἀποκάλυψε τόν μεγάλο κόμπο ἢ ἕναν ἀπό τούς μεγάλους κόμπους πού σφίγγουν καί πνίγουν τό ἐλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Ὅταν πρωτοάκουσα τήν εἰσαγωγή τοῦ 10 ὡς βάση γιά τήν πρόσβαση στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση, τό πρῶτο πράγμα πού μοῦ ἤρθε στό μυαλό ἦταν ὅτι ἡ διάταξη αὐτή ἀντιφάσκει μέ τήν ὅλη λογική πού διέ-

πει τό νεοελληνικό σύστημα εἰσαγωγῆς στά ΑΕΙ καί ΤΕΙ: ἀπό τήν ἐποχή τῆς μεταρρύθμισης Παπανούτσου καί μετά, τά τελευταία σαράντα χρόνια, καί μέσα ἀπό διάφορες παραλλαγές πάνω στό ἴδιο βασικό μοτίβο, οἱ Ἑλληνόπαιδες εἰσάγονται στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση μέ κατατακτήριες ἐξετάσεις. Μέ ἐξετάσεις, πού σκοποῦ ἔχουν νά κατατάξουν τούς ἐξεταζόμενους σέ μία σειρά: πρῶτος, δεύτερος, τρίτος ... χιλιοστός κ.ο.κ. Ἡ κατάταξη αὐτή, σύμφωνα μέ τή λογική τοῦ συστήματος, πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατόν ἀντικειμενική, μᾶς καί καθορίζει «τό μέλλον τῶν παιδιῶν μας». Ὁ πρῶτος ἔχει ὅλες τίς ἐπιλογές στή διάθεσή του, ὁ δεύτερος καί ὁ τρίτος ἐπίσης, ἀλλά ὅσο προχωροῦμε πρῶς τά κάτω, οἱ ἐπιλογές λιγοστεύουν, μέχρι πού σέ κάποιον σημεῖο ἐκλείπουν τελείως.

Ἡ λογική τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἦταν ἴσως πιό ἐμφανῆς τά πρῶτα χρόνια τῆς καθιέρωσής του, τήν ἐποχή τοῦ λεγόμενου Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀπολυτηρίου, λίγο πρῖν καί κατά τή διάρκεια τῆς χούντας, ὅταν ὑπῆρχαν δύο μεγάλες κατευθύνσεις, ἡ κλασική καί ἡ πρακτική, καί ὅλες οἱ πανεπιστημιακές σχολές, ἢ, ἂν θέλετε, τά γνωστικά ἀντικείμενα, ὑπάγονταν εἴτε στή μία εἴτε στήν ἄλλη. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι μέ ἐξαίρεση τούς πρῶτους στήν κατάταξη, πού πραγματικά εἰσάγονταν στή σχολή τῆς προτίμησής τους, οἱ ἐπόμενοι, ἡ μεγάλη πλειοψηφία δηλαδή, διοχετεύονταν σέ σχολές τρίτης ἢ τέταρτης προτίμησης, σέ γνωστικά ἀντικείμενα πού οὐδέποτε –ὑπό ἄλλες συνθήκες– θά ἤθελαν νά γνωρίσουν καί νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά, σέ ἐπιλογές τόσο ἀσχετες μέ τήν πρῶτη τους προτίμηση ὅσο ἀσχετες εἶναι ἡ οἰκονομία μέ τή βιολογία, ἡ βιολογία μέ τά μαθηματικά, ἡ ἀεροναυπηγική μέ τήν ὀδοντιατρική, τά νομικά μέ τή γερμανική φιλολογία. Μ' ἄλλα λόγια, τό σύστημα ἐπεδείκνυε πλήρη περιφρόνηση πρῶς τή σχέση τοῦ ὑποψηφίου μέ τό γνωστικό ἀντικείμενο μέ τό ὅποιο ἔμελλε νά ἀσχοληθεῖ στή ζωή του, ἀνα-

γορεύοντας την κατάταξη διά του ακαδημαϊκού απολυτηρίου των αποφοίτων Λυκείου κατά την τάξη της βαθμολόγησης, σέ μόνο και απόλυτο κριτήριο για την μετέπειτα πορεία τους. Η «ατέλεια» αυτή του συστήματος επισημάνθηκε εγκαίρως και, έκτοτε, οι διάφορες μεταρρυθμίσεις που έγιναν είχαν για σκοπό την αναιρέση της, κυρίως μέσω της καθιέρωσης περισσότερων κατευθύνσεων, ώστε καθεμιά απ' αυτές να περιλαμβάνει κατά τό δυνατό συναφή γνωστικά αντικείμενα. Ωστόσο τό πρόβλημα έγινε αντιληπτό από την ελληνική κοινωνία και πολιτική έξουσία ακριβώς έτσι, ως ατέλεια δηλαδή ενός κατά τά άλλα σωστοῦ και «δίκαιου» συστήματος, μέ αποτέλεσμα, παρ' όλες τις μεταμορφώσεις που υπέστη κατά τή διάρκεια των χρόνων, τό σύστημα νά παραμένει απελπιστικά ἴδιο γιά πάνω από σαράντα χρόνια έχοντας δηλητηριάσει μέ τήν έσωτερική του λογική τή σχέση τής ελληνικής κοινωνίας μέ τή μάθηση και τή γνώση.

Διατείνομαι, λοιπόν, ὅτι αυτό που από νωρίς επισημάνθηκε ως ατέλεια του συστήματος, ἡ υποτίμηση, δηλαδή, τής σχέσης του υποψηφίου μέ τό γνωστικό αντικείμενο τής ἐπιλογῆς του δέν είναι παρά μία μόνο ὄψη, και ἴσως ὄχι ἡ σημαντικότερη, τής γενικότερης υποτίμησης που τό σύστημα αυτό επιδεικνύει –θά ἔλεγα μάλιστα διδάσκει– πρὸς κάθε μορφῆς γνώση: ὄχι μόνο μεταγενέστερη (τριτοβάθμια και μετέπειτα), ἀλλά και προγενέστερη (δηλαδή τή σχολική γνώση, τήν ὕλη ἐπί τής ὁποίας γίνονται και οἱ ἐξετάσεις).

**«Ζοῦμε τή σχετική ἀναμέτρηση
του κάθε νέου μέ τόν διπλανό του
και ὄχι τήν ἀπόλυτη ἀναμέτρηση
του καθενός μέ τή γνώση»**

Ἡ λογική του συστήματος

Ἐπειδή προσπαθήσουμε νά αποκρυπτογραφήσουμε τή λογική του συστήματος. Μιλήσαμε ἤδη γιά κατατακτικές ἐξετάσεις, γιά ἐξετάσεις που σκοπό ἔχουν νά κατατάξουν τούς νέους σέ μία σειρά προτεραιότητας. Είναι φανερό ὅτι ἡ «φιλοσοφία» του συστήματος αὐτοῦ είναι ἀνταγωνιστική, ἔχουμε δηλαδή μίαν ἀναμέτρηση των υποψηφίων μεταξύ τους, ἕναν «διαγωνισμό» του ἑνός ἔναντι του ἄλλου, ἕναν ἀγώνα μεταξύ των νέων γιά τό καλύτερο «πλασάρισμα» στήν τελική κατάταξη, ἕνα πρωτάθλημα μέ ἄλλα λόγια. Ἡ ἐσωτερική λογική του συστήματος αὐτοῦ είναι, ἐπομένως, σχετικιστική. Αὐτό που ἐνδιαφέρει είναι ἡ ὅσο τό δυνατόν ἀκριβῆς ἀπεικόνιση τής δικῆς μου θέσης ἔναντι τής θέσης του διπλανοῦ κ.ο.κ., τής σχέσης του ἑνός υποψηφίου μέ τόν ἄλλον. Αὐτό που, ἀντίστροφα, δέν προέχει και ὡς ἐκ τούτου ἔχει τεθεῖ στό περιθώριο του συστήματος είναι

ἡ ἀπόλυτη σχέση του καθενός μέ τή γνώση και τά κάθε λογῆς γνωστικά ἀντικείμενα. Γιά νά τό πούμε πιό καθαρά: ἐδῶ και σαράντα χρόνια ζοῦμε τή σχετική ἀναμέτρηση του κάθε νέου μέ τόν διπλανό του και ὄχι τήν ἀπόλυτη ἀναμέτρηση του καθενός μέ τή γνώση. Ἔτσι στήν ἀπολύτως εὐκαταία, σύμφωνα μέ τά ὑγιή κριτήρια, περίπτωση που ὄλοι οἱ υποψήφιοι μᾶς «χρυσῆς» χρονιάς, κατέχοντας τό ἀπόλυτο τής γνώσης, κατάρφεναν νά βαθμολογηθοῦν μέ εἰκοσι, τό σύστημα ἀντί νά θεωρήσει ἑαυτό πετυχημένο θά σήκωνε μέ ἀπελπισία τά χέρια ψηλά, ἀφού θά εἶχε ἀποτύχει νά κατατάξει τούς υποψηφίους σέ καλοῦς, μέτριους, κακοῦς, σέ δικαιούμενους νά προχωρήσουν και μὴ δικαιούμενους νά προχωρήσουν.

Γιά νά ἐπανακάμψουμε στή λογική του ἀγώνα, του διαγωνισμοῦ (ἀλήθεια σέ ποιές ἄλλες γλώσσες οἱ ἐννοίες ἐξετάσεις και διαγωνισμοί σημαίνουν τό ἴδιο και τό αὐτό;), του πρωταθλήματος, ἂν ὁ διαγωνισμός, ὁ ἀγώνας, διεξάγεται μεταξύ του ἑνός υποψηφίου και του ἄλλου, τό γνωστικό ἀντικείμενο, ἡ γνώση, ἡ κατά τά κοινῶς λεγόμενα ἡ ὕλη, δέν είναι παρά τό γῆπεδο ἐπί του ὁποίου διαγωνίζονται, ὁ τόπος του ἀγώνα. Ὁ τόπος αὐτός, ὅπως κάθε ἀγωνιστικός χῶρος, δέν είναι βεβαίως ἄσχετος μέ τό ἄθλημα τό ὁποῖο διεξάγεται ἐπ' αὐτοῦ, ὀφείλει ὅμως πρωτίστως νά προσαρμόζεται στίς, και νά ἐξυπηρετεῖ τίς, ἀνάγκες του ἀθλήματος.

Ἡ θέσπιση, λοιπόν, του βαθμοῦ 10 ὡς βάση γιά τήν εἰσαγωγή στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θέτει ἕνα ἀπόλυτο κριτήριο (ἐλάχιστης) σχέσης του υποψηφίου μέ τή γνώση σέ ἕνα κατά τά ἄλλα ἀπολύτως σχετικιστικό σύστημα. Ἐφ' ὅσον ἡ εἰσαγωγή του 10 δέν μεταβάλλει τή συγκροτησιακή λογική του συστήματος, εἶναι προφανές ὅτι λειτουργεῖ ὡς ἀντίφαση και εἶναι αὐτό ἀκριβῶς τό στοιχεῖο που ἔχει ξεσηκώσει τόν κόσμο ἔναντιόν της. Γιατί, κατά τή γνώμη μου, ὁ κόσμος είναι, ἔστω και ἀσυνείδητα, ἀπολύτως ἐνήμερος και συμφωνος μέ αὐτή τή συγκροτησιακή λογική, τή λογική τής ἀπόλυτης ὑπαγωγῆς τής μαθησιακῆς διαδικασίας στίς ἀνάγκες του κοινωνικοῦ ανταγωνισμοῦ, και βεβαίως τήν ὑπερασπίζεται μέχρι θανάτου, προβάλλοντας τή δική του λογική. Μία λογική που, ἂν τή μεταφράσουμε, μᾶς λέει: ἔχω που ἔχω νά ἀντιμετωπίσω τούς συνυποψηφίους μου (οἱ υποψήφιοι), τήν αὔξηση τής τιμῆς του καφέ, των τελῶν του δήμου και τά ἄλλα καφενεῖα που ἔχουν ἀνοίξει στήν περιοχῆ, τή δημοτική ἀντιπολίτευση, τή διαφαινόμενη μείωση ἐσόδων ἀπό τά τέλη, τό μαρρασμό τής ἐπαρχίας μας κ.ο.κ. (οἱ δήμαρχοι), τί μέ βάζεις νά ἀντιμετωπίσω κι ἕναν ἀκόμα ἐχθρό, τή γνώση; Ἀπό ποῦ προέκυψε αὐτή, οὐρανοκατέβατη, γιά νά μου δυσκολέψει ἀκόμα περισσότερο τή ζωῆ; Ἐχει ἡ γνώση ὑπόσταση ἀνθρώπινη, μέ σάρκα και ὀστά, γιά νά ἔχει δικαίωμα συμμετοχῆς στή δημοκρατία μας; Εἶναι προφανές ὅτι ἡ γνώση μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ δίπλα δίπλα σέ μίαν ἄλλη μεγάλη ἀπροστάτευση στή σημερινή κοινωνία, τή φύση.

Λέγαμε λοιπόν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ξεσηκωθεί ἔναντιόν

αυτής της ενοχλητικής αντίφασης. Κατά τη γνώμη μου εδώ ακριβώς θρίσκειται και η αξία της διάταξης για τό 10, ότι δηλαδή εισάγει εστω και ανομολόγητα, από τό παράθυρο, ένα απόλυτο κριτήριο. Μπορεί η ιδεολογική αφετηρία του 10 να είναι τό αυτόρημο δεξιό «ε, όχι και να μπαίνουν με 7 και με 8 στο Πανεπιστήμιο», χωρίς καμιά περαιτέρω επεξεργασία, μπορεί η διάταξη αυτή, διατυπωμένη άρνητικά καθώς είναι, να μὴν αλλάξει τή φύση τοῦ εκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ἀλλά ἐν πάση περιπτώσει, τό απόλυτο κριτήριο πού εισάγει, ἀναδεικνύει, εστω δειλά, τή γνώση ὡς ἀξία. Ὅλο τό ζήτημα εἶναι νά μὴ μείνουμε ἐδῶ, ἡ ἀξία αὐτή νά μὴν μπαίνει μόνο ἀπό τό παράθυρο (καί μέ τρόπο ἀρνητικό), ἀλλά ἀπό τήν κύρια εἴσοδο τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἐπ' αὐτοῦ θά ἐπανέλθουμε, καθώς θά χρειαστεῖ νά μιλήσουμε συγκεκριμένα.

Ἡ γνώση ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀγωνιστικός χώρος καί ὄχι ὡς σκοπός τοῦ εκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ὄχι μόνον ἀπό τήν κοινωνία (εὐγλωττο, ἀλλ' ὄχι μοναδικό παράδειγμα, οἱ ἀντιδράσεις κατά τοῦ 10) ἀλλά καί ἀπό τήν πολιτεία. Λέγαμε προηγουμένως ὅτι ὁ ἀγωνιστικός χώρος ὀφείλει νά προσαρμόζεται στίς ἀνάγκες τοῦ ἀθλήματος. Μέ τήν ἐννοια αὐτή βλέπουμε τήν ἐξεταστέα ὕλη (καί ὡς γνωστόν τό μόνο ὑπαρκτό πρὸς

ἐκμάθηση ἀντικείμενο στό ἑλληνικό Λύκειο εἶναι ἡ ἐξεταστέα ὕλη, ἢ, γενικότερα, τὰ ἐξεταζόμενα μαθήματα) νά ὑφίσταται ἐδῶ καί μερικές δεκαετίες μέ προϊούσα προσαρμογή στίς ἀνάγκες τῆς ἐξέτασης: διδακτέα ὕλη εἶναι ἡ ἐξεταστέα ὕλη καί ἐξεταστέα ὕλη εἶναι ἡ ἐξετάσιμη, ἡ εὐκόλα καί ἀντικειμενικά ἐξετάσιμη ὕλη. Ἐδῶ καί χρόνια οἱ Ἑλληνόπαιδες ἀσχολοῦνται (ταλαιπωροῦνται θά ἔλεγα) μέ μιά ὕλη ὅλο καί πιό κλειστή στόν ἑαυτό της (γιατί μιά ὕλη ἀνοιχτή σέ εὐρύτερα πεδία γνώσης γίνεται ὅλο καί πιό δύσκολα ἐξετάσιμη, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀντικειμενικότητα τῆς βαθμολόγησής), μίαν ὕλη πού καλύπτει μικρές μόνο καί κλειστές περιοχές γνώσης, ἀφήνοντας τεράστια γνωστικά πεδία ἀπ' ἔξω, μόνο καί μόνο ἐπειδή αὐτά δέν εἶναι εὐκόλως ἐξετάσιμα. Ἀντιθέτως, ἐπὶ τῶν κλειστῶν περιοχῶν γνώσης, ἡ ἀπαιτούμενη ἐξοικείωση τοῦ μαθητῆ φτάνει στόν βαθμό τοῦ σχολαστικισμοῦ καί τῆς ἐκζήτησης.

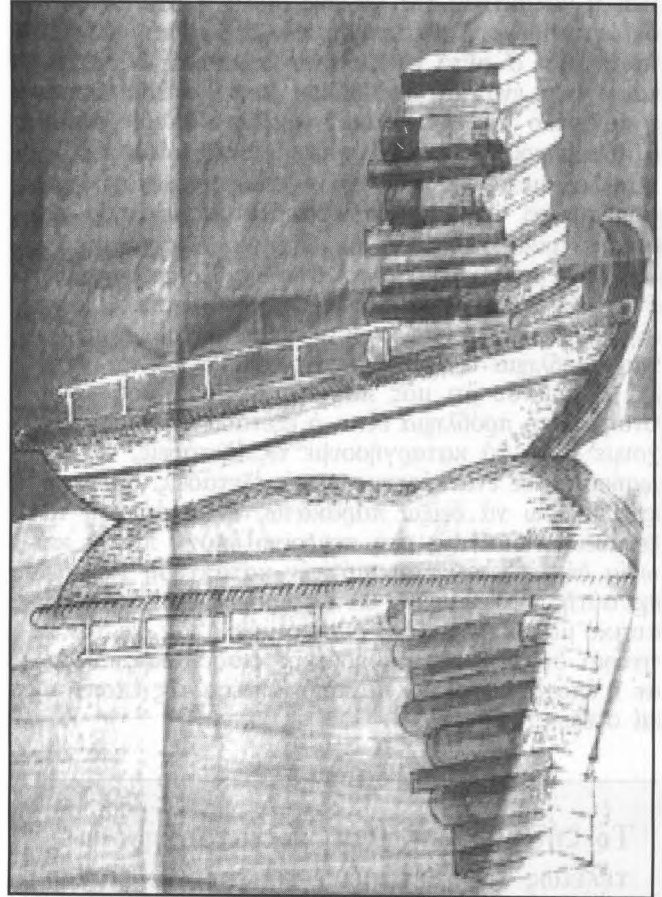
**Ἡ διάταξη για τό 10 εισάγει,
ἀπό τό παράθυρο, ἕνα ἀπόλυτο
κριτήριο ἀναδεικνύοντας μίαν ἀξία.**

Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τή Φυσική τῆς Γ' Λυκείου ἡ ὁποία χωρίζεται σέ «Γενικῆς Παιδείας» (πού σημαίνει ὅτι κρίνεται ὡς σημαντική ὕλη καί προορίζεται γιά ὅλους τοὺς μαθητές ἀνεξαρτήτως κατεύθυνσης) καί σέ «κατεύθυνσης» (μέ πιό ἐξειδικευμένο περιεχόμενο, πού διδάσκεται μόνο σέ ὅσους ἀκολουθήσουν θετική καί τεχνολογική κατεύθυνση). Ὅμως ἡ Φυσική κατεύθυνσης εἶναι ὑποχρεωτικό ἐξεταστέο μάθημα στίς παραπάνω κατευθύνσεις, ἐνῶ ἡ Φυσική Γενικῆς Παιδείας δέν εἶναι. Μόνο προαιρετικά θά μπορούσε νά ἐπιλέξει κάποιος νά ἐξεταστεῖ σέ αὐτήν, ἀλλά λίγοι τό κάνουν, καθώς θεωρεῖται δύσκολη ἐναντι ἄλλων μαθημάτων ἐπιλογῆς καί ὁποῖος τήν ἐπιλέξει θά μειονεκτεῖ ἐναντι τῶν ὑπολοίπων. Ἡ ὕλη τῆς Φυσικῆς Γενικῆς Παιδείας τῆς Γ' Λυκείου εἶναι ἡ Ἀτομική καί Πυρηνική Φυσική, δηλαδή ἡ μία ἀπό τίς δύο μεγάλες κατευθύνσεις τῆς σύγχρονης Φυσικῆς (ἡ ἄλλη εἶναι ἡ θεωρία τῆς Σχετικότητας). Καθώς, λοιπόν, ἡ Φυσική Γενικῆς Παιδείας δέν ἐπιλέγεται ὡς ἐξεταστέα ὕλη, οὔτε βέβαια ἀπ' ὅσους θά ἀκολουθήσουν τίς (κάποτε λεγόμενες) ἀνθρωπιστικές σπουδές, ἀλλ' οὔτε καί ἀπό τοὺς ὑποψηφίους τῶν τεχνολογικῶν κατευθύνσεων καί ἐπειδή, ὅπως εἶπαμε, ἡ μὴ ἐξεταστέα ὕλη εἶναι ἀνυπαρκτή ὕλη στό Λύκειο, διότι ἀπλούστατα δέν παρακολουθεῖται ἀπό κανέναν, ἡ Ἀτομική καί Πυρηνική Φυσική οὐσιαστικά δέν διδάσκεται. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὄχι μόνον οἱ εἰσαγόμενοι στήν Ἱατρική ἢ στή Νομική δέν τή γνωρίζουν ἀλλά ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει καί

για όσους εισάγονται στο Φυσικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής: ξεκινούν να σπουδάζουν Φυσική, χωρίς να έχουν ποτέ στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο γνωρίσει την Ατομική και Πυρηνική Φυσική. Αντιθέτως επί μήνες ύφιστανται τη σχολική αλλά και την ενισχυτική (φροντιστηριακή) διδασκαλία κλειστών, ειδικών ενίοτε και περιφερειακών τομέων της Φυσικής. Επί τρεις μήνες για παράδειγμα, διδάσκονται και ασκούνται στίς ταλαντώσεις, απλές, εξαναγκασμένες, σύνθετες, με τά φροντιστήρια να διαγωνίζονται μεταξύ τους θέτοντας τους μαθητές ενώπιον εξεζητημένων ασκήσεων με συστήματα πολλαπλών ελατηρίων και πουλιά που εξαφνιστικά απογειώνονται από τα ελατήρια, ασκήσεις που ούδέποτε απασχόλησαν ή θα απασχολήσουν κανέναν επί της Γης, πλην και αν αυτός διετέλεσε καλόγερος στο Μεσαίωνα ή έντρυφει στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τό πίο παράδοξο; Στίς ίδιες ακριβώς ασκήσεις πολλαπλών ελατηρίων εκπαιδεύονται μέχρι τελικής πτώσεως και οι υποψήφιοι του κλάδου της Χημείας, οι όποιοι εφόσον καταφέρουν να περάσουν επιτυχώς τούτη τη δοκιμασία, θα εισαχθούν στο Χημικό Τμήμα του Πανεπιστημίου, μίν έχοντας όμως (στή συντριπτική τους πλειονότητα) διδαχθεί τό μάθημα της Χημείας στή Γ' Λυκείου.

Τό αποτέλεσμα είναι εμφανές, και τό ζούν καθημερινά όλοι οι πανεπιστημιακοί: οι φοιτητές εισάγονται στο Πανεπιστήμιο έχοντας σοβαρότατα κενά βασικών σχολικών γνώσεων, μέ συνέπεια να δυσκολεύονται στή μετέπειτα παρακολούθηση των μαθημάτων. Σέ πολλές περιπτώσεις τά κενά αυτά ούδέποτε καλύπτονται.

Παρόμοια παραδείγματα, όπως αυτό της Φυσικής ή της Χημείας, παραδείγματα που αποκαλύπτουν τεράστια γνωστικά κενά σέ συνδυασμό μέ έναν επίμερους γνωσιακό σχολαστικισμό, θα μπορούσαν να αναφερθούν πολλά – όλοι έχουν και από μιά περίπτωση νεοελληνικής εκπαιδευτικής παραφροσύνης να αναφέρουν. Όλες αυτές οι περιπτώσεις καταδεικνύουν την προϋπόθεση προσαρμογή της ύλης, του γνωστικού αντικειμένου και της όλης μαθησιακής διαδικασίας στίς ανάγκες του μεγάλου κατατακτικού διαγωνισμού που είναι οι πανελλήνιες εξετάσεις. Ένα άλλο σύμπτωμα της προσαρμογής αυτής είναι ό περιορισμός, ή συρρίκνωση της διδασκόμενης και εξεταζόμενης ύλης στίς σελίδες ενός επίσημου μέτρου – γιατί αυτό ακριβώς συνιστά τό βιβλίο του Όργανισμού. Η συρρίκνωση αυτή συντελείται διότι ή εξέταση, και επομένως και ή γνώση, όφείλει να είναι μετρήσιμη μέ αντικειμενικό τρόπο, σύμφωνα μέ κάποιο επίσημο μέτρο. Σέ διαφορετική περίπτωση έλλοχεύει ό κίνδυνος της κοινωνικής αδικίας, της νόθευσης των κανόνων του έντιμου ανταγωνισμού μεταξύ των υποψηφίων. Και πραγματικά κάθε φορά που στίς εξετάσεις θα τεθεί κάποιο θέμα που είναι, ή νομίζεται ότι είναι, εκτός ύλης, εκτός επίσημου μέτρου, είναι έντυπωσιακή ή κοινωνική όμορφονία στήν καταδικη του συμβάντος αυτού. Ό Τύπος, οι σύλλογοι γονέων, τά φροντιστήρια, όλοι όσοι τέλος πά-

ντως θεωρείται ότι εκφράζουν την ενδιαφερόμενη κοινή γνώμη, θα συμφωνήσουν ότι τό εκτός ύλης θέμα, ή εκτός ύλης γνώση, νοθεύει τους κανόνες του ύγιους και κοινωνικά δίκαιου ανταγωνισμού. Η γνώση αυτή είναι εξοβελιστέα, εκτός κανόνων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αλλά και ή ύλη του επίσημου βιβλίου, εδώ και χρόνια, δέν διδάσκεται ολόκληρη, αφού δέν εξετάζεται ολόκληρη: γινόμαστε μάρτυρες μιάς προϋούσας συρρίκνωσης της ύλης σέ λίγα μόνο κεφάλαια του βιβλίου. Τό φαινόμενο όφείλεται στήν αδυναμία «αντικειμενικής» μέτρησης της επίδοσης του μαθητή σέ σχέση μέ τόν «ανταγωνιστή» του, όταν ή ύλη είναι εύρεια, μέ αναπόφευκτη συνέπεια οι μαθητές, μίν μπορώντας να την αποστηθίσουν, να την εκθέτουν μέ δικό τους τρόπο, μέ δικά τους λόγια. Η βαθμολόγηση τέτοιων γραπτών, χωρίς άμεση, λέξη πρὸς λέξη, αναφορά στο επίσημο μέτρο σύγκρισης, γίνεται εκ των πραγμάτων κάπως αυθαίρετη, όποτε για να μειωθεί ό κίνδυνος της αυθαιρεσίας, αναπόφευκτα μειώνεται ή ύλη: ή γνώση υποκύπτει στίς ανάγκες του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Όλα τά παραπάνω παραδείγματα, γνωστά σέ όλους, καταδεικνύουν αυτό που υποστήριξα προηγουμένως ότι σκοπός του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος δέν

είναι ή κατάκτηση τής γνώσης, αλλά ή όσο τό δυνατόν αντικειμενική αξιολόγηση τών δεξιοτήτων τών μαθητών. "Ότι σ' αυτό τό πλαίσιο οί μαθητές διαγωνίζονται ό ένας έναντίον του άλλου, μέ τή γνώση νά παίξει τόν ρόλο του αγωνιστικού χώρου, ό οποίος όφείλει νά προσαρμόζεται στίς ανάγκες του διαγωνισμού.

Πολλοί, μεταξύ αυτών και ό υποφαινόμενος, έχουν χαρακτηρίσει τό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εξετασιοκεντρικό, θέλοντας ακριβώς νά περιγράψουν τά φαινόμενα και τήν παθολογία πού εκθέσαμε προηγουμένως. Κατά τή γνώμη μου, ή διάγνωση του εξετασιοκεντρισμού, ενώ σίγουρα κάτι θέλει νά μάς πει, κάποιο πρόβλημα θέλει νά περιγράψει, δέν είναι επαρκής, δεδομένου ότι μάς παραπέμπει σέ λάθος κατεύθυνση: αν τό πρόβλημα είναι ό εξετασιοκεντρισμός δέν έχουμε παρά νά καταργήσουμε τίς εξετάσεις, νά προχωρήσουμε σέ ένα σύστημα χωρίς εξετάσεις. "Όπως θά προσπαθήσω νά δείξω παρακάτω, ή κατάργηση τών εξετάσεων, ιδιαίτερα στή σημερινή εποχή πού ή κοινωνία δέν ενδιαφέρεται για τήν κατάκτηση τής γνώσης αυτής καθ' έαυτήν, θά αφαιρούσε από τό εκπαιδευτικό μας σύστημα ένα βασικό μοχλό, αν όχι τήν κινητήρια δύναμη, τής μαθησιακής διαδικασίας. Άλλωστε ή επανάληψη ήταν πάντα ή μητέρα τής εποπτικής και στέρεης μάθησης.

Τό ζήτημα δέν είναι νά καταργήσουμε τελείως τίς εξετάσεις, τό ζήτημα είναι νά αλλάξουμε τό χαρακτήρα τους.

Τό ζήτημα, λοιπόν, δέν είναι νά μειώσουμε τόν ρόλο, ή νά καταργήσουμε τίς εξετάσεις, τό ζήτημα είναι νά αλλάξουμε τόν χαρακτήρα τους. Νά μεταδοίμε δηλαδή από μία λογική διαγωνιστικού χαρακτήρα, από μία λογική σχετικής κατάταξης, σέ μία λογική απόλυτης αξιολόγησης τής σχέσης του κάθε μαθητή μέ τό εκάστοτε γνωστικό αντικείμενο. Σέ ένα ιδεώδες κατάκτησης –κατά τό δυνατόν και μέσα στά σχολικά πλαίσια– σέ όλη του τήν ευρύτητα του, έστω άπλουστευμένου, γνωστικού αντικειμένου. Καί έπειδή ή ευρύτητα είναι δύσκολο πράγμα και κανείς μαθητής δέν μπορεί νά τήν καλύψει επαρκώς, ίσως τότε ξαναανακαλύψουμε ότι τό 14 και τό 15 είναι καλοί βαθμοί όσον άφορᾷ τήν απόλυτη σχέση του κάθε παιδιού μέ τό γνωστικό αντικείμενο και ξεφύγουμε από τή σημερινή πραγματικότητα τών άπολυτηρίων (και όχι μόνο) μέ 19,2 ή 19,6 ή 20, πού σκοπό έχουν νά προωθήσουν, νά βοηθήσουν, τά δικά μας παιδιά έναντι τών παιδιών του γειτονικού σχολείου στον άκρατο ανταγωνισμό στον όποιο τά βάζουμε νά έπιδοθούν.

Πρίν προσπαθήσουμε νά άνιχνεύσουμε μέ ποιόν συγκεκριμένο τρόπο μπορούμε νά μεταδοίμε από τή σχετικιστική λογική σέ μία λογική απόλυτης σχέσης του καθενός μέ τή γνώση, είναι άπαραίτητο νά σταθοίμε λίγο ακόμα στην ύπάρχουσα κατάσταση, νά ξεδιαλύνουμε κάποιες παρεξήγησεις. Μία τέτοια παρεξήγηση δημιουργείται γύρω από τό αίτημα/σύνθημα τής Άριστερᾶς για έλεύθερη πρόσβαση όλων, όλων τών παιδιών του λαού, στή γνώση, σέ όλες τίς βαθμίδες τής. Τό σύνθημα είναι δεβαίως κατά βάση σωστό, άλλωστε ανταποκρίνεται στο –και εκφράζει τό– ιδεώδες του Διαφωτισμού για μετάδοση τής γνώσης σέ όλους, τόσο για λόγους άτομικής χειραφέτησης όσο και, κυρίως, για τή διαμόρφωση υπεύθυνων, ενεργών πολιτών πού θά μπορούν νά στηρίξουν τή δημοκρατία. "Όταν όμως σήμερα εκφωνοίμε τό αίτημα αυτό, καμωνόμαστε ότι ισχύουν κάποια πράγματα, τά όποια στην πραγματικότητα δέν ισχύουν: τό ένα από αυτά είναι ότι ή γνώση, ή κατάκτηση τής γνώσης, βρίσκεται στο έπίκεντρο του εκπαιδευτικού μας συστήματος, όλων των βαθμίδων. "Όπως είδαμε προηγουμένως ή γνώση είναι σήμερα ίσως τό υπόβαθρο, σωστότερα τό φόντο, άλλ' όχι τό κέντρο του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Συνεπώς, ή πρόσβαση στο εκπαιδευτικό μας σύστημα δέν θά συνιστά πρόσβαση στή γνώση παρά μόνο αν επαναφέρουμε τή γνώση στο έπίκεντρο του συστήματος αυτού.

Άλλ' ούτε –κι έρχομαι τώρα στή δεύτερη παρεξήγηση– τό λαϊκό αίτημα, ή κοινωνική πίεση θά έλεγα, για άπρόσκοπτη πρόσβαση σέ όλες τίς εκπαιδευτικές βαθμίδες –κυρίως στην τρίτη, γιατί εκεί υπάρχουν έμπόδια– εκπορεύεται από κάποιαν άδολη λαϊκή φιλομάθεια, ή εκφράζει τήν κοινωνική τάση για πρόσβαση στή γνώση. Άν δέν όνοματίσουμε σωστά τά πράγματα, δέν μπορούμε νά άντιμετωπίσουμε τά προβλήματα καθώς έπιδεικνύουμε άπέναντί τους τήν ίδια ύποκριτική στάση, τήν όποία, για παράδειγμα, έπιδεικνύει και τό Υπουργείο Παιδείας όταν θεωρεί ότι ή Άτομική και Πυρηνική Φυσική διδάσκει σέ όλους τούς μαθητές, άνεξαρτήτως κατεύθυνσης, τήν ώρα πού διδάσκειται ύποτυπωδώς σέ ότα μή άκουόντων και έπομένως, στην ουσία, δέν διδάσκειται σέ κανέναν άπολύτως.

Νά όνοματίσουμε σωστά τά πράγματα; Έδώ και δεκαετίες, θά έλεγα καθ' όλη τή διάρκεια του 20ού αιώνα, ή εκπαίδευση, μαζί μέ τούς αντίστοιχους άποδεικτικούς τίτλους, ήταν τό διαβατήριο για τήν κοινωνική προαγωγή, κυρίως δέ για τή μετάταξη και τήν ένταξη υπό καλύτερους όρους στην κοινωνία τών πόλεων τών παιδιών τής υπαίθρου, τών άγροτόπαιδων πού άφενός «περίσσευαν» στα χωράφια, άφετέρου είχαν κάποια έφεση στή γνώση. Τό φαινόμενο ήταν περιορισμένο, και άρα υπό έλεγχο, μέχρι περίπου τά μέσα του 20ού αιώνα, όμως ή μαζική μετάναστευση από τήν υπαίθρο στίς πόλεις και ιδίως στην Άθήνα, ή «άστυφιλία», τών δεκαετιών '50, '60 και '70 τό ένέτεινε. Για τά μέν χωριατόπαιδα πού ήθελαν νά μετα-

ναστεύουν στην πόλη, τό απολυτήριο τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν ο μόνος τρόπος νά διεκδικήσουν μιάν έγγυημένη ένταξη στην καινούργια ζωή μέ καλούς όρους. Άλλά και τά παιδιά όσων είχαν ήδη μεταναστεύσει στην πόλη, έβλεπαν στό απολυτήριο τό μόνο διαβατήριο για νά ξεφύγουν από τή μιζέρια τής περιφέρειας και του περιθωρίου τής πόλης στην όποια ζούσαν οι γονείς τους και νά πετύχουν τήν πραγματική ένταξη στις αστικές κοινωνικές λειτουργίες. Για τούτα τά τελευταία παιδιά μάλιστα ή εκπαίδευση ήταν μονόδρομος, καθώς δέν είχαν πιά τήν έναλλακτική λύση ζωής του χωραφιού.

Έξαφνα, λοιπόν, μπροστά στις πόρτες τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης άρχισαν νά συνωστίζονται πολλά άτομα, κινούμενα από τήν ανάγκη τής ένταξής τους υπό καλύτερους όρους στην νέα (αστική) τους ζωή. Δέν ήταν πιά, και δέν θά μπορούσε νά είναι, όπως τό πρώτο μισό του αιώνα, ή έφεση στην γνώση, πού έφερε τά άγροτόπαιδα (για τά παιδιά των αστικών οικογενειών δέν γεννᾶται λόγος) στα Γυμνάσια κι από κει μοιραία μπροστά από τά Πανεπιστήμια ήταν άδηριτη κοινωνική αναγκαιότητα.

Τόν ανταγωνισμό αυτό ή δημοκρατική κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου θέλησε νά τόν αντιμετώπισει, νά τόν οργανώσει (θά έλεγα μάλιστα αρκετά έγκαιρα τό 1965) μέ —τι άλλο;— δημοκρατικό, κοινωνικά δίκαιο, τρόπο. Τέρμα πιά οι χαριστικοί δαθμοί στους ήμετέρους —όλα τά γραπτά θά έχουν κλειστό τό όνομα του ύποψηφιού, τέρμα ή άνισοτιμία και ή άδικία όσον άφορά τά θέματα— όλη ή Έλλάδα θά διαγωνίζεται πάνω στα ίδια θέματα. "Όλοι, πλούσιοι και φτωχοί, άνώτεροι και κατώτεροι, δικοί μας και δικοί τους, έχουν τά ίδια δικαιώματα πρόσβασης, διά τής μόρφωσης, στην κοινωνική ένταξη μέ μόνο κριτήριο τής αντικειμενικά διαπιστούμενες ικανότητές τους. Όργανώθηκε έτσι ένα σύστημα, πού δικαιούται νά χαρακτηριστεί κρατικιστικό, κατά τό όποιο τό κράτος άφου πρώτα διαπιστώσει τής διάφορες θέσεις άνώτερης και άνώτατης μόρφωσης πού έχει ανάγκη ή κοινωνία και άφου στην συνέχεια δημιουργήσει αντίστοιχες θέσεις φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στην συνέχεια οργανώνει μεταξύ των τελειοφοίτων/άποφοίτων Λυκείου έναν αδιάβλητο κατατακτήριο διαγωνισμό για τήν κατάληψη αυτών των θέσεων. Θέσεων σπουδών πού αντιστοιχούν σε θέσεις εργασίας, σε κοινωνικές θέσεις θά έλεγα.

Τούτος ο διαγωνισμός είναι ή Μεγάλη Κρίση, γιατί εκεί επάνω κρίνεται ή κοινωνική εξέλιξη του μαθητή. Καθ' όλη τή διάρκεια τής μαθητικής του ζωής, ακόμα και από τήν πρώτη Δημοτικού, ο μαθητής (έστω και μέ τήν πίεση ή τήν καθοδήγηση των γονέων του πού και αυτοί έχουν περάσει από τήν ίδια διαδικασία) προετοιμάζεται για τήν ώρα τής Μεγάλης Κρίσης, όπως ο χριστιανός προετοιμάζεται για τή Δευτέρα Παρουσία: ή τελική αυτή στιγμή είναι παρούσα σε κάθε στάδιο τής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τις όποιες και επικαθορίζει. Αντίστοιχα, όπως

ακριβώς συμβαίνει μέ τους καλούς τής Δευτέρας Παρουσίας, έτσι και οι έπιτυχόντες στην Μεγάλη Κρίση νοιώθουν ότι πέρασαν τή μεγάλη δοκιμασία κι ότι από κει και ύστερα κάνουν λικνιστικούς περιπάτους στις μεγάλες λεωφόρους του τριτοβάθμιου εκπαιδευτικού παραδείσου και τής κοινωνικής ένταξης. Η προσπάθεια μειώνεται, άφου ο κατάκοπος μαθητής νοιώθει νά έχει κερδίσει τό μεγάλο στοιχείο και ότι ακολουθούν μόνο μικρότερα στοιχεία και τό μόνο πού διαταράσσει τόν τριτοβάθμιο φοιτητικό παράδεισο είναι ή έκρηξη, ή φοιτητική έκρηξη, πού σημειώνεται κάθε πού οι νέοι θά αισθανθούν ότι γίνονται ζαβολιές και νοθεύονται οι όροι του παιχνιδιού πού περιγράψαμε πιο πάνω. Έχουμε έτσι φοιτητικές διαμαρτυρίες για αυτούς πού βρίσκουν τρόπους παράκαμψης των άποτελεσμάτων τής Μεγάλης Κρίσης σπουδάζοντας σε πανεπιστήμια του έξωτερικού και για τήν αναγνώριση των πτυχίων τους, έχουμε διαμαρτυρίες για τήν άνεργία, για τήν άθέτηση δηλαδή τής καταστατικής, όσον άφορά τή λογική του συστήματος, κρατικής «δέσμευσης» ότι θέσεις σπουδών ίσον θέσεις κοινωνικής ένταξης, διαμαρτυρίες για τήν αναθεώρηση του άρθρου 16 και για τά ιδιωτικά πανεπιστήμια, πού θεσπίζει, επίσημα πιά, νέους δρόμους παράκαμψης των άποτελεσμάτων τής Μεγάλης Κρίσης, διαμαρτυρίες ακόμα και για τό 10, πού και αυτό νοθεύει τό σχετικιστικό σύστημα δάζοντας άπόλυτα εμπόδια και φραγμούς εκεί πού δέν ύπήρχαν.

Καθ' όλη τή διάρκεια τής μαθητικής του ζωής ο μαθητής προετοιμάζεται για τή Μεγάλη Κρίση, όπως ο χριστιανός προετοιμάζεται για τή Δευτέρα Παρουσία.

Είναι πραγματικά έκπληκτικός ο τρόπος πού ή κοινωνία υπερασπίζεται και διεκδικεί τή λογική του συστήματος αυτού, ακόμα και αν πολλοί από τους όρους του έχουν, μέ τήν πάροδο των χρόνων, αλλάξει.

Και αυτό βεβαίως πού έχει κυρίως αλλάξει είναι ότι δέν ισχύει πιά ή έξίσωση «θέσεις σπουδών ίσον θέσεις εργασίας». Τά τελευταία χρόνια τό κράτος ιδρύει από εδώ και από κει σχολές και τμήματα, άλλοτε, κυρίως, για νά καλύψει τήν αυξανόμενη ζήτηση για σπουδές, άλλοτε, δευτερευόντως, για νά καλύψει κάποια συγκεκριμένα, ειδικά, γνωστικά αντικείμενα — λές και αυτό τό τελευταίο δέν μπορούσε νά γίνει μέσα στα υπάρχοντα πανεπιστήμια. Από κοντά έρχεται και ή φοιτητική μετανάστευση στο έξωτερικό για νά πληθύνει ακόμα περισσότερο τους ύποψηφιους για τις θέσεις εργασίας. Παρ' όλα αυτά, κατά έναν περιεργο μόν' άλλ' όχι άκατανόητο τρόπο, οι εξέλιξεις αυτές δέν έχουν ανα-

τρέψει τη λογική του συστήματος, ούτε έχουν κλονίσει τη θέση του στη συνείδηση του λαού: καταρχάς, ακόμα κι αν από την εξίσωση «μία θέση σπουδών-μία θέση εργασίας» τείνουμε να μεταβούμε στο μία θέση «σπουδών-μια θέση εργασίας», αυτό τό 50% είναι κι αυτό κάτω: αν δεν κυνηγās τή σιγουριά, κυνηγās τουλάχιστον τήν πιθανότητα. Κατά δεύτερο λόγο οι σχολές μεγάλης ζήτησης παραμένουν σε τρία τέσσερα μεγάλα Πανεπιστήμια με περιορισμένο αριθμό θέσεων, συντηρώντας τή λογική του ανταγωνισμού γύρω από αυτές, ενώ ή λογική του ανταγωνισμού παραμένει ὀρθια και από τό γεγονός ὅτι τά ἀπομακρυσμένα Πανεπιστήμια, οι καινούργιες σχολές και τά τμήματα δέν θεωρούνται ποιοτικά ισότιμα μέ τά πιο κεντρικά Πανεπιστήμια. Κατά ἕναν περιέργως συνεκτικό τρόπο τό κράτος φρόντισε νά διατηρήσει τή λογική του ανταγωνισμού γύρω από τίς πανελλήνιες εξετάσεις ἀνέπαφης, ιδρύοντας Πανεπιστήμια και Σχολές σε ἐπαρχιακές πόλεις πού είναι «καταστατικά» ὑποβαθμισμένα, χωρίς ἐπαρκή ὑποδομή, μέ διδακτικό προσωπικό ὡς ἐπί τό πλείστον «ἐπισκέπτες» και μέ φοιτητές χαμηλότερης διαλογής, ἀφοῦ κανείς δέν ἐπιδιώκει ὡς πρώτη ἐπιλογή νά σπουδάσει σε τέτοια Πανεπιστήμια πού και μακριά από τόν τόπο καταγωγής τῶν φοιτητῶν είναι, και καλά Πανεπιστήμια δέν είναι, και ή ζωή σε ὀρισμένες από τίς πόλεις αυτές φαντάζει σε πολλούς κάτω σάν φοιτητική ἐξορία. Μέ τήν ἴδρυση αὐτῶν τῶν Πανεπιστημίων τό ἑλληνικό κράτος ἀπέδειξε για μία ἀκόμα φορά ὅτι ή γνώση δέν είναι ή πρώτη, ούτε ή μόνη, προτεραιότητα του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ἀφοῦ στήν ἴδρυση αὐτῶν τῶν Πανεπιστημίων δέν ἐπικράτησε ή λογική του νά φτιαχτοῦν καινούργια Πανεπιστήμια καλύτερα από τά ὑπάρχοντα (ἀπαλλαγμένα καθώς θά ἦταν από τά βαρίδια πού κουβαλοῦν τά ὑπάρχοντα), ή λογική του νά φτιαχτεῖ ἕνα καινούργιο Πανεπιστήμιο στήν ἴδια πόλη (στήν Ἀθήνα, ὅπου ὑπάρχει ή κοινωνική ζήτηση), ὡστε νά ἐνισχυθεῖ ὁ ἀνταγωνισμός μεταξύ του ὑπάρχοντος και του καινούργιου. Τό κράτος προτίμησε νά ἰδρύσει Πανεπιστήμια καταστατικά ὑποβαθμισμένα ἐπιδιώκοντας ἄλλους σκοπούς, πέρα από τήν προαγωγή τῆς γνώσης, ὅπως ή ἀνάπτυξη τῆς ἐπαρχίας κ.ο.κ. Σήμερα, τό ἴδιο αὐτό κράτος και οι ἴδιοι πολιτικοί λαιδωροῦν τήν ὑποβάθμιση τῶν ἑλληνικῶν Πανεπιστημίων και συζητοῦν τήν ἴδρυση ιδιωτικῶν εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων για νά «τονώσουν τόν ἀνταγωνισμό» και νά «βοηθηθοῦν» ἔτσι και τά δημόσια... Μετά τά Κέντρα Ὑγείας πού τό ΠΑΣΟΚ ἔσπειρε ἀνά τήν ἑλληνική ἐπικράτεια στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας του '80 προωθώντας μέ βολονταριστικό τρόπο τό ἰδεολόγημα τῆς ἀποκέντρωσης (ἀλλά μέ ἀνομολόγητο στόχο νά δείξουν στόν ἀγρότη ὅτι «νά, ἐδῶ εἴμαστε, σε προσέχουμε, πέντε χιλιόμετρα από τό χωράφι σου σου φτιάξαμε και νοσοκομεῖο»), μετά λοιπόν τά Κέντρα Ὑγείας πολλά από τά ὅποια σήμερα ρημάζουν καθώς δέν μποροῦν νά παρασχουν ἀναβαθμισμένες ὑπηρεσίες ὑγείας, σε λίγα χρόνια θά

ἔχουμε και Πανεπιστήμια νά ρημάζουν, ἰδίως αν ἐπιτραπεί σε ιδιώτες νά ἰδρύσουν ἀνώτατες σχολές ἐκεῖ πού ὑπάρχει κοινωνική ζήτηση.

Γυρίζοντας στόν εἰσμό του κειμένου θά προσέθετα ὅτι τή λογική του ἀνταγωνισμού τῶν Πανελληνίων δέν τήν ἀμβλύνει ούτε ή διέξοδος τῶν σπουδῶν στο ἐξωτερικό: στατιστικά είναι πολύ λίγοι αὐτοί πού ἐπιλέγουν ἐξαρχῆς νά σπουδάσουν ἔξω. Οι πολλοί τό πράττουν ἀναγκαστικά, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν συμμετάσχει στόν ἀνταγωνισμό τῶν Πανελληνίων και ἔχοντας ἀποτύχει νά εἰσαχθοῦν στή σχολή τῆς προτίμησής τους. Ἡ φοιτητική ξενιτιά είναι τελευταία ἐπιλογή – και ὄχι μόνο για λόγους οἰκονομικοῦ κόστους. Συνέπεια λοιπόν ὅλων τῶν παραπάνω είναι νά συντηρεῖται και νά ἐντείνεται, θά ἔλεγα, ή διαγωνιστική/κατατακτική λογική του ἑλληνικοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος ὄντας πλέον πανταχοῦ παρούσα σε ὅλες τίς βαθμίδες και ἀποτελώντας τήν ἀρχουσα μαθησιακή ἰδεολογία ὅλων τῶν συντελεστῶν τῆς ἐκπαίδευσης, μαθητῶν, γονιῶν, εκπαιδευτικῶν και Ὑπουργείου.

Πέντε χιλιόμετρα από το χωράφι σου σου φτιάξαμε και Πανεπιστήμιο.

Ἄραγε πού ὀφείλεται ή δημοφιλία του συστήματος αὐτοῦ, γιατί ὁ λαός τό ὑπερασπίζεται μέ τέτοια θέρμη (και γνώση θά ἔλεγα) ἀπό κάθε νόθευση και κάθε ἐκτροπή ἀπό τήν καθαρή του λογική; Θά μπορούσε νά ἀνατρέξει κανείς στα τριόρθα του νεοελληνικοῦ DNA και νά μιλήσει για ἰδεολογική ἀναπόληση ἑνός βυζαντινοῦ κρατικισμοῦ. Προσωπικά ὅμως θά προτιμοῦσα μίαν ἄλλη πολύ πιο σύγχρονη (και συγχρονική) ἐξήγηση: ὅτι δηλαδή τό σύστημα αὐτό ἀνταποκρίνεται στήν ἀκρως χρηστική ἀντίληψη τῆς κοινωνίας για τή γνώση, ὀργανώνει μέ τρόπο δημοκρατικό και δίκαιο τήν ὀφελμιστική σχέση πού ὁ κάθε πολίτης αὐτοῦ του τόπου βλέπει νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐκπαίδευση, τή γνώση και τήν κοινωνική του ἐξέλιξη. Τό σύστημα αὐτό ἐπομένως χειρίζεται τή γνώση μέ τόν ἴδιο ὀφελμιστικό τρόπο πού τή βλέπει ή κοινωνία. Ἄλλά στο σημείο αὐτό χρειάζεται προσοχή: ὅταν λέμε «ή κοινωνία βλέπει» δέν ἐννοοῦμε κάποια συλλογική ὄραση. Ἐννοοῦμε ἀπλῶς πολλά, παρά πολλά, ἄτομα πού βλέπουν τήν ἀτομική τους σχέση μέ τή γνώση μέ αὐτόν τόν τρόπο. Πρόκειται ἐπομένως για μίαν ἀτομοκεντρική, νά τήν πῶ και ἀτομικιστική, θεώρηση τῆς γνώσης, ή ὅποια δέν μπορεῖ νά χαρακτηριθεῖ κοινωνική, στο βαθμό πού τό ἄθροισμα πολλῶν ἀτομικοτήτων δέν ἀρκεῖ για νά συγχροτηθεῖ ή κοινωνικότητα, τό κοινωνικό. Για νά μπορεῖ τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικοτήτων νά χαρακτηριθεῖ κοινωνικό, ὀφείλει κατά τή διαδικασία

της άθροισης νά επέλθει και ένας μετασχηματισμός του ατομικού αίτηματος, τέτοιος ώστε νά τό καθιστά κοινωνικό αίτημα. Στην προκειμένη περίπτωση αυτός ο μετασχηματισμός του ατομικού αίτηματος γιά κοινωνική ένταξη/άνελιξη στό κοινωνικό αίτημα γιά γνώση είναι πού έλλείπει. Είναι νομίζω προφανές ότι αυτό είναι ακριβώς τό σημείο στό οποίο πάσχει τό έλληνικό σύστημα, στό ότι δηλαδή πρόκειται απλώς γιά ένα σύστημα όργάνωσης της ατομικής ιδιοτέλειας και όχι γιά σύστημα προαγωγής της γνώσης. Ότι τό κοινωνικό αίτημα της εκπαίδευσης δέν μπορεί νά είναι άλλο παρά ή γνώση, είναι, νομίζω, πανθομολογούμενο: πέρα από την πάντα επίκαιρη (ίσως μάλιστα σήμερα πιά επίκαιρη από ποτέ) αντίληψη του Διαφωτισμού γιά τή γνώση ως αξία πάνω στην οποία βασίζεται ή δημοκρατική κοινωνία, ακόμα και τιά πιά σύγχρονα αιτούμενα περί κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης (τά οποία αποτελούν σέ τέτοιο βαθμό τόν άξονα του πολιτικού όρίζοντα ώστε θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν ως «προορισμός» των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών), τή γνώση έχουν ως βάση.

Θεώρησα όλη την παραπάνω μεγάλη παρέκβαση (από τόν κύριο στόχο πού είναι νά μιλήσουμε συγκεκριμένα) αναγκαία, προκειμένου νά καταστούν σαφή δύο πράγματα. Αφενός ότι ή χρησιμότητα της γνώσης, πιά συγκεκριμένα ή ατομική της χρήση, ήταν, είναι και πιθανότατα θά παραμείνει ή κινητήρια δύναμη, τό κίνητρο της μαθησιακής διαδικασίας. Η γνώση πού παράγεται ή αποκτάται έχοντας ως κίνητρο τήν ήδη υπάρχουσα γνώση, ή αυτοπαραγόμενη γνώση πού κινεί τόν έαυτό της, απαιτεί τέτοιο επίπεδο προϋπάρχουσας γνώσης, ώστε νά μήν μπορούμε νά κάνουμε λόγο γι' αυτή, τουλάχιστον έφ' όσον μιλάμε γιά τή μέση εκπαίδευση (θά προσέθετα μάλιστα ούτε γιά τήν άνώτατη). Αφετέρου ή πολιτεία δέν άρκει νά όργανώσει τό ατομικό αίτημα, τήν ατομική ιδιοτέλεια, γιά κοινωνική ένταξη μέσω της πρόσβασης στή γνώση, αλλά όφείλει νά τό μετασχηματίζει μέ τέτοιο τρόπο ώστε στό επίκεντρο νά βρίσκεται και έπομένως νά προάγεται ή γνώση, γιατί στή γνώση βρίσκεται τό κοινωνικό, τό συλλογικό, συμφέρον. Έχω τήν εντύπωση ότι ένα σωστό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζεται στην άρμονική συνύπαρξη των δύο αυτών χαρακτηριστικών, χωρίς νά άγνοείται, νά παραμελείται, κάποιο από τά δύο και ότι ο τρόπος πού συζητούμε τό πρόβλημα στην Ελλάδα μās κάνει νά έχουμε χωριστεί σέ δύο στρατόπεδα, ένα των κυνικών, θά έλεγα, και ένα των ιδεολόγων της γνώσης γιά τή γνώση, πού αδυνατούν νά συνδιαλεχθούν και νά επικοινωνήσουν.

Ένα νέο σύστημα

Γιά ένα πράγμα φαίνεται σήμερα νά έχουν πεισθεί όλοι, ότι ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση —και ιδίως τό Λύκειο— πρέπει νά αποκτήσει τήν αυτότελεία της και

τήν αυταξία της, νά άπεξαρτηθεί πλήρως από τήν παρατέρα πορεία των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ώστε νά πάψουν τά Λύκεια νά είναι έξεταστικά κέντρα γιά τή φοιτητική και κοινωνική ένταξη των μαθητών. Νά μπορέσουν έτσι τά Λύκεια νά διδάξουν μέ έπάρκεια στά παιδιά τή δευτεροβάθμια σχολική γνώση σέ όλο της τό εύρος, άφενός αναδεικνύοντας τήν αξία της, άφετέρου έθίζοντας τά παιδιά και διδάσκοντάς τα νά σέβονται τή γνώση και νά μήν άσχολούνται μόνο μέ τήν ανταλλακτική της αξία, ένας έθιμός πού ίσως άργότερα ακολουθήσει τά παιδιά αυτά και κατά τήν πορεία τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Πώς όμως επιτυγχάνεται αυτό;

Τό πρώτο μέτρο —και σ' αυτό συμφωνούν σχεδόν όλοι— είναι ή πλήρης άποκοπή της διαδικασίας (των εξετάσεων) εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση από τήν άποφοίτηση του Λυκείου. Η άποτυχία, ή χρεωκοπία, της μεταρρύθμισης Άρσένη πού θέλησε νά δώσει αξία στή λυκειακή εκπαίδευση μέσω της πλήρους (γιά όλα σχεδόν τά μαθήματα και γιά δύο συναπτά έτη) σύνδεσής της μέ τήν ανταγωνιστική διαδικασία ένταξης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, μιλάει από μόνη της γιά τό πώς δέν πρέπει νά προχωρήσουμε. Προφανώς ο Γ. Άρσένης και όσοι τόν ύποστηρίξαν άνήκουν στην κυνική σχολή, πού περιγράψαμε προηγουμένως.

Τό φαινόμενο της ένισχυτικής διδασκαλίας είναι συνοδό φαινόμενο του ανταγωνισμού, τό ένα παιδί κάνει φροντιστήριο γιά νά αποκτήσει πλεονέκτημα έναντι του διπλανού.

Η πιά συνεπής πρόταση ριζικής άποκοπής της δευτεροβάθμιας από τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση, πού έχει άκουστεί και ύποστηριχθεί, είναι ή καθιέρωση ενός προπαρασκευαστικού έτους γιά τήν όριστική εισοδο, κατόπιν εξετάσεων, στις πανεπιστημιακές σχολές. Τό έτος αυτό θά τελεί υπό τήν ευθύνη των Πανεπιστημίων (πού θά πρέπει νά χρηματοδοτηθούν γι' αυτό), ή ύλη θά είναι ειδική, «στενή» — τρία, τέσσερα μαθήματα κορμού πού αποτελούν τή βάση του γνωστικού άντικειμένου. Στό έτος αυτό θά μπορούσε νά μεταφερθεί πανεπιστημιακή ύλη, «ξαλαφρώνοντας» κατ' αυτό τόν τρόπο τά έπόμενα χρόνια, ενώ πρόσθετο πλεονέκτημα είναι ότι θά άνάγκαζε τά πανεπιστήμια (και τους πανεπιστημιακούς) νά δώσουν βάρος σέ μαθήματα κορμού, σέ πιά γενική ύλη, μ' άλλα λόγια ύλη ύποδομής, πράγμα πού δέν συμβαίνει πάντοτε σήμερα, ιδίως στις λεγόμενες άνθρωπιστικές σπουδές, όπου οι φοιτητές έρχονται πολλές φορές απ' ευθείας άντιμέτωποι μέ ειδικά μαθήματα. Είναι προφανές ότι σέ όσες σχολές ή ζήτηση είναι μεγάλη και οι θέσεις λίγες, οι

εξετάσεις μετά τό προπαρασκευαστικό θά είναι αναγκαστικά διαγωνιστικού χαρακτήρα, ενώ εκεί πού ή ζήτηση και ή προσφορά είναι περίπου στά ίδια επίπεδα, θά άρκει ή βάση για τή συνέχιση τών σπουδών. Τό προπαρασκευαστικό έτος δέν έξυπηρετεί μόνον έξεταστικούς σκοπούς. Μπορεί νά ένσωματωθεί οργανικά στό όλο πρόγραμμα σπουδών. Καί επομένως από πλευράς μαθησιακής κάθε άλλο παρά περιττό είναι.

Προκύπτει όμως ένα έρώτημα: άν άποκοπεί μέ τέτοιο πλήρη και ριζικό τρόπο ή τριτοβάθμια από τή σχολική εκπαίδευση, τό κοινωνικό μέλλον τών νέων από τή σχολική εκπαίδευση, ποιό θά είναι τό άτομικό κίνητρο τών μαθητών για νά πάρουν στά σοβαρά αυτή τή σχολική εκπαίδευση; Σε μία κοινωνία πού έχει έθιστεί νά βλέπει τή γνώση χρηστικά και μόνο, σέ παιδιά του Λυκείου πού έχουν ένηλικιωθεί και έχουν σ' ένα βαθμό ξεφύγει από τήν έπιρροή και τήν έπιτήρηση τών γονιών, ποιό θά είναι τό κίνητρο για νά ασχοληθούν σοβαρά μέ τή λυκειακή τους εκπαίδευση, όταν γνωρίζουν ότι τούς άρκει ένα άπολυτήριο μέ δέκα, τή βάση δηλαδή, για νά έγγραφούν στό προπαρασκευαστικό έτος;

Νομίζω –και έρχόμαστε έτσι στό δεύτερο αναπόσπαστο σκέλος τής πρότασης– ότι μαζί μέ τό προπαρα-

σκευαστικό έτος, ή πολιτεία πρέπει νά καθιερώσει άπολυτήριες εξετάσεις και στίς τρεις τάξεις του Λυκείου. Οί εξετάσεις αυτές θά πρέπει για ένα χρονικό διάστημα μιās-δυό δεκαετιών νά είναι αναπόφευκτα κεντρικού, κρατικού χαρακτήρα, κάτι σάν τίς Πανελληνίες δηλαδή – και θά εξηγήσω άμέσως μετά τό γιατί. Είναι προφανές ότι σ' αυτές τίς εξετάσεις προδιόρισμος βαθμός (για τήν έπόμενη τάξη του Λυκείου) θά εξακολουθήσει νά είναι τό 10. Όμως για τήν πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση θά πρέπει νά απαιτείται ένας μέσος όρος (τών τριών άπολυτηρίων και τών τριών τάξεων), γύρω στό 14, ίσως και 13 (άλλ' είπαμε μιλάμε για 13 και 14 μέ πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα από τή σημερινή, πάνω σέ ύλη και σέ έναν τύπο εξετάσεων πού διαφέρει από τόν σημερινό). Τό 13 αυτό είναι ο μέσος βαθμός του άπολυτηρίου, έξάγεται από όλα τά μαθήματα, ενώ δέν θά πρέπει νά γίνεται καμία ιδιαίτερη διάκριση ανάμεσα σέ μαθήματα «κλασικής» ή «πρακτικής» παιδείας. Στο μόνο πού θά μπορούσε νά γίνει διάκριση είναι μία ίσως αυξημένη βαρύτητα στά πρωτεύοντα και κάποια δευτερεύοντα μαθήματα, έναντι τών ύπολοίπων, πριν τήν έξαγωγή του μέσου όρου.

Ένα κεντρικό σύστημα εξετάσεων μπορεί πίο εύκολα νά δώσει τό καινούργιο στίγμα για τό τί είναι ζητούμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Ό αναγνώστης θά παρατηρήσει ίσως ότι τό σύστημα αυτό μοιάζει άπελπιστικά μέ τό σύστημα Άρσένη, έφ' όσον και τά δύο προβλέπουν κεντρικές εξετάσεις σέ όλη τήν ύλη, τό μέν σύστημα Άρσένη στίς δύο τελευταίες τάξεις, έδω μάλιστα στίς τρεις τελευταίες τάξεις, σέ όλο τό Λύκειο. Φαινομενικά ή παρατήρηση ισχύει στην πραγματικότητα όμως τό προτεινόμενο σύστημα δέν έχει καμία σχέση, είναι στόν αντίποδα του παλιού, άφου του έχει ξεριζωθεί ή ψυχή. Ψυχή του συστήματος Άρσένη ήταν ο διαγωνιστικός/άνταγωνιστικός του χαρακτήρας μέσω τής σύνδεσής του μέ τήν εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ψυχή του συστήματος πού συζητούμε τώρα είναι ή πιστοποίηση μιās ικανοποιητικής άπόλυτης σχέσης του μαθητή μέ τό γνωστικό αντικείμενο. Τό 13 ή τό 14 πιστοποιεί μιάν άπολύτως ικανοποιητική, έφικτή σχέση του κάθε παιδιού μέ τή γνώση, έναν βαθμό πού θεωρητικά όλοι μπορούν νά κατακτήσουν, χωρίς άπαιτιήτως νά υπάρχουν κερδισμένοι και χαμένοι: μιá άπαιτιήτως δηλαδή ελάχιστης άπολύτης σχέσης του μαθητή μέ τό γνωστικό αντικείμενο. Μέ αυτή τήν έννοια, χωρίς νά καταργείται ή προσπάθεια τών μαθητών, μεταδίνου-

με σέ μιά πολύ πιά αποδραματοποιημένη σχέση του μαθητή με τίς εξετάσεις και σέ ένα άπλό σύστημα πιστοποίησης γνώσεων χωρίς κανέναν ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Τό σχολείο παραμένει σχολείο, ξαναβρίσκει δηλαδή τόν έαυτό του.

Αυτή ή αποδραματοποιημένη σχέση τήν όποία καθιστά έφικτή ό άπόλυτος χαρακτήρας του συστήματος, έχω τήν έντύπωση ότι θά συντελέσει —για πρώτη φορά έδω και δεκαετίες— στήν ούσιαστική μείωση, άν όχι στήν πλήρη κατάργηση, των φροντιστηρίων και τής παραπαιδείας. Τό φαινόμενο τής ένισχυτικής διδασκαλίας είναι συνοδό φαινόμενο του ανταγωνισμού, τό ένα παιδί κάνει φρονιστήριο για νά άποκτήσει πλεονέκτημα έναντι του διπλανού, για νά φτάσουμε πιά στό σημείο σήμερα ό κάθε νέος νά κάνει φρονιστήριο για νά μή μειονεκτεί έναντι των άλλων. "Ένα μή ανταγωνιστικό, άπόλυτο σύστημα, πού δέν ζητάει παραπάνω από τήν ικανοποιητική κατάκτηση του γνωστικού άντικειμένου από τό κάθε παιδί, δέν προάγει τή φρονιστηριακή έκπαίδευση και θά τήν περιορίσει στά χαμηλά ποσοστά στα όποία αυτή κινείται στό Δημοτικό και στό Γυμνάσιο (όπου και εκεί τό φρονιστήριο είναι πολλές φορές άποτέλεσμα «έγκαιρης άντιμετώπισης» του έπερχόμενου στό μέλλον ανταγωνισμού).¹

Μιά δεύτερη κριτική παρατήρηση τήν όποία θά μπορούσε νά κάνει κανείς, και τήν όποία άποδέχομαι χωρίς δισταγμό, είναι ότι τό σύστημα είναι και πάλι πολύ κεντρικό, «κρατικιστικό» μέ μιά έννοια ότι δέν αφήνει πολλούς βαθμούς έλευθερίας και δέν ένισχύει τήν άυτονομία του έκπαιδευτικού και τής σχολικής διαδικασίας, έναντι του Υπουργείου. Δύο είναι, νομίζω, οι λόγοι πού σέ ένα πρώτο στάδιο μιάς-δυό δεκαετιών ή διαδικασία αυτή δέν μπορεί παρά νά είναι κεντρική. Ό ένας έχει νά κάνει μέ τό γεγονός ότι στήν Ελλάδα δέν έχουμε μάθει νά βαθμολογούμε άντικειμενικά και άμερόληπτα τά παιδιά «μας», τά παιδιά τής τάξης μας. "Αν ή υπόθεση αυτών των εξετάσεων θέλει νά πάρει ή ίδια στα σοβαρά τόν έαυτό της και νά τήν πάρουν και οι άλλοι στα σοβαρά, θά πρέπει νά είναι άμερόληπτη, μή χαριστική, τόσο όσον άφορά τή βαθμολόγηση όσο και τή θεματολογία των εξετάσεων.

Ό δεύτερος λόγος έχει νά κάνει μέ τόν έθισμό σέ μιάν έκπαιδευτική/μαθησιακή ιδεολογία ή όποία εκπορεύεται από τό ύπάρχον σύστημα και στον όποιο ύπόκεινται όλοι (ή σχεδόν όλοι) οι άσχολούμενοι μέ τήν εκπαίδευση, διδάσκοντες και διδασκόμενοι. Πιστεύω ότι ένα κεντρικό σύστημα εξετάσεων μπορεί πιά εύκολα και πιά γρήγορα, εννοώντας μιάν όρισμένου τύπου θεματολογία εξετάσεων έναντι της παλιάς, νά δώσει τό καινούργιο στίγμα περι του τί είναι ζητούμενο στήν εκπαιδευτική διαδικασία και νά βοηθήσει έτσι και τους εκπαιδευτικούς νά προσαρμοστούν στο νέο εκπαιδευτικό τοπίο. Μιά έξεταστική θεματολογία πού άνιχνεύει τήν κρίση, τή σκέψη, τήν κατανόηση και τήν εύρύτητα τής γνώσης, πολύ εύκολα και πολύ γρήγορα θά ξεκολλήσει τήν καθημερινή μαθησιακή διαδικασία

του σχολείου από τό έγκεκριμένο βιβλίο, θά ξαναδώσει νόημα και μ' αυτή τήν έννοια θά ξαναζωντανέψει

1. Δέν θά άποφύγω τόν πειρασμό για μιά ακόμα παρατήρηση: μιά αποδραματοποίηση τής σχέσης των νέων με τή γνώση ίσως συντελέσει στή μείωση τής ύπογεννητικότητας τουλάχιστον πολύ περισσότερο από ό,τι συντελούν τά μέτρα (ή μάλλον οι ύποσχέσεις) Καραμανλή για οικονομική ένίσχυση στις οικογένειες μέ τρία παιδιά. Η ύπογεννητικότητα δέν έχει οικονομικά αίτια: άν είχε, οι εύπορες οικογένειες θά είχαν πιά πολλά παιδιά από τίς λιγότερο εύπορες, πράγμα πού δέν ισχύει (και μάλλον ισχύει τό αντίστροφο). Η ύπογεννητικότητα στον ευρωπαϊκό Νότο και ιδιαίτερα στήν Ελλάδα έχει κυρίως νά κάνει μέ τό γεγονός ότι για τήν ελληνική οικογένεια τό μέγάλωμα ενός παιδιού βιώνεται ως δράμα. Δέν ισχυρίζομαι βέβαια ότι τό δράμα αυτό όφείλεται μόνο στις πανελλήνιες εξετάσεις και τό σχολικό σύστημα: ή εικόνα των γονιών πού αναφωνούν «μή» όταν ό μικρός Κωστάκης πλησιάζει πιά κοντά από 5 μέτρα τήν κουπαστή του πλοίου μάς δείχνει ότι τό φαινόμενο είναι κάπως πιά σύνθετο. Όσοσο μιά αποδραματοποίηση τής εκπαιδευτικής διαδικασίας και μιά πιά φυσιολογική διαδικασία ένταξης του παιδιού στήν κοινωνία θά μειώσει τήν ύπογεννητικότητα περισσότερο από κάθε άλλο μέτρο πού έχει προταθεί στο παρελθόν (άν υποθέσουμε ότι ή ύπογεννητικότητα είναι πρόβλημα).

τήν προφορικότητα της μαθησιακής διαδικασίας. Μέ αυτή την έννοια τό κεντρικό, τό συγκεντρωτικό, στοιχείο δέν έρχεται σέ αντίθεση μέ τήν αυτενέργεια του εκπαιδευτικού, ίσα ίσα πού μπορεί νά τήν ένθαρρύνει κιάλας, όπως και μπορεί νά αλλάξει τή μαθησιακή ιδεολογία του μαθητή: μπορεί από τό κράτος νά προήλθε ή άμαρτία, αλλά από τό κράτος μπορεί νά προέλθει και ή σωτηρία. Νομίζω ότι τό κράτος είναι σέ θέση νά οργανώσει εξετάσεις πού αξιολογούν τή γνώση και μέσω αυτών νά ξαναφέρει τή γνώση πίσω στό επίκεντρο της σχολικής διαδικασίας. Μέ τήν πάροδο του χρόνου τό νέο σύστημα θά επιβάλλει, θά διδάξει, θά έλεγα, τήν ιδεολογία του, θά διδάξει δηλαδή στους μαθητές τόν σεβασμό στη γνώση και έπομένως τή σύνδεση της προαγωγής των άτομικών συμφερόντων του καθενός μέ τήν προαγωγή της γνώσης.

Αν μέ τήν πάροδο του χρόνου ή κοινωνία αποδεχθεί τό νέο σύστημα, διδαχθεί από αυτό και ένστερνισθεί τήν ιδεολογία της γνώσης πού τό συνέχει, αν μέ άλλα λόγια ή γνώση αναχθεί σέ μία άμετακίνητη σταθερά, σέ ένα άδιαμφισβήτητο ζητούμενο, του συστήματος, ό κάθε νέος (και ό κάθε γονιός) ίσως μπορέσει νά αξιολογήσει μέ πολύ πιο εύθυ και έντιμο τρόπο τή σχέση πού έχει και πού θέλει νά έχει μέ αυτήν. Θά μπορέσουμε τότε νά οδηγηθούμε σέ μία μελλοντική αυτόρρυθμιση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπως συμβαίνει σέ άλλες χώρες της Εύρώπης, όπου δέν παρατηρούνται τέτοια φαινόμενα συνωστισμού μπροστά στις πύλες της ανώτατης παιδείας. Κάτι τέτοιο είναι και στη χώρα μας δυνατόν, έφόσον τό βιοποριστικό πρόβλημα δέν συνδέεται σήμερα αναγκαστικά μέ τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση, πού δέν είναι πλέον προϋπόθεση ούτε για περισσότερες δουλειές, ούτε για καλύτερους μισθούς. Έτσι ό ανταγωνισμός για τήν πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία είναι σήμερα περισσότερο ιδεολογικό φαινόμενο, και μέ αυτή την έννοια ή εμπέδωση μιας νέας ιδεολογίας, διαφορετικής από τήν ιδεολογία του καθολικού ανταγωνισμού, ίσως οδηγήσει τόν κάθε νέο νά σκεφθεί έντιμως και χωρίς συμπλέγματα ύστερησης, όχι πιά αν θά μετάσχει στον ανταγωνισμό, αλλά αν του άρέσουν τά γράμματα, αν κάνει για τά γράμματα, αν θέλει νά προχωρήσει ή προτιμάει άλλα πράγματα στη ζωή του. Μία τέτοια προοδευτική αυτόρρυθμιση, μία προοδευτική εξέλιξη της προσφοράς και της ζήτησης, από τήν πλευρά της ζήτησης αυτή τή φορά, δέν καταργεί πάντως τήν ανάγκη του προπαρασκευαστικού έτους, έφόσον ή καθιέρωσή του δέν υπαγορεύεται μόνον από διαγωνιστικές αλλά και από καθαρά μαθησιακές/διδακτικές ανάγκες.

Είναι αυτόνομο ότι ή αλλαγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, των —ας τις ονομάσουμε έτσι— παραγωγικών σχέσεων της εκπαίδευσης, θά άπελευθερώσει και τις παραγωγικές δυνάμεις της εκπαίδευσης, τό τί διδάσκεται δηλαδή στα παιδιά, ως ύλη και ως τρόπος, από τά δεσμά του ανταγωνιστικού συστήματος. Αυτή

ή άπελευθέρωση του σχολικού γνωστικού αντικειμένου επιβάλλει μία δεύτερη, ίσως ακόμα πιο σημαντική, δημόσια συζήτηση περί του τί και πώς διδάσκεται στα παιδιά, κατ' άρθρο και στό σύνολο, ποιοί οι στόχοι της μαθησιακής διαδικασίας και πώς συντελείται αυτή.

Έκκίνηση από τό τέλος;

Τούτες τις μέρες, βοηθούσης και της διαδικασίας αναθεώρησης του άρθρου 16 στη Βουλή, ή συζήτηση έχει ανάψει κυρίως για τά θέματα πού άφορούν τά ιδιωτικά Πανεπιστήμια και γενικότερα τή μεταρρύθμιση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Δέν θέλω νά μπώ καθόλου σέ αυτή τή συζήτηση μία μόνο πτυχή του όλου προβλήματος θέλω νά θίξω, πού σχετίζεται άμεσα μέ τά θέματα του παρόντος κειμένου, δηλαδή τή δευτεροβάθμια και τή διαδικασία μετάβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο τρόπος μέ τόν όποιο διεξάγεται σήμερα στην Ελλάδα ή κουβέντα μās οδηγεί αναπόδραστα στα χειρότερα.

Είναι γνωστό ότι ή αναθεώρηση του άρθρου 16, ούτως ώστε νά μήν έμποδίζεται συνταγματικά ή ίδρυση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων από ιδιωτικούς φορείς, είναι έπιταγή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι όμως επίσης γνωστό, ότι για δλόκληρη τή Νέα Δημοκρατία και τουλάχιστον για τό μισό ΠΑΣΟΚ (και ως εκ τούτου και για ένα ποσοστό μεγαλύτερο του 55% του έλληνικού λαού) ή σχετική συζήτηση δέν γίνεται μέ έναν τυπικό τρόπο, μόνο και μόνο για νά εκπληρωθούν τά κριτήρια πού θέτει ή ΕΕ: ή επιχειρηματολογία πού κυριαρχεί είναι ότι ή ίδρυση ιδιωτικών Πανεπιστημίων είναι τό μέτρο εκείνο πού θά βγάλει τήν Ελλάδα από τόν εκπαιδευτικό λήθαργο και θά τήν οδηγήσει στον δρόμο της γνώσης, καθώς θά δημιουργηθούν αναβαθμισμένα σύγχρονα ιδρύματα μέ καλύτερης ποιότητας εκπαίδευση, πού θά «τραβήξουν» όλους τους φοιτητές προς αυτά, αναγκάζοντας έτσι μέ τόν ανταγωνισμό τους και τή δημόσια τριτοβάθμια εκπαίδευση νά αναβαθμίσει τις υπηρεσίες της κ.ο.κ. Η επιχειρηματολογία είναι γνωστή, εύρύτατα διαδεδομένη και τήν έχουμε άκούσει όλοι. Στη λιγότερο ένθουσιώδη έκδοχή της μάς λέει ότι ή σημερινή κατάσταση στό δημόσιο Πανεπιστήμιο είναι τόσο άποτελεσματική, πού ή διαταραχή ή όποια θά προκληθεί μέ τήν είσοδο και ιδιωτικών Πανεπιστημίων στό εκπαιδευτικό τοπίο ίσως κάτι νά κινήσει, κάτι νά αλλάξει προς τό καλύτερο και έν πάση

περιπτώσει αποκλείεται να κάνει χειρότερα τα πράγματα, γιατί χειρότερα δεν γίνεται.

Η άποψή μου είναι ότι χειρότερα γίνεται, και ότι ο άναρχος και άποσπασματικός τρόπος με τον οποίο διεξάγεται σήμερα την Ελλάδα ή κουβέντα περί εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ξεκινώντας από τις έσχατιές του τέλους (τριτοβάθμια εκπαίδευση και δή ιδιωτικά πανεπιστήμια) και όχι από την αρχή (σχολική εκπαίδευση) και χωρίς να υπάρχει συνολική και συνεκτική θεώρηση μάς οδηγεί αναπόδραστα στα χειρότερα. Αν λοιπόν ιδρυθούν στη χώρα μας ιδιωτικά πανεπιστήμια οι πιθανότητες είναι δύο. Υπάρχει καταρχάς μία πολύ ισχυρή πιθανότητα τα εν λόγω ιδρύματα να είναι είτε υποβαθμισμένα, είτε πολύ ειδικής θεματολογίας επίπεδου μεταπτυχιακής ειδίκευσης. Σέ αυτή την περίπτωση, ή εισαγωγή των ιδιωτικών πανεπιστημίων πολύ λίγο θα μεταβάλει το σημερινό τοπίο, ιδιαίτερα αν μιλάμε για μεταβολή προς το καλύτερο. Υπάρχει όμως και η περίπτωση (ιδιαίτερα αν τα εν λόγω ιδρύματα είναι, αν όχι τύποις αλλά κατ' ουσίαν και με την ευρύτερη έννοια, κερδοσκοπικά) τα πράγματα να εξελιχθούν με τον τρόπο που τα ονειρεύονται οι υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων: είναι τέτοια ή αναντιστοιχία της προσφοράς δημόσιας τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με τη ζήτηση —και δέν τό έννοω έδω τόσο από πλευρās ποιότητας όσο από πλευρās τόπου—² πού δέν είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι αν στην Αθήνα και σέ μιά-δυό ακόμα πόλεις ιδρύονταν ιδιωτικές σχολές π.χ. ιατρική, πολυτεχνική κ.ά. μέ σκοπό να καλύψουν την αυξημένη κοινωνική ζήτηση στόν τόπο πού αυτή εκδηλώνεται, τότε τα ιδιωτικά πανεπιστήμια θα ανταγωνίζονται αν όχι σέ ποιότητα, όπωσδήποτε σέ αριθμό φοιτητών, τά δημόσια, οδηγώντας μάλιστα όρισμένα περιφερειακά έξ αυτών σέ μαρασμό.

Σέ αυτή λοιπόν την περίπτωση πού οι ιδιώτες ανταποκριθούν στίς προσδοκίες των θιασωτών της ιδιωτικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και σπεύσουν μαζικά να καλύψουν τά κενά πού παρουσιάζει ή δημόσια εκπαίδευση δημιουργώντας εκπαιδευτική υπερπροσφορά, γεννᾶται ένα τεράστιο πρόβλημα όσον αφορά τίς προηγούμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης, δηλαδή τό σχολείο: ή δημιουργία υπερπροσφοράς τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ή οποία θα καλύπτει τη ζήτηση με τούς όρους πού επιθυμεί ή πελατεία της, καταργεί τελείως τόν ανταγωνισμό γιά την πρόσβαση σ' αυτήν. Έτσι —και μέ την έννοια των όσων γράφαμε σέ προηγούμενες σελίδες— τραβάει τό χαλί κάτω από τά πόδια της σημερινής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ή οποία, όπως είπαμε, κινείται μέ βάση τόν ανταγωνισμό, αφήνει επομένως πίσω της ένα δευτεροβάθμιο εκπαιδευτικό σύστημα, άψυχο, χωρίς την κινητήρια δύναμή του. Σέ μιά κοινωνία πού εξακολουθεί να έμφορεϊται από την ιδεολογία του ανταγωνισμού και πού αντίστοιχα υποβαθμίζει την αξία της γνώσης, ή άφαιρέση του ανταγωνιστικού κινήτρου από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση χωρίς την αντικατά-

στασή του από κάποιο άλλο κίνητρο, άρα από κάποιο άλλο σύστημα και κάποια άλλη ιδεολογία, αφήνει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τό σχολείο, χωρίς αντικείμενο. Τούτο σημαίνει ότι ή μαθησιακά κυνική Ελλάδα θα γίνει ακόμη πιο κυνική (γιατί ή γνώση μόνον ενίσταται στόν κυνισμό), και, γιά να τό πούμε πιο πεζά, θα παράγει στό μέλλον άμόρφωτους μαθητές σέ ακόμα μεγαλύτερο βαθμό από όσο τούς παράγει σήμερα. Επομένως ή πρώτη ύλη, ή φοιτητική πρώτη ύλη πού θα συγκεντρώνεται μπροστά στίς πόρτες τούτων των αναβαθμισμένων Πανεπιστημίων, ιδιωτικών τε και μή, θα είναι μορφωτικά υποδεέστερη της σημερινής. Πώς είναι, λοιπόν, δυνατόν να υποστηρίζεται σοβαρά ότι μέ τέτοια πρώτη ύλη θα οδηγηθούμε σέ αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης;

Τά προβλήματα της εκπαίδευσης είναι πολλά και σύνθετα. Αλλά, έστω και έτσι, έχουν συγκεκριμένη υπόσταση, έχουν αρχή, μέση και τέλος. Όποιος επιχειρεί να τά λύσει πετώντας πετρούλες (ή άγκωνάρια) στό εκπαιδευτικό χάος μήπως κινηθεί και αλλάξει κάτι, άπλως επιτείνει τό χάος, μάς θυθίζει όλους όλο και πιο μέσα του, καθιστώντας την άναμέτρηση των αυριανών γενεών μέ τό χάος αυτό όλο και πιο δύσκολη.

2. Η γεωγραφική αναντιστοιχία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης πού υφίσταται σήμερα θα οδηγήσει στην εμφάνιση δυσλειτουργιών και στό σύστημα του προπαρασκευαστικού έτους. Ο ανταγωνισμός γιά μιά θέση στό γεωγραφικά συμπερότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα (ιδίως αν αυτό είναι και ποιοτικά καλύτερο, πράγμα πού συμβαίνει όχι πάντα, αλλά συνήθως) θα εξακολουθήσει να υπάρχει και άπλως θα μεταφερθεί στό προπαρασκευαστικό έτος. Θα σημειωθεί επομένως συνωστισμός στά προπαρασκευαστικά των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας μέ αντίστοιχη πιθανή «λειψανδρία» στά περιφερειακά ιδρύματα. Τό πρόβλημα μακροπρόθεσμα θα λυθεί μόνο μέ την άντιστοίχιση της προσφοράς μέ τη ζήτηση. Ός τότε θα πρέπει ίσως να υιοθετηθεί κάποιο σύστημα διοχέτευσης, ώστε φοιτητές του προπαρασκευαστικού της Αθήνας ή της Θεσσαλονίκης, πού δέν κατάφεραν, λόγω αριθμητικού περιορισμού, να εισαχθούν στή σχολή της συγκεκριμένης πόλης, να μπορούν να εισαχθούν σέ αντίστοιχη σχολή έφ' όσον μάλιστα υπάρχουν εκεί κενές θέσεις. Σέ καμία περίπτωση πάντως δέν πρέπει τά «περιζήτητα» προπαρασκευαστικά των μεγάλων πόλεων να βάλουν περιορισμό εισόδου ζητώντας π.χ. μεγαλύτερο βαθμό απολυτηρίου του Λυκείου, γιατί τότε ό ανταγωνισμός θα μεταφερθεί πάλι πίσω στό Λύκειο.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΟ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟ

του Άντωνη Μανιτάκη

Η αναθεώρηση του 2001: φλύαρη, άνουσια και νομοτεχνικά άτελής

Λίγα για την προϊστορία της αναθεώρησης του 2001. Μόλις πέρασαν πέντε χρόνια από την αναθεώρηση του 1986, η κυβέρνηση Μητσοτάκη θέτει, τό 1993, θέμα αναθεώρησης (ανάγκη έκσυγχρονισμού, άμεση έκλογή του ΠτΔ και άπάλειψη ρυθμίσεων που δημιουργούν προβλήματα εφαρμογής). Τότε, πρωταρχικά αναθεωρητέα διάταξη είχε κριθεί ή διάταξη για την ποινική ευθύνη ύπουργών. Η πρόωση πτώση της κυβέρνησης Μητσοτάκη διακόπτει την διαδικασία πριν καν ξεκινήσει. Ο Άνδρέας Παπανδρέου όμως τόν Ιανουάριο του 1995 στό διάγγελμα που άπηύθυνε στόν έλληνικό λαό ως πρωθυπουργός αναγγέλλει αναθεώρηση του Συντάγματος. Ο Σημίτης ήταν τότε πάρα πολύ διστακτικός, δημοσιεύει μάλιστα άρθρο στό Βήμα, όπου εκφράζει τίς επιφυλάξεις του όσον άφορᾶ την αναθεώρηση και διατυπώνει την άποψη ότι εκείνο που χρειάζεται πάνω άπ' όλα είναι νά αλλάξουν οι θεομοί και ή λειτουργία τους και κυρίως ό,τι μέσω της νομοθεσίας μπορούμε νά πετύχουμε περισσότερα πράγματα άπ' ό,τι μέ την αναθεώρηση. Αυτά έγγραφε όταν τέθη-

κε τό θέμα της αναθεώρησης τό 1995. Τό τελευταίο τό ξέχασε όταν έγινε πρωθυπουργός.

Τό 1998 ξεκινᾶ, πάντως, μιά νέα διαδικασία της αναθεώρησης μέ αίτημα τόν «συνταγματικό έκσυγχρονισμό». Προτείνονται για αναθεώρηση πολύ περισσότερα άπό τά μισά άρθρα του Συντάγματος και συγκεντρώνονται τεράστιες πλειοψηφίες (250-270 ψήφοι) στην πρώτη Βουλή σχετικά μέ τή ανάγκη αναθεωρήσεώς τους. Σύσσωμη ή αντιπολίτευση μέ έξαιρεση αυτή την φορά τό ΚΚΕ θεώρησε ύποχρέωσή της νά συνταχθεί μέ τό αίτημα του έκσυγχρονισμού και νά παράσχει μέ τή «συναινετική ψήφο» της την έξουσιοδότηση της ώστε νά γίνει ή αναθεώρηση των προκρινόμενων διατάξεων ακόμη και μέ άπλή πλειοψηφία άπό την Αναθεωρητική Βουλή. Και τή στάση της Ν.Δ. ως αντιπολίτευσης, στό διαδικαστικό αυτό ζήτημα την καταλαβαίνω: ήλιζε ή προσδοκούσε νά πραγματοποιήσει ή ίδια ως κυβερνητική πλειοψηφία την αναθεώρηση άν κέρδιζε τίς εκλογές. Την πολιτική στάση όμως του Συνασπισμού δέν την καταλαβαίνω: Γιατί έπρεπε νά συγκατατεθεί στην αναθεώρηση διατάξεων και νά επικροτήσει πολιτικά μιά διαδικασία μέ προφανή κυβερνητικό χαρακτήρα, όταν ό ίδιος δέν είχε καμιά έλπίδα νά συμπράξει πολιτικά και θεσμικά στην αναθεώρηση των αναθεωρητέων διατάξεων; Γιατί νά χρεωθεί πολιτικά κάτι που δέν θά μπορούσε νά έλέξει ή νά διαπραγματευθεί άργότερα; Γιατί νά μήν έπισημάνει έγκαιρα την «κυβερνητική» μεθόδευση της αναθεώρησης και νά μή διεκδικήσει συναίνεση στην δεύτερη φάση, που ήταν και ή άποφασιστική; Διερωτώμαι πόσο συνέπραξαν, αλήθεια, οι βουλευτές της Άριστερᾶς στην

* Τό παρόν κείμενο άποτελεί άπόσπασμα άπομαγνητοφωνημένης όμιλίας του Άντ. Μανιτάκη στό Πανεπιστήμιο Άθηνών στις 14.6.2006, που διοργάνωσε τό Ίνστιτούτο «Νίκος Πουλαντζᾶς». Στην πλήρη του μορφή θά κυκλοφορήσει τό έπόμενο διάστημα στην σειρά «Παρεμβάσεις» του Ίνστιτούτου.

τελική διατύπωση των αναθεωρημένων άρθρων και πόσο βάραινε ή λήφθηκε υπόψη ο λόγος τους στις συζητήσεις της Αναθεωρητικής. Τί νόημα έχει άλλωστε να εμφανίζεται ή αδύναμη και μικρή 'Αριστερά με πρόγραμμα συνταγματικό και ιδέες αναθεωρητικές όταν δεν έχει την πολιτική δύναμη να τις επιβάλει ή να τις διαπραγματευτεί, όταν περιφρονείται και λαιδορείται ιδίως από τις σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις; Γιατί να μὴν ἀδράξει τὴν εὐκαιρία καὶ νὰ διατυπώσει τὸν δικό της διακριτό, ριζοσπαστικό, συνταγματικό λόγο καὶ νὰ δείξει τὸν ιδεολογικό καὶ «κυβερνητικό» χαρακτήρα τῆς ἀναθεώρησης;

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ 2001 ὑπῆρξε ἡ πλέον ἐκτεταμένη πού γνώρισε ποτέ ἡ ἐλληνική συνταγματική δημοκρατία. Ἀναθεωρήθηκαν πάνω ἀπὸ 80 συνταγματικές διατάξεις, με πρωτοφανεῖς πλειοψηφίες στὴν πρώτη φάση, ἀλλὰ καὶ με ἐξίσου μεγάλες, πολὺ πέραν τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας, στὴν ἀναθεωρητική φάση.

Καὶ ὅμως ἡ πλέον ἐκτεταμένη ἀναθεώρηση τῆς συνταγματικῆς μας ἱστορίας ἦταν, συνολικά κρινόμενη, καὶ ἡ πλέον ρηχὴ: ἓνας φλύαρος καὶ ὑπερφίαλος ἐκσυγχρονισμὸς τῶν συνταγματικῶν διατάξεων χωρὶς βάθος, με ἀσήμαντες ἐπιπτώσεις στὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν καὶ σοβαρὰ ἐρμηνευτικά προβλήματα σέ ὀρισμένες ἀπὸ αὐτές κατὰ τὴν ἐφαρμογή τους. Καμία οὐσιαστικὴ τομὴ στοὺς πολιτικὸς μας σύστημα. Ὡς πρὸς τὴν προστασία τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων, αὐτὴ κρίθηκε δίκαια ἀπλῶς ἐπιβεβαιωτική. Ὅσο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνικοῦ κοινοβουλίου καὶ τῆς θέσης τοῦ βουλευτῆ, ἀκόμη ἀναζητοῦνται καὶ τὰ δύο, παρόλο πού ἐγινε οὐσιαστικὸς ἐξορθολογισμὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς καὶ νομοθετικῆς διαδικασίας καὶ εἶναι ἀδικο νὰ ὑποτιμᾶται ἡ σημασία τῆς ἀναθεώρησης στὸν τομέα αὐτό. Ἐλείψαν ὅμως οἱ τομὲς πού εἶχε ἀνάγκη τὸ πολίτευμα καὶ τὸ ἀπαιτοῦσε τὸ κράτος δικαίου με βάση αὐτὰ πού εἶχαν προηγηθεῖ. Τὰ κρίσιμα, τὰ καυτὰ ζητήματα τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτικοῦ μας συστήματος, αὐτὰ πού ταλαιπώρησαν καὶ ταλαιπωροῦν τὴ δημοκρατία μας, τὰ σκάνδαλα καὶ ἡ διαπλοκή, τὰ ἀσυμβίβαστα τῶν βουλευτῶν καὶ τὸ πολιτικὸ χρεῖμα, τὸ πόθεν ἔσχες τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν κομμάτων, ὁ ἔλεγχος τῶν ἐκλογικῶν δαπανῶν, ὁ ἔλεγχος τῆς ἀσύδοτης τηλεόρασης καὶ τῆς δυνάμεως πού ἔχουν ἀποκτήσει τὰ ἠλεκτρονικὰ μέσα ἐνημέρωσης, ἡ διοικητικὴ ἀναδιάρθρωση κ.ἄ, ὅλα αὐτὰ τὰ καίρια ζητήματα ἔμει-

ναν ἐκτός τοῦ πεδίου τῆς ἀναθεώρησης, καὶ πάντως δὲν ἀντιμετωπίστηκαν συνταγματικά.

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ 2001 πέρασε χωρὶς νὰ γίνει αἰσθητὴ, χωρὶς νὰ τὴ θυμᾶται ἰδιαίτερα κανεὶς καὶ χωρὶς νὰ τὴν ἐπικαλοῦνται, πολιτικά, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ πού τὴν πραγματοποίησαν. Λησμονήθηκε πρὶν ἀκόμη στεγνώσει ἡ μελάνη τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου. Ἐ-

δωσε και δίνει, είναι ἀλήθεια, τροφή σέ νέους ἐπιστήμονες και στή θεωρία. Τήν ἐπικαλούνται ἀκόμη τά δικαστήρια. Ἀλλά ἡ κοινή γνώμη και τά κόμματα τήν ἀγνοοῦν, ἐνῶ οἱ πολίτες μένουν ἀπαθείς και ἀδιάφοροι, τόσο ὅσο ἀδιάφοροι ἔμειναν κατά τή διάρκεια τῆς ἀναθεώρησης. Ἀπόδειξη περίτρανη τῆς προηγούμενης διαπίστωσης, ἡ ἀνάγκη νέας ἀναθεώρησης πρὶν περάσουν πέντε χρόνια ἀπό τήν περάτωση τῆς προηγούμενης. Καί τήν ἀναθεώρηση δέν τήν προτείνει μόνον ἡ κυβερνητική πλειοψηφία, τήν θεωρεῖ ἀναγκαία και ἡ νῦν ἀντιπολίτευση, ὁ ἴδιος ὁ πρῶην πρωθυπουργός, ὁ Σημίτης –λές και δέν ἦταν ἀρχηγός τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας τό 2001– ἀλλά και ὁ κοινοβουλευτικός εἰσηγητής της. Καί εὐλογα διερωτᾶται κανεῖς: Ἄν ἡ προηγούμενη ἀναθεώρηση ἦταν πράγματι συναινετική και ἐπέφερε τούς ἀναγκαίους ἐκσυγχρονισμούς, τότε γιατί ἡ ἀνάγκη νέας ἀναθεώρησης, και μάλιστα γιατί χρειάζεται ἐπείγοντως νά ἀναθεωρηθοῦν σημαντικά ἀναθεωρημένα ἄρθρα, ὅπως ὁ βασικός μέτοχος, τό ἐπαγγελματικό ἀσυμβίβαστο τῶν βουλευτῶν, τό μισθοδικεῖο, ἡ ἀπαγόρευση μονιμοποίησης τῶν συμβασιούχων τοῦ δημοσίου, ἡ ἀποκέντρωση και τοπική αὐτοδιοίκηση και γιατί ἐπανερχόμαστε μέ τή συγκατάθεση τοῦ ΠΑΣΟΚ σέ ἀναθεωρήσεις πού τό ἴδιο εἶχε ἀρνηθεῖ νά κάνει, ὅπως τά ἰδιωτικά πανεπιστήμια και τό συνταγματικό δικαστήριο;

Οἱ θεσμικές συνέπειές της:

α) Ἡ ἐκνόμηση τοῦ Σύνταγματος

Ἀλλά ἡ πλέον ἐκδηλη, ἂν και ἄρρητη, διαδικαστική συνέπεια τῆς εὐκολῆς ἀναθεώρησης τοῦ 2001 εἶναι ὅτι τό πολιτεύμα μας, ἡ μεταπολιτευτική μας συνταγματική δημοκρατία εἰσήλθαν, χωρίς νά τό καταλάβουν(!), σέ μιὰ διαδικασία διαρκούς και συνεχούς ἀναθεώρησης, και μάλιστα σέ μιὰ διαδικασία ἀναθεώρησης τῆς ἀναθεώρησης. Ἡ μιὰ ἀναθεώρηση φαίνεται νά διαδέχεται τήν ἄλλη. Κάθε φορά πού συμβαίνει νά ἔχουμε κυβερνητική ἀλλαγῆ, και ἡ νέα κυβέρνηση διαπιστώνει ὅτι ἡ προηγούμενη δέν εἶναι ἐπαρκῆς και ἐπιθυμεῖ νά διορθώσει τά λάθη τῆς προηγούμενης, ἐντάσσει στό κυβερνητικό πρόγραμμα, μέ τήν προσδοκία πάντα ὅτι θά κερδίσει τίς ἐπόμενες ἐκλογές, και μιὰ πρόταση ἀναθεώρησης. Ἔτσι, μέ προφανή σκοπό νά ἐνδυναμώσει τόν μεταρρυθμιστικό της προφίλ, και γιά νά ἔχει στό χέρι μιὰ δικαιολογία πρόωρης διάλυσης τῆς Βουλῆς.

Μέ τίς συνεχεῖς, ἀπανωτές, φλύαρες, ἀνώφελες και εὐκολες ἀναθεωρήσεις, τό Σύνταγμα τείνει νά μετατραπῆ ἀπό *ἀύστηρό* σέ *ἥπιο*. Ἡ ἀναθεωρητική διαδικασία ἀπό δύσκολη, τυπικά χρονοβόρα και ἀδέβαιη διαδικασία, μετατρέπεται σέ μιὰ εὐκολη, «πολιτικάντικη» διαδικασία προσεγγίζοντας ἐκεῖνη τῆς νομοθετικῆς. Αὐτό πού ἐπιχειρήθηκε μέ τήν ἀρχική πρόταση ἀναθεώρησης τοῦ ΠΑΣΟΚ, τό 1985, και ἀποσύρθηκε

στήν συνέχεια –νά ἀρχίζει, δηλαδή, και νά τελειώνει ἡ ἀναθεώρηση σέ μιὰ μόνον Βουλή, χωρίς τή μεσολάβηση ἐκλογῶν, μέ αὐξημένες ἀπλῶς πλειοψηφίες– πραγματοποιεῖται τώρα μέ τήν κατάλληλη ἐκμετάλλευση τῶν ἐναλλακτικῶν πλειοψηφιῶν στίς δύο βουλές. Ἡ ἀναθεώρηση μπορεῖ, ἔτσι, νά γίνεται συχνά, κάθε πέντε χρόνια, και νά ἀναθεωρεῖται ἀκόμη και αὐτό μόλις εἶχε ἀναθεωρηθεῖ, ἀρκεῖ νά ἔχουμε κυβερνητική ἀλλαγῆ και προσδοκία τῆς νέας κυβέρνησης ὅτι θά κερδίσει τίς ἐπόμενες ἐκλογές. Κάθε κυβερνητική ἀναθεωρητική πρωτοβουλία θά πρέπει, λογικά, νά συναντᾶ τή συναίνεση τῆς ἀντιπολίτευσης, ἡ ὅποια δέν μπορεῖ παρά νά ἀποδέχεται τήν πρόκληση τῆς ἀναθεώρησης τοῦ Σύνταγματος και νά ψηφίζει θετικά, προσδοκῶντας ὅτι θά πραγματοποιήσῃ αὐτή –ὡς κυβέρνηση– μέ τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία τῶν βουλευτῶν της, ὅ,τι κρίθηκε ἀναθεωρητέο μέ αὐξημένες πλειοψηφίες στήν προηγούμενη νέα Βουλή.

Τό συναινετικό ἀναθεωρητικό αὐτό παιγνίδι μεταξύ κυβέρνησης ἀντιπολίτευσης δέν εἶναι ἄμοιρο συνεπειῶν.

Ἡ ἀναθεώρηση λειτουργεῖ ὡς μιὰ κοινή, «μπανάλ» διαδικασία. Δημιουργοῦνται, παράλληλα, στίς ἀναθεωρητικές πλειοψηφίες, ἀνταντακλαστικά νομοθετικῆς λειτουργίας, μέ συνέπεια νά ἀντιμετωπίζεται, τελικά, και τό Σύνταγμα σάν νά ἦταν «κοινός» νόμος, και ἡ προσέγγιση αὐτή ἀνταντακλάται ὄχι μόνον στόν τύπο, στήν νομοτεχνική, δηλαδή, διατύπωση τοῦ Σύνταγματος ἀλλά και στό κανονιστικό τοῦ περιεχόμενο.

Θά πρέπει, πάντως, νά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ διαφορά τοῦ Σύνταγματος ἀπό ἕναν κοινό νόμο δέν ἐξαντλεῖται οὔτε ἐντοπίζεται, ὅπως συνήθως λέγεται, στήν αὐξημένη τυπική δύναμη τοῦ πρῶτου σέ σχέση μέ τόν δεύτερο. *Τό Σύνταγμα διαφέρει ἀπό τόν νόμο πρῶτα και κύρια στή ρυθμιστέα ὕλη*. Ἡ συνταγματική ὕλη ἀφορᾶ τά θεμελιώδη δομικά στοιχεία τοῦ κράτους και τοῦ πολιτεύματος, τά θεμελιώδη και μόνον αὐτά δικαιώματα, τούς βασικούς κανόνες τοῦ δημοκρατικοῦ παιγνιδιοῦ, τίς διαδικασίες διαμόρφωσης τῆς λαϊκῆς θέλησης και γενικότερα τίς θεμελιώδεις, και μόνον τίς θεμελιώδεις, ἀρχές πού διέπουν τήν ἐννομη τάξη. Τό Σύνταγμα ἀσχολεῖται μόνον μέ τά θεμελιώδη τῆς ἐννομῆς συμβίωσῆς μας. Δέν ρυθμίζει τά δευτερεύοντα και εἰδικά. Δέν ἀσχολεῖται μέ τή συγκυρία οὔτε μέ τά μεταβαλλόμενα και τρέχοντα. Τά τελευταῖα ἀνήκουν στήν ὕλη τοῦ νόμου. Τό Σύνταγμα τοποθετεῖται πάνω ἀπό τή συγκυρία. Δέν εἶναι και δέν πρέπει νά εἶναι συγκυριακό κείμενο. Ἡ ρύθμιση πού ἐπιβάλλει προορίζεται νά εἶναι πάγια, νά ἔχει ἀπεριόριστη χρονική διάρκεια, ἀφοῦ σκοπό της ἔχει νά παγιώσει μιὰ κατάσταση και νά ἐξασφαλίσει σταθερότητα και συνέχεια στό πολιτεύμα και στίς συνταγματικές σχέσεις και ὄχι νά ρυθμίσει ἀπαθανατίζοντας ὡς φωτογραφικός φακός, στιγμιαίως και ἐφήμερες ἢ εἰδικές σχέσεις και ἐξειδικευμένες κρατικές λειτουργίες.

Διατηρεῖ γιά τόν λόγο αὐτό τό Σύνταγμα μιὰ σχέση

ἀντιφατική μέ τόν χρόνο. Οἱ ρυθμίσεις του δέν ἐγκλωβίζονται λογικά σέ χρονικά ὅρια οὔτε μπορεῖ νά εἶναι στιγμαῖες ἢ ἐφήμερες. Τό ἀντίθετο θά ἦταν ἄρνηση τοῦ ἑαυτοῦ του, πού εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀθάνατος ἢ αἰωνόβιος. Διατυπώνονται, ἄλλωστε, μέ τρόπο γενικό καί ἔλλειπτικό γιά νά εἶναι ἀνθεκτικές στή φθορά τοῦ χρόνου, καί γιά νά μήν ὑπόκεινται στίς ἀλλαγές τῆς συγκυρίας καί στίς μεταβολές τῶν συνθηκῶν. Οἱ συνταγματικές διατυπώσεις πρέπει νά εἶναι λιτές, γενικές καί ἔλλειπτικές γιά νά μποροῦν νά προσαρμόζονται ἐρμηνευτικά στίς μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Ὅσο πιο γενικές καί ἀόριστες εἶναι οἱ συνταγματικές διατάξεις τόσο πιο ἀνθεκτικές εἶναι στόν χρόνο καί τόσο πιο προσαρμόσιμες καί εὐέλικτες στίς ἀλλαγές τῶν καιρῶν. Αὐτή εἶναι ἡ μέγιστη πολιτική ἀρετή τους. Μόνον τό ὀλιγόλογο, συνοπτικό καί περιεκτικό Σύνταγμα δέν γερνάει εὐκολα, διότι μπορεῖ μέσα ἀπό τήν καθημερινή συνταγματική πρακτική καί ἐρμηνεία νά ἀνανεώνεται νοηματικά συνεχῶς. Οἱ φλύαρες, λεπτομερειακές καί πληθωρικές, νομοτεχνικά, ρυθμίσεις γεράζουν πρὶν τήν ὥρα τους καί δέν μποροῦν νά ἀνανεωθοῦν παρά μόνον ἂν ἀναθεωρηθοῦν. Συμμερίζονται κατά τά ἄλλα τή μοῖρα τοῦ νόμου. Ταιριάζουν ἄλλωστε νομοτεχνικά σέ ὕλη νομοθετική καί ὄχι συνταγματική. Ἡ κοινή νομοθεσία διακρίνεται ἀπό τόν ἐξειδικευμένο, λεπτομερειακό καί συγκυριακό τρόπο τῆς κανονιστικῆς ρύθμισης πού περιέχει. Ἡ συνταγματική ρύθμιση, ἀντίθετα, ξεχωρίζει ἀπό τόν γενικό, θεμελιακό καί ἀφαιρετικό χαρακτήρα της. Τέλος, ἡ νομοθεσία ρυθμίζει κατά βάση συμπεριφορές μέ τή νομοτεχνική μορφή τῶν κανόνων, ἀποτελεῖ ἢ ἴδια ἕνα σύνολο κανόνων. Τό Σύνταγμα, ἀντίθετα, συγκροτεῖ λογικά ἕνα σύστημα ἀρχῶν καί θεμελιωδῶν δικαιωμάτων καί ὄχι κανόνων.

Ἄλλωστε τά παλιά συντάγματα ἦταν ὀλιγόλογα καί γενικόλογα. Καί αὐτό δέν ἦταν ἀδυναμία ἀλλά προτέρημα, διότι εἶχαν προσαρμοστικότητα καί ἀνθεκτικότητα. Στή σημερινή ἰδίως ἐποχή, πού ἔχουμε συνηθισεῖ νά ζοῦμε καί νά σκεπτόμαστε σέ χρόνο στιγμαῖο, σέ τηλεοπτικό χρόνο, μόνον ἡ γενική διατύπωση μπορεῖ νά δαμάσει καί νά ὑπερβεῖ, ταυτόχρονα, τίς ἐκλάμψεις τῆς στιγμῆς. Γι' αὐτό καί μόνο τά παλιά συντάγματα παραμένουν σύγχρονα, διότι μποροῦν καί ἐκσυγχρονίζονται διαρκῶς μέσα ἀπό τήν ἀέναη ἀνανέωση τῶν νοημάτων τους, πού πλάθει ἡ νομοθετική, διοικητική καί δικαστική πρακτική. Ὅσο πιο παλιό εἶναι, λοιπόν, ἕνα σύνταγμα τόσο πιο ἀνθεκτικό στόν χρόνο καί τόσο πιο «σίγουρη» καί «ἀποτελεσματική» ἀποδεικνύεται ἡ ρυθμιστική του δεινότητα. Ὅπως τό παλιό κρασί, ὄσο πιο παλιό τόσο πιο καλό.

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ 2001 συνέβαλε τά μέγιστα μέ τίς πληθωρικές, λεπτομερειακές καί ἐξειδικευμένες ρυθμίσεις της στή «ἐκνόμηση» τοῦ Συντάγματος, στήν ἀντιμετώπισή του ὡς κοινού νόμου. Ἡ ἐξομοίωση αὐτή ἔχει ὡς συνέπεια τή μετατροπή τοῦ Συντάγματος σέ κείμενο τῆς συγκυρίας, περιστασιακό, πού πρέπει νά ἀλλάζει ὅταν ἀλλάζει ἡ συγκυρία. Τά παραδείγματα

τῶν συνταγματικῶν ρυθμίσεων γιά τόν ἀποκαλούμενο «βασικό μέτοχο», γιά τό «μισθοδικεῖο», γιά τήν ἀπαγόρευση νομιμοποίησης τῶν συμβασιούχων κ.ἄ. εἶναι χαρακτηριστικά τοῦ ἐφήμερου χαρακτήρα πού παίρνει μιά συνταγματική ρύθμιση ὅταν ρυθμίζει, συγκυριακά, περιστασιακές καταστάσεις.

Ἡ ἐκνόμηση τοῦ Συντάγματος καί ἡ παρεπόμενη συνέπεια σχετικοποίησης τῆς διάκρισης νόμου καί Συντάγματος συνιστᾷ ὅ,τι χειρότερο μπορεῖ νά συμβεῖ σέ ἕνα συνταγματικό πολίτευμα, διότι ὑποσκάπτει εὐθέως τό κύρος καί τήν αὐθεντία τοῦ Συντάγματος, καί ἀφήνει ἔκθετες στή βούληση μιᾶς περιστασιακῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας τίς δικαιοκρατικές ἐγγυήσεις προστασίας τῶν δικαιωμάτων καί τῶν ἐλευθεριῶν. Δημιουργεῖ τελικά καί ἀνασφάλεια δικαίου, σέ ἄρχοντες καί ἀρχόμενους, καί ἄς ἐπιδιώκει τό ἀντίθετο. Διότι προνίζει τό κλαδί πάνω στό ὅποιο κάθονται μακαρίως οἱ πλειοψηφίες πού ἐναλλάσσονται στήν ἐξουσία «συναινετικά».

β) Ἡ ἀποδυνάμωση καί ἀπονομιμοποίηση τῆς πολιτικῆς

Ἡ ἐκνόμηση τοῦ Συντάγματος ἔχει καί μίαν ἄλλη, ἀντίστροφη, ὄψη: τή συνταγματοποίηση τῆς πολιτικῆς καί τῶν πολιτικῶν σχέσεων. Ἡ ἐνθυλάκωση, δηλαδή, ἀπό τό Σύνταγμα νομοθετικῆς ὕλης ἔχει ὡς συμπέουσα συνέπεια τή συνταγματική τυποποίηση ἐννόμων σχέσεων, πού εἶναι κανονικά ἀντικείμενο πολιτικῆς ἀντιδικίας καί ἄσκησης πολιτικῶν τῆς ἐκάστοτε κυβέρνησης. Τό αἶτημα ἐπομένως τῆς συνταγματικῆς κατοχύρωσης καταστάσεων ἢ σχέσεων ἢ δικαιωμάτων μπορεῖ μέν νά ἀνταποκρίνεται στήν ἀνάγκη διασφάλισής τους ἀπό τίς συγκυριακές ἀποφάσεις τῆς ἐκάστοτε κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ταυτόχρονα ὅμως πραγματοποιεῖται καί μία ἄλλη λειτουργία πού δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται: ἀφαιρεῖται ὕλη ἀπό τήν πολιτική, ἀπό τή δικαιοδοσία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ συνταγματοποίηση τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων δέν εἶναι βέβαια ἑλληνικό φαινόμενο, εἶναι παγκόσμιο καί μάλιστα παλιό. Στήν Ἑλλάδα ἀπλῶς ἐκδηλώνεται μέ ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο καί προσλαμβάνει διαστάσεις διευρυμένους.

Ἡ συνταγματοποίηση τῆς πολιτικῆς ἔχει, κατ' ἀρχήν, ἕναν ἀντιπολιτικό χαρακτήρα. Ἀντιμετωπίζει τήν πολιτική δύσπιστα καί καχύποπτα, συρρικνώνοντας τό πεδίο τῆς δικαιοδοσίας της καί μετατρέποντας ὕλη πολιτική σέ ὕλη νομική καί δικαστική. Μέ τή συνταγματοποίηση κοινωνικές καί πολιτικές σχέσεις, κρατικές πολιτικές καί καταστάσεις, πού θά ἔπρεπε νά εἶναι, κανονικά, ἀντικείμενο πολιτικῆς ἀντιδικίας καί ἄσκησης μιᾶς εὐέλικτης νομοθετικῆς πολιτικῆς, γίνονται ἀντικείμενο ἀνελαστικῆς νομικῆς ἐρμηνείας καί δικαστικῆς ἀντιδικίας. Ἡ πολιτική χάνει, ἀναπόφευκτα, ἀπό τήν τάση συνταγματοποίησης. Ἡ πολιτική ἐξουσία παραιτεῖται ἀπό ἕνα μέρος τῆς δικαιοδοσίας της.

Καί μαζί της ὁ κοινός νομοθέτης τίθεται ὑπό συνταγματική ἐπιτροπεία. Τά παραδείγματα ἀπό τήν πρόσφατη ἀναθεώρηση εἶναι πολλά.

Θά περιοριστῶ σέ ἓνα πού δέν εἶναι μέν τό πλέον ἀντιπροσωπευτικό, δείχνει ὅμως, τουλάχιστον, μιά ἀντίστροφη ὄψη τῆς συνταγματικῆς τυποποίησης δικαιωμάτων.

Οἱ ὑποστηρικτές τῆς ἀναθεώρησης τοῦ 2001 ἐπαίρονται γιά τή συνταγματική κατοχύρωση «νέων» δικαιωμάτων, ὅπως τοῦ δικαιώματος στήν πληροφορία, στήν γενετική ταυτότητα, στήν προστασία τῶν προσωπικῶν δεδομένων κ.ά. Καί θεωροῦν τή ρητή συνταγματική τους κατοχύρωση ὡς κατάκτηση καί ἀπόδειξη τοῦ νέου συνταγματισμοῦ. Καί ὅμως τά φαινόμενα ἀπατοῦν: ἡ συνταγματική τυποποίηση ἑνός δικαιώματος, πού οὕτως ἢ ἄλλως εἶχε καθιερωθεῖ καί ἐνσωματωθεῖ στό πραγματικό ἢ οὐσιαστικό Σύνταγμα μέσω τῆς δικαστικῆς πρακτικῆς καί νομολογίας καθῶς καί μέσω τῶν διεθνῶν συνθηκῶν, ἐπιτρέπει καί ἐπιβάλλει, ἐξαιτίας τῆς ἐιδικῆς συνταγματικῆς πρόβλεψης πού περιέχει τό ἴδιο, περιοριστικές ἐρμηνεῖες καί ἀποφασιστικές νομοθετικές παρεμβάσεις. Ἡ συνταγματική τυποποίηση ἐξουσιοδοτεῖ, μέσω τῆς ρήτρας «ὅπως νόμος ὀρίζει», νομοθέτη καί δικαστή νά παρεμβαίνουν στήν ἄσκηση τοῦ θεμελιώδους δικαιώματος, εἰδικά καί περιοριστικά, ὀριοθετώντας καί συρρικνώνοντας τό κανονιστικό του περιεχόμενο. Στερεῖται, δηλαδή, ἓνα νέο καί εὐπλαστο θεμελιῶδες δικαίωμα, τή δυνατότητα νά προσκτᾶται τό ἴδιο μέσα ἀπό τή συνταγματική πρακτική, τή συνεχή διεκδίκησή του καί τίς ἀντιδικίες πού προκαλεῖ κάθε φορά ἓνα ἀνανεωμένο κανονιστικό περιεχόμενο. Στερεῖται ἀκόμη τῆς δυνατότητας, πού ἔχει τό ἴδιο νά πλάθει τή συνταγματική φυσιογνωμία του ἀντλώντας καί συγκεκριμενοποιώντας τό νόημά του σέ ἀναφορά πρὸς τίς συνταγματικές ἀξίες τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τῆς ἰσότητας, καί τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης κ.ά. Σέ ἀντίθεση μέ τή συνταγματική πρακτική πού εἶναι εὐπλαστη καί ἀνοικτή, ἡ αὐστηρή συνταγματική τυποποίησή ἑνός δικαιώματος ὠθεῖ τόν ἐρμηνευτή σέ μιά τυπολατρική ἐρμηνευτική προσέγγισή του καί σέ μιά ἄγονη ἐρμηνευτική ἀντιπαραθήση ἢ ἀντιδιαστολή πρὸς ἄλλα εἰδικά συνταγματικά δικαιώματα, νέα καί παλαιά.

Εἶναι λάθος νά πιστεύεται ὅτι ἓνα θεμελιῶδες δικαίωμα δέν διαθέτει συνταγματική ἰσχύ ὅταν δέν εἶναι ρητά συνταγματικά κατοχυρωμένο. Ἡ ρητή συνταγματική κατοχύρωσή του δέν ἀυξάνει οὔτε διευρύνει τήν ἰσχύ του, ἀντίθετα τήν ὀριοθετεῖ καί τήν περιορίζει τυποποιώντας την. Τά περισσότερα θεμελιῶδη δικαιώματα εἶναι ἄγραφα καί δέν ἔχουν ρητή συνταγματική κατοχύρωση, ὅπως συμβαίνει μέ τήν οικονομική ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία τῆς δημόσιας καί τῆς ἰδιωτικῆς ἐπικοινωνίας κ.ά. Καί ὅμως ποτέ κανεῖς δέν ἀμφισβήτησε τή συνταγματική τους περιωπή.

Ἀριστερός πολιτικός βολонταρισμός καί συνταγματικός ἰδεαλισμός (παρένθεση)

Ἡ τάση συνταγματοποίησης τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων ἔχει καί ἓνα ἀμφιλεγόμενο ἰδεολογικό ὑπόβαθρο, θύμα τοῦ ὁποίου ἔχουν πέσει πολλοί ἰδεολόγοι καί πολιτικοί, κυρίως τῆς Ἀριστερᾶς (μέ τήν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου). Οἱ τελευταῖοι κατακλύζονται ἀπό τήν ψεύτικη συνείδηση ὅτι μέ τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος καί τή συνταγματική κατοχύρωση θεσμῶν, διαδικασιῶν καί πολιτικῶν (κοινωνικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς, π.χ.) θά διασφαλιστοῦν δικαιώματα καί θά ἀντιμετωπιστοῦν χρόνια προβλήματα τοῦ πολιτικοῦ καί διοικητικοῦ μας συστήματος. Παίρνουν, δηλαδή, στά σοβαρά καί πιστεύουν κατά λέξη τίς πολιτικές καί ἰδεολογικές διακηρύξεις πού συνοδεύουν κάθε ἀναθεωρητικό διάδημα. Καλλιεργοῦν ἔτσι στόν ἑαυτό τους καί στοὺς ἄλλους τήν ἐσφαλμένη καί ἀπλοϊκή ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀναθεώρηση καί κάθε ἀναθεώρηση, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐκσυγχρονιστική, εἶναι ἓνα θετικό καί ἀναγκαῖο πολιτικό ἐγχείρημα ἀπέναντι στό ὅποιο θά πρέπει κάθε πολιτικός καί κάθε συνειδητός πολίτης ὄχι μόνον νά μὴ ἀντιταχθεῖ, ἀλλά καί νά τοποθετηθεῖ θετικά ἢ καί νά τό στηρίξει. Ἐκεῖνο πού διαφοροποιεῖ, λένε, μιά ἀριστερή συνταγματική πολιτική ἀπό τίς συντηρητικές ἢ καί τίς ἀπλῶς ἐκσυγχρονιστικές εἶναι ὅτι ἡ πρώτη διεκδικεῖ ἀκόμη πῶς προωθημένες ἐκσυγχρονιστικές τομές καί κυρίως μιά ριζικά διαφορετική κοινωνική πολιτική, μέ θεσμούς αὐθεντικά κοινωνικούς καί προστατευτικούς τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων.

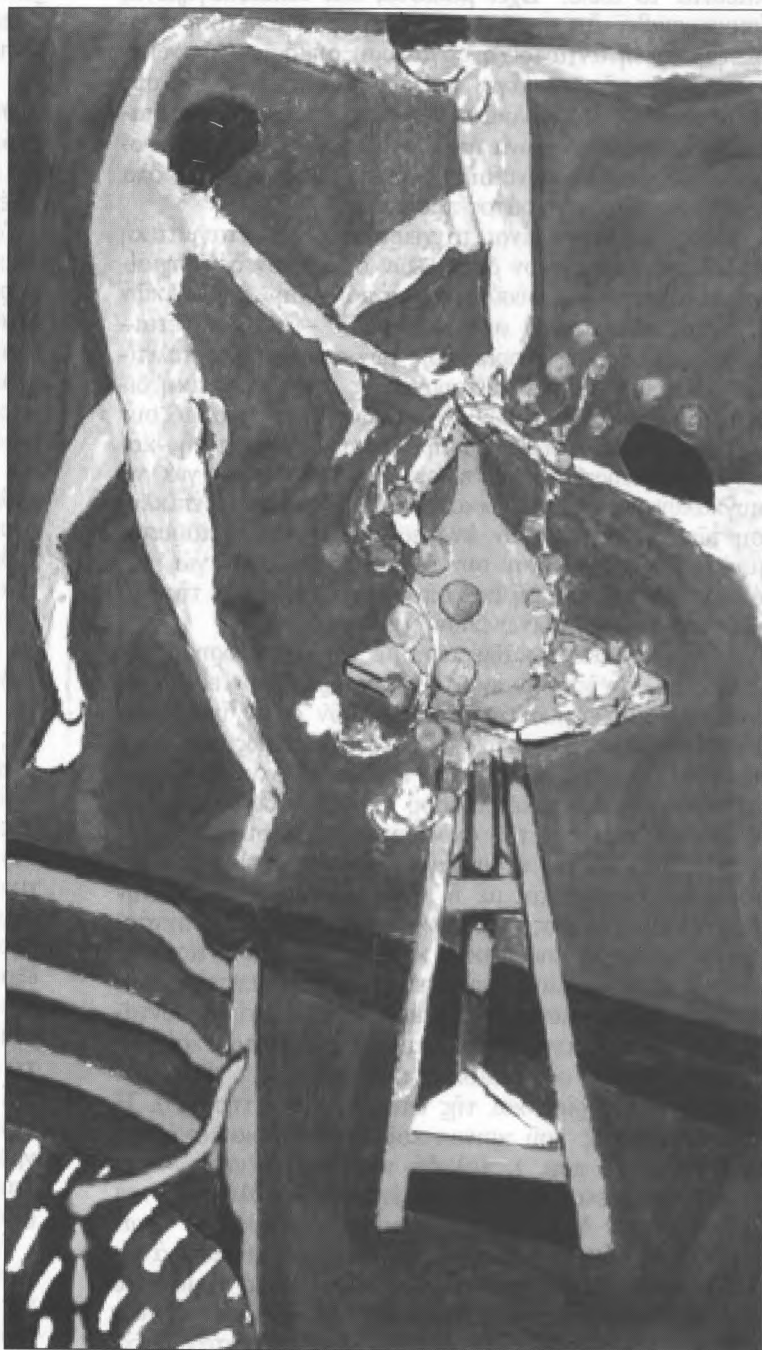
Ἡ ἀπλοϊκή καί μηχανιστική αὐτή τοποθέτηση τῶν ἰδεολόγων τῆς Ἀριστερᾶς τοὺς ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μιά πλειοδοσία ἀναθεωρητικῶν προτάσεων κοινωνικοῦ κυρίως χαρακτήρα. Οἱ προτάσεις αὐτές ἐμφανίζονται ἔτσι «μαξιμαλιστικές», ἐπειδή εἶναι πολιτικά ἀνέξοδος καί ἐκ τῶν πραγμάτων μὴ πραγματοποιήσιμες, ἀφοῦ προτείνονται ἀπλῶς καί μόνον γιά ἰδεολογική «ζύμωση» καί ἔχουν ἀποκλειστικά συμβολικό χαρακτήρα.

Ὡστόσο, τό πολιτικό καί ἰδεολογικό τίμημα τῆς «ἀριστερῆς» αὐτῆς τοποθέτησης δέν εἶναι ἀμελητέο. Πρῶτον, διότι οἱ στυλοβάτες τῆς εἶναι ἀναγκασμένοι νά «παίξουν» στό γήπεδο τῶν πολιτικῶν τους ἀντιπάλων καί μάλιστα μέ τοὺς ὄρους καί μέ τή λογική τοῦ παιγνιδιοῦ, πού οἱ ἀντίπαλοι, πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἔχουν καταστρώσει. Δεύτερον, διότι οἱ ὁπαδοί τῆς «ἀριστερῆς» αὐτῆς ἀντίληψης ἀποδέχονται, τελικά (ἢ εἶναι ἀναγκαῖοί νά ἀποδεχτοῦν, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο), ὅτι μέ μιά κατάλληλη, «προοδευτική», συνταγματική ἀναθεώρηση θά μπορούσαμε νά ἀποκτήσουμε πῶς δημοκρατικούς θεσμούς καί ἓνα κοινωνικό κράτος. Ἄν δέν τά ἔχουμε, εἶναι διότι οἱ «ἄλλοι» δέν θέλουν, ἐνῶ ἐμεῖς θέλουμε. Καί αὐτό πού χρειάζεται νά γίνει εἶναι νά πεισθοῦν οἱ ψηφοφόροι ἀλλά καί οἱ συγγενεῖς πολιτικές δυνάμεις γιά τήν ὀρθότητα καί προοδευτικότητά τῶν ἀριστερῶν συνταγματικῶν προτάσεῶν μας. Μέ

ἄλλα λόγια «Ζῆσε μαῦρε μου, νά φᾶς τό Μάη τριφύλλι καί τόν Αὐγουστο σταφύλι».

Τρίτον, καί πλέον σημαντικό, εἶναι ὅτι ἔτσι καλλιεργεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων μιᾶ «ἀριστερή» συνταγματική συνείδηση, ἡ ὁποία ἐμφερεῖται ἀπό μιᾶ «φετιχοποιημένη» πρόσληψη τοῦ Συντάγματος. Τό Σύνταγμα ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἀντικείμενο μέ μαγικές ιδιότητες», πού ἐκτός ἀπό τή δημοκρατία καί τήν ἐλευθερία κομίζει καί κοινωνική ἰσότητα καί δικαιοσύνη, ἐνῶ θεωρεῖται ὅτι μπορούμε νά ἔχουμε μιᾶ πραγματική «κοινωνική οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς», ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι τό Σύνταγμα προβλέπει κάτι τέτοιο. Καί ἂν δέν ἔχουμε ἀκόμη, εἶναι γιατί δέν τό προβλέπει τό Σύνταγμα. Λές καί ἡ καθιέρωση ἐνός κοινωνικοῦ κράτους εἶναι ζήτημα πρωταρχικά συνταγματικό, καί ὄχι πολιτικό καί θεσμικό, λές καί ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωση ἐνός κοινωνικοῦ δικαιώματος μπορεῖ νά ὀδηγήσει ἀπό μόνη της στήν ἀπόλαυσή του, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μέ τά ἀτομικά δικαιώματα, καί εἰδικά μέ τήν προσωπική ἐλευθερία ἢ τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου, πού ἀπό μόνη της ἡ συνταγματική κατοχύρωση συνεπάγεται, καί τήν ἀπόλαυση τοῦ δικαιώματος.

Τέταρτον, ὅσον ἀφορᾶ τό κοινωνικό κράτος καί τά κοινωνικά δικαιώματα, ὑποτιμᾶται τό γεγονός ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωσή τους εἶναι δῶρον ἄδωρον χωρίς ἀντίστοιχες δημόσιες κοινωνικές ὑπηρεσίες καί χωρίς πρόβλεψη κοινωνικῶν πόρων. Καί ἐνῶ ἔλλειπουν οἱ «ὕλικές» προϋποθέσεις ἱκανοποίησής τους, δημιουργεῖται στόν πολίτη μιᾶ ἀπατηλή εἰκόνα, πού καλλιεργεῖ τήν ψευδαἰσθηση τοῦ «ἔχειν», ἐνῶ στήν πραγματικότητα τίποτε δέν... «κατέχει» αὐτός πού πιστεύει ὅτι «ἔχει». Τό πρόσθετο, μάλιστα, βαρῦ τίμημα τῆς προηγούμενης ψευδαἰσθησης εἶναι ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί τοῦ κοινωνικοῦ κράτους πλήττει εὐθέως, ἔρχεται σέ εὐθεία ἀντιπαράθεση καί μέ τόν ἐντονα διεκδικητικό καί ἄρα πολιτικό χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί διεκδικήσεων. Ἡ συνταγματική τυποποίησή τους, δηλαδή, ἀποδυναμώνει τήν κατά βάση καί κατά πρῶτο λόγο «πολιτική» καί ὄχι νομική ἀξίωση ἱκανοποίησής τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται ἡ συμβολική καί πολιτική σημασία τῶν δικαστικῶν ἀγῶνων καί τῶν ἐννομῶν κοινωνικῶν διεκδικήσεων. Παράλληλα ὅμως, δέν θά πρέπει νά θυσιάζεται στόν βωμό μιᾶς δικαστικῆς διεκδίκησης ἢ ἀντιδικίας ἢ πολιτι-

κή καί ἀγωνιστική διεκδίκηση ἐνός κοινωνικοῦ αἰτήματος καί νά καλλιεργεῖται ἔτσι, ἔμμεσα, ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψη ὅτι τό ἕνα μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τό ἄλλο. Ἡ δικαστική διεκδίκηση ἔχει συνήθως μερικό καί ἀποσπασματικό χαρακτήρα καί δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει, ποτέ, στήν πλήρη, πραγματική καί καθολική ἀπόλαυση ἐνός κοινωνικοῦ δικαιώματος. Τό ἕνα δέν ὑπο-

καθιστᾶ τὸ ἄλλο. Ἐχει μάλιστα, καὶ δικαιολογημένα, ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ συνταγματική ἢ νομοθετική πρόβλεψη καὶ ἡ ἀντίστοιχη ὀργάνωση δημόσιων κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν παράγει πολίτες παθητικούς, ἀπλούς καταναλωτές κοινωνικῶν αγαθῶν, οἱ ὅποιοι παραιτοῦνται ἀπὸ τὶς ἀγωνιστικές διεκδικήσεις καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς κοινωνικούς ἀγῶνες. Τὰ περιμένουν ὅλα παθητικά ἀπὸ τὸ κράτος-προστάτη.

Τέλος, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο, ἡ συνταγματική πρόβλεψη κοινωνικῶν διατάξεων ὄχι μόνον δέν σημαίνει αὐτόχρομα καὶ οὐσιαστική «ἀπόλαυση» κοινωνικῶν αγαθῶν, ἀλλὰ συχνά συνδυάζεται μὲ –ἢ συνεπάγεται– περιορισμὸ ἢ καὶ συρρίκνωση τῶν κοινωνικῶν πολιτικῶν. Ἔτσι, ὅταν δέν λειτουργεῖ ὡς νομιμοποιητική δικαιολογία κυβερνητικῶν πολιτικῶν, πού ἐφαρμόζουν μιὰ ἀσθενή καὶ «φιλάνθρωπη» κοινωνική πολιτική –καὶ αὐτὸ παρατηρεῖται τὶς τελευταῖες δεκαετίες– γιὰ νὰ συγκαλύψουν σκληρές οικονομικές πολιτικές, ἢ ἐπίκληση τῶν συνταγματικῶν ἀναθεωρήσεων καὶ ἢ παραπομπή σὲ αὐτές γίνεται συχνά ὡς δικαιολογία γιὰ τὴν ἀπόρριψη καὶ τὴν μὴ ικανοποίηση, ἄμεσα, διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ, κοινωνικῶν δικαιωμάτων.

Ἡ συνταγματική καθιέρωση μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ 2001 τῆς ἀρχῆς τοῦ «κοινωνικοῦ κράτους» εἶναι πιστεύω ἡ πιὸ εὐγλωττὴ ἀπόδειξη τῶν ὅσων ὑποστήριξα πρὸ πάνω. Δέν κατοχυρώθηκε αὐτοτελῶς καὶ μόνη τῆς ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἔρθει ἰσότιμα σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἀρχή τοῦ φιλελεύθερου «κράτους δικαίου». Καθιερώθηκε ὡς ἀρχή τοῦ «κοινωνικοῦ κράτους δικαίου», γιὰ νὰ δηλωθεῖ ὅτι ἡ συνταγματική τῆς ἰσχύ ἐξαρτᾶται ἀπὸ, καὶ συναρτᾶται μὲ ἢ εἶναι συνυφασμένη μὲ, τὴν «ἀρχή τοῦ κράτους δικαίου». Ἡ συνταγματικὴ συνάρτηση τῆς ἀρχῆς κοινωνικοῦ κράτους μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ κράτους δικαίου, σημαίνει ὅτι ἡ νομοθετικὴ ικανοποίηση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων θεωρεῖται συνταγματικὰ ἐπιτρεπτή μόνον ὅταν δέν θίγονται καὶ δέν διακινδυνεύουν οἱ δικαιοκρατικές ἐγγυήσεις τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας(!). Ἡ ἀρχὴ ἐπομένως τοῦ κοινωνικοῦ κράτους καθιερώθηκε στὸ ἄρθρο 25 παρ. 1, κολοβή, κουτσοσυρμένη.

Δέν χρειάζεται πιστεύω νὰ ἐπιχειρηματολογήσω καὶ ἄλλο γιὰ νὰ δείξω τὸν ἰδεαλιστικὸ χαρακτήρα ὅλων τῶν προηγούμενων «ἀριστερῶν» συνταγματικῶν ἀντιλήψεων, οἱ ὁποῖες παράγονται ἀπὸ ἕναν ἀνεργάτιστο καὶ ἀφελή πολιτικὸ βολονταρισμὸ καὶ ὀφείλονται στὴν ἄγνοια στοιχειωδῶν λειτουργιῶν τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ τῶν βασικῶν κατακτήσεων τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συνταγματισμοῦ.

Τὰ πάγια γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοκρατικοῦ συνταγματισμοῦ καὶ οἱ ἐγγυητές τῆς διαφύλαξίς τους

Καιρὸς νὰ ἐπανέλθω τώρα στὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο

ξεκίνησα: στὸν δημοκρατικὸ συνταγματισμὸ καὶ στίς ἀπειλές πού δέχεται ἀπὸ τὸν πλειοψηφικὸ κοινοβουλευτισμὸ. Ὁ νοσοφισμὸς ἀναθεωρητικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πλειοψηφία εἶδαμε ὅτι πλήττει τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος, δηλαδή τὴν ιδιότητά του νὰ μένει πάνω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία καὶ νὰ μένει ἄθικτο ἀπὸ τὶς συγκυριακές κυβερνητικές μεταβολές καὶ βουλήσεις.

Τὰ αὐστηρὰ Συντάγματα ἔχουν, πράγματι, αὐτὸ τὸ ἀνεκτίμητο πολιτικὸ προτέρημα, ὁ δύσκολος, καὶ διαφορετικὸς ἀπὸ τὴν τροποποίηση ἑνὸς νόμου τρόπος ἀναθεώρησής τους τὰ ἀνυψώνει πάνω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία καὶ τὰ προφυλάσσει ἀπὸ διαστικὲς προσβολές ἐφήμερων καὶ περιστάσιακῶν κυβερνητικῶν ἀποφάσεων. Τοποθετοῦνται ἔτσι, χάρις στὴν αὐστηρότητά τους, πάνω καὶ ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ τὶς πολιτικές καὶ κομματικές ἀντιπαράθεσεις, ἀπὸ τὰ συγκυριακὰ κυβερνητικὰ προγράμματα. Τὰ Συντάγματα δέν ἀνήκουν στὴ δικαιοδοσία κανενὸς κόμματος καὶ καμιάς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Εἶναι κομματικά καὶ κυβερνητικά σὺδέτερα. Καμιά πολιτικὴ παράταξη δέν δικαιούται νὰ ἰδιοποιηθεῖ ἀναθεωρητικὴ ἐξουσία χωρὶς νὰ πλήξει τὴν ἴδια τὴ δημοκρατία. Διότι στὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα ἡ ἔδρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι κενή, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι πάντα ἀντικείμενο πολιτικῆς πάλης καὶ διεκδίκησης.

Ἡ αὐστηρότητα τοῦ Συντάγματος, μαζί μὲ τὸν ἐνιαῖο του τυπικὸ χαρακτήρα (: στὸ ἴδιο κείμενο μὲ τὴν ἴδια ἰσχύ ὀργάνωση κράτους, πολιτεύματα καὶ δικαιώματα) ὑπῆρξε ἕνα σταθερὸ καὶ πάγιο γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματισμοῦ. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὅλα τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα ἦταν αὐστηρὰ εἶναι ὅτι ἔτσι προστατευόταν ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς συντεταγμένες ἐξουσίες τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Ἡ διακινδύνευση ἄρα τῆς αὐστηρότητας τοῦ Συντάγματος συνεπάγεται αὐτόχρομα καὶ διακινδύνευση τῆς δημοκρατίας, πλήττει εὐθέως τοὺς κανόνες τοῦ δημοκρατικοῦ παιγνιδιοῦ καὶ ἀφήνει ἔκθετη στὸ ἔλεος μιᾶς περιστάσιακῆς καὶ συνταγματικῆς προστασίας τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν συλλογικῶν αγαθῶν, ὅπως τὸ περιβάλλον.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ὁ αὐστηρὸς χαρακτήρας τοῦ Συντάγματος εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν προστασία τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος γενικότερα. Τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα ἤθελεν καὶ θέλουν νὰ προστατεύσουν τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα ἀπὸ κάθε εἶδους ἀναθεωρήσεις καὶ πολιτικές ἐκτροπές. Τὴ δυνατότητα τοῦ συλλογικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ ἑνὸς λαοῦ ἤθελεν καὶ θέλουν νὰ παγιώσουν καὶ νὰ διαιωνίσουν ὅλες οἱ συντακτικὲς συνελεύσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἐπανάστασης. Καὶ ἡ προστασία τῆς δημοκρατίας ἐπιτυγχάνεται, τυπικά, ὅταν ἡ ἐπαναστατικὴ βούληση τοῦ λαοῦ, ἡ κυριαρχία του στὴν πρωτογενῆ τῆς ἐκδήλωση, πού παίρνει τὴ μορφή τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, ὄχ-

ρωθεῖ τυπικὰ καὶ καταφέρει νὰ παραμείνει ἀνέπαφη ἀπὸ τίς συγκυριακὲς καὶ περιστασιακὲς πολιτικὲς καὶ κομματικὲς πλειοψηφίες ἢ καὶ μειοψηφίες.

Ἡ προηγούμενη διαπίστωση ἡχεῖ ἴσως ὡς ἀντίληψη ἱστορικὰ παρωχημένη καὶ ἰδεαλιστικὴ. Καὶ ὅμως εἶναι γεμάτη πολιτικὴ οὐσία καὶ πρακτικὲς πολιτικὲς συνέπειες. Διότι, διαφυλάσσοντας ἀπὸ ἐπιπόλαιες καὶ ἀλλεπάλληλες ἀναθεωρήσεις ἢ προσβολὲς τὸ Σύνταγμα καὶ κάνοντας ἐπίκληση στὸν αὐστηρὸ τους χαρακτήρα καὶ στήν συντακτικὴ ἐξουσία, δέν προστατεύεται ἀπλῶς ἡ δημοκρατία στήν πλειοψηφικὴ τῆς ἐκδοχῆς, ἀλλὰ οἱ θεμελιώδεις ὅροι τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτικοῦ μας βίου: οἱ θεμελιώδεις διαδικαστικὲς καὶ οὐσιαστικὲς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς συμβίωσης, ἡ δημοκρατικὴ πολιτικὴ μᾶς ταυτότητα καὶ συνέχεια.

Σὲ μιά ἀνταγωνιστικὴ καὶ ἀγοραία κοινωνία, ὅπως ἡ ἀστική, ἡ ὁποία σπαράσσεται ἀπὸ ταξικούς ἀνταγωνισμούς καὶ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς συγκρούσεις, ἕνα δημοκρατικὸ σύνταγμα πρέπει, ἐπιπλέον, νὰ ὀργανώνει τοὺς ὅρους τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἔτσι ὥστε καμία πολιτικὴ δύναμη, καμία πλειοψηφία νὰ μὴ μπορεῖ νὰ καταλάβει τὴν ἔδρα τῆς κυριαρχίας καὶ νὰ ἐπιβάλλει τὸ πολιτικὸ τῆς πρόγραμμα ὡς συνταγματικὸ πρόγραμμα. Σὲ μιά πλουραλιστικὴ δημοκρατία ἡ ἔδρα τῆς κυριαρχίας μένει κενὴ γιὰ νὰ εἶναι συνεχῶς καὶ ἀενάως ἀντικείμενο πολιτικῆς διεκδίκησης. Ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου πρέπει νὰ εἶναι ἀνοικτὴ καὶ ἄρα ἐλεύθερη στοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀνταγωνισμούς. Κανεὶς δέν δικαιούται νὰ καταλάβει αὐτὸν τὸν χῶρο, κανεὶς δέν δικαιούται νὰ γίνῃ κύριος τοῦ χώρου τῆς δημοκρατίας, τοῦ πεδίου ὅπου πλειοψηφία καὶ μειοψηφία ἀνταγωνίζονται ἢ μίᾳ τὴν ἄλλη. Καμία πολιτικὴ ἐξουσία δέν δικαιούται νὰ μονοπωλήσῃ τὴν κατοχὴ τῆς. Ἄρα, δημοκρατικὸ δέν εἶναι ἕνα σύνταγμα ἐπειδὴ τὸ θέλησε καὶ τὸ ἐπέβαλε ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἢ ἡ κυρίαρχη καὶ δημοκρατικὰ νομιμοποιημένη ἐξουσία, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀποτελεῖ προϊόν, ὡς κοινὸ κτῆμα, πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης, διαλόγου καὶ συμβιβασμοῦ ὅλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού ἀνταγωνίζονται καὶ διεκδικοῦν τὴν ἐξουσία. Τὸ Σύνταγμα, λοιπόν, δέν ἀνήκει ἐξ ὀρισμοῦ σὲ κανέναν. Καμία πολιτικὴ δύναμη δέν νομιμοποιεῖται νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο ἄσκησης πολιτικῆς καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ πολιτικοῦ τῆς προγράμματος.

Οἱ προηγούμενες διαδικαστικὲς δημοκρατικὲς ἐγγυήσεις διασφαλίζονται μόνον μέσα ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος μας.

Τέλος, ὁ αὐστηρὸς καὶ πάλι χαρακτήρας τοῦ Συντάγματος μᾶς ἐμπεριέχει καὶ μιά ἄλλη ἐγγύηση ἐξίσου σημαντικὴ: διατηρεῖ τὴ συντακτικὴ, τὴν πρωτογενὴ ἰσορροπία τῶν κρατικῶν ἐξουσιῶν, τὴ διάκριση καὶ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν καὶ εἰδικὰ μεταξὺ μετὰξὺ πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ δικαστικῆς. Ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἀναφέρεται εἰδικὰ στό ἄρθρο 110 παρ. 1 Σ ὡς διάταξη πού δέν ὑπόκειται σὲ ἀναθεώρηση. Ἡ

ἀρχὴ τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν καὶ τῆς ἀλληλοστάθμισής τους ἀποτελεῖ ἕνα πάγιο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματισμοῦ, μιά θεμελιώδους χαρακτήρα ἐγγύηση τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς μας ἐλευθερίας: ἡ ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ὑπάρχει καὶ κατοχυρώνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν.

Καὶ ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν εἶναι μιά θεμελιώδης ἐγγύηση τήρησης τοῦ Συντάγματος, τοῦ θεματοφύλακα τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν πού διέπουν τὴν πολιτικὴ μας διαβίωση καὶ τὴν ἐννομη ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης.

Θεμελιώδης ἐγγύηση τήρησης τοῦ Συντάγματος καὶ φύλαξης τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτήρα τοῦ πολιτεύματος ἀποτελεῖ ὁ δικαστικὸς ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀκόμη θεμελιώδες γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοκρατικοῦ συνταγματισμοῦ. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἐγγυητῆς τῆς συνταγματικῆς προστασίας τῶν πολιτικῶν μας δικαιωμάτων καὶ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, τῶν «δημόσιων δικαιῶν» μας, ὅπως ἔλεγαν τὸν 19ο αἰώνα.

Ὁ ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων ἀποτελεῖ τελικὰ ἐγγύηση δημοκρατικὴ καὶ ὄχι φιλελεύθερη, ὅπως τὴ θέλουν καὶ τὴν ἀντιμετωπίζουν σὲ ἄλλα κράτη. Συνιστᾷ μιά ἀντισταθμιστικὴ ἐξουσία ἀπέναντι στήν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἕνα ἀνάχωμα στήν ἀλαζονεία τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας. Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη θὰ μπορούσε, εἶναι ἀλήθεια, τὸ Σύνταγμα νὰ χαρακτηριστεῖ φιλελεύθερο, ἢ ἀντισταθμιστικὴ ὅμως αὐτὴ ἐξουσία συνιστᾷ γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ τὰ θεμελιώδη γνώρισμα τῆς συνταγματικῆς μας δημοκρατίας, ὅπως αὐτὰ ἀποτυπώθηκαν στὴ βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη. Καὶ τὸ δικαίωμα αὐτὸ τὸ ἀπέκτησε ὁ Ἕλληνας δικαστὴς μόνος του, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὅτι εἶναι σύμφυτο μὲ τὴ δικαιοδοτικὴ του ἐξουσία. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς δικαστικῆς του ἀποστολῆς καὶ δέν ξεριζώνεται μὲ ἀναθεώρηση. Ὅπως δέν ὑπόκειται σὲ ἀναθεώρηση ἢ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἔτσι δέν καταργεῖται καὶ ὁ δικαστικὸς ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων μὲ τὴ μεταφορὰ του σὲ ἕνα δικαιοδοτικὸ ὄργανο πού θὰ βρισκεται ἐκτὸς τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἐξοπλισμένο κατ' ἀποκλειστικότητα μὲ αὐτὴ τὴν ἀρμοδιότητα, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια.

Διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ δικαστικὸς ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων ὑπάρχουν γιὰ νὰ ἐγγυῶνται τὸν πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ πλουραλισμὸ, τὴν πολυλαπλότητα καὶ τὴν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων, τὴν ἀντιστάθμιση καὶ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν.

Πιστεύω γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὅτι ἡ ἐπικείμενη ἀναθεώρηση εἶναι, σὲ μέτρο πού ἐπιδιώκει ἢ σχεδιάζει νὰ θίξει τὸν διάχυτο ἔλεγχο τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων, ἀντίθετη σὲ θεμελιώδεις συνταγματικὲς ἀρχὲς καὶ ἀξίες.

Ἄν στηριχθεῖ μάλιστα κανεὶς σὲ δηλώσεις ὑποστηρι-

χτών της ίδρυσης συνταγματικού δικαστηρίου, θά διαγνώσει μιά σαφή «άντιδικαστική» πρόθεση. Διαβλέπω και στίς δύο κυβερνητικές παρατάξεις μιά αναθεωρητική πού στρέφεται κατά της δικαστικής εξουσίας, θέλει νά τήν περιορίσει, νά τήν όριοθετήσει. Ή καχυποψία της πολιτικής εξουσίας άπέναντι στη δικαστική είναι άνυπόκριτη. Άρκοῦμαι νά παραθέσω δύο άποσπάσματα από δύο γραπτά κείμενα. Τό ένα είναι του εισηγητή της προηγούμενης αναθεώρησης του συναδέλφου Εύ. Βενιζέλου, τό άλλο ενός άλλου συναδέλφου, ένθερου υποστηρικτή της αναθεώρησης του 2001, του Ξ. Κοντιάδη. Τό πρώτο παράθεμα: «Τό Σύνταγμα στην εποχή μας, στό νέο συνταγματισμό, άντιμετωπίζει μέ καχυποψία τήν πολιτική τάξη και τήν δικαστική εξουσία» και άλλου: «Ή καχυποψία του Συντάγματος και άρα του συντακτικού νομοθέτη πρέπει νά είναι καχυποψία καθολική, πανοπτική. Άφορᾶ και τόν μελλοντικό κοινό νομοθέτη, αλλά και τόν δικαστή». Αυτά τά υποστηρίζει εισηγητής της πλειοψηφίας, ό όποιος αναγορεύει έαυτόν και τήν παράταξη του σέ συντακτικό νομοθέτη. Τό άλλο παράθεμα προέρχεται από θεωρητικό του νέου συνταγματισμού: «Ή δυσπιστία», γράφει «του αναθεωρητικού νομοθέτη έναντι της έκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας [έδῶ, θέβαια, σάφρων ό συνάδελφος, δέν βάζει νομοθετική εξουσία, αλλά έκτελεστική εξουσία] περιορίζοντας τήν εύχέρεια δράσης της, άποτυπώνει εύρύτατα μιά δυσπιστία έναντι της πολιτικής τάξης, άφου αφαιρεί πολιτική ύλη προς όφελος κρατικών όργάνων μέ τεχνοκρατική στελέχωση. Παρόμοια δυσπιστία και αντίστοιχοι περιορισμοί, έρμη-νευτικοί, έπιβλήθηκαν μέ τήν αναθεώρηση του 2001 και άπέναντι στη δικαστική εξουσίας».

Θά έλεγα, συμπυκνώνοντας και σχηματοποιώντας, ότι ό αναθεωρητικός οίστρος πού κατέλαβε τά δύο μεγάλα κόμματα τήν τελευταία δεκαετία έχει βασικά δύο άξονες: ό ένας ταυτίζεται μέ τή θεσμική επιδίωξη άναγωγής της πολιτικής εξουσίας διά της έκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας σέ αναθεωρητική εξουσία. Έπιδιώκεται νά καταστεί ή πολιτική εξουσία «κύρια» της αναθεωρητικής διαδικασίας, έτοι ώστε νά μπορεί νά καθορίζει ή ίδια τούς όρους της πολιτειακής μας διαβίωσης σύμφωνα μέ τις καιροσκοπικές πολιτικές βλέψεις της. Ο άλλος άξονας, θέτει στό στόχαστρό του τή δικαστική εξουσία, θέλει νά τήν άποδυναμώσει θεσμικά, ώστε νά μήν μπορεί νά άντιταχθεί στην πολιτική εξουσία όταν αυτή προσβάλλει δάναυσα πολιτικά και κοινωνικά μας δικαιώματα. Και οι δύο στόχοι επιδιώκεται νά έπιτευχθούν μέσα από τήν καταδολίευση και «μπαναλοποίηση» της αναθεωρητικής διαδικασίας.

Είναι άραγε μοιραία ή δυσοίωνη εξέλιξη του έλληνικού συνταγματισμού, πού μόλις σās περιέγραψα ή ή ιστορία μας έπιφυλάσσει, όπως πάντα, εκπλήξεις και άπρόβλεπτες, αλλά αναγκαίες, άνατροπές; Τή φλόγα πού καίει δεκαετίες τώρα στα σωθικά μας, χρειάζεται νά τήν κρατήσουμε άσβεστη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χόρχε Λουίς Μπόρχες
Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΠΙΧΟΥ

Η τέχνη του στίχου είναι μια εισαγωγή στη λογοτεχνία, στο λογοτεχνικό γούστο και στον ίδιο τον Μπόρχες.

■ «Τό κεντρικό γεγονός της ζωής μου αποτέλεσε η ύπαρξη των λέξεων και η δυνατότητα να υπαίνω αυτές τις λέξεις σε ποίηση».

■ «Όταν καταστρώνω μια πλοκή, τη γράφω γιατί κατά κάποιον τρόπο πιστεύω σ' αυτήν - όχι όπως πιστεύει κάποιος στην ιστορία αλλά όπως πιστεύει σε ένα όνειρο ή σε μian ιδέα».

■ «Ο Whistler είπε: "Η Τέχνη συμβαίνει". Δηλαδή, υπάρχει κάτι το μυστηριώδες στην τέχνη. Θα ήθελα να διαβάσω τη φράση του με ένα νέο νόημα. Θα έλεγα: Η τέχνη συμβαίνει κάθε φορά που διαβάζουμε ένα ποίημα».

14 X 20 εκ. | σελ. 118 | Τιμή: 20,00 €

Maxime Rodinson
ΜΩΜΕΘ

Έρμαιο εσωτερικής διάσπασης και υπό την απειλή των ισχυρών γειτόνων της, η Αραβία βρίσκεται σε αναζήτηση. Το 571 γεννιέται ο άνδρας που θα ενσαρκώσει το μέλλον αυτού του κόσμου που εκκολάπτεται. Η Αραβία χρειαζόταν μια μονοθεϊστική θρησκεία που να μην είναι ούτε ο ιουδαϊσμός ούτε ο χριστιανισμός. Χρειαζόταν ένα Κράτος χτισμένο από μian ιδεολογία προσαρμοσμένη στις προσδοκίες των κατοίκων της. Από τον Μωάμεθ θα γεννηθεί το Ισλάμ, συνάμα κοινότητα των πιστών, θρησκεία και αυτοκρατορία με εγκόσμια διαστάσεις, όπου επρόκειτο να διαμορφωθεί ένας νέος πολιτισμός.

15 X 23,5 εκ. | σελ. 416 | Τιμή: 22,00 €

Ludwig Wittgenstein
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Ο Wittgenstein είχε γράψει 1000 σελίδες περίπου αφιερωμένες στη λογική και τα μαθηματικά, οι περισσότερες από τις οποίες περιλαμβάνονται στις Φιλοσοφικές παρατηρήσεις και τη Φιλοσοφική γραμματική. Μολονότι τα δύο αυτά κείμενα περιέχουν εκτενείς αναφορές σε θέματα ανωτέρων μαθηματικών, οι ωριμότερες απόψεις, που περιέχονται στο ανά κείρας βιβλίο, κινούνται κυρίως στο στοιχειώδες επίπεδο. Εδώ ο Wittgenstein εκθέτει, τρόπον τινά, τα πορίσματα των ερευνών που διεξήγαγε στα μεταβατικά αυτά κείμενα.

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | Τιμή: 25,00 €

www.cup.gr

ΝΤΕΚΑΡΤ: ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

της Βασιλικής Γρηγοροπούλου

“Όπως οί ήθοποιοί όταν καλούνται στή σκηνή, για νά μή φανεί τό κοκκίνισμα στό πρόσωπό τους, φοροῦν μιά μάσκα, ἔτσι κι ἐγώ όταν πρόκειται νά ἀνέβω στό θέατρο τοῦ κόσμου, ἐμφανίζομαι φορώντας προσωπεῖο (ΑΤ Χ, 213).

Σύμφωνα μέ τήν ἀρχαιοελληνική θεατρική παράδοση, τό πρόσωπο, ἢ προσωπεῖον, ὑποδηλώνει τή μάσκα τήν ὁποία φορά ἕνας δρῶν προκειμένου για τήν ἀναπαράσταση ἑνός ρόλου ἕνας ήθοποιός, ὡς γνωστόν, μπορεῖ νά παίξει πολλούς ρόλους ἔπίσης, πολλοί καί διαφορετικοί δρῶντες μποροῦν νά ὑποδυθοῦν τόν ἴδιο ρόλο.

Ὁ Ντεκάρτ ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὡς βασικός ἐκπρόσωπος τοῦ νεότερου ὀρθολογισμοῦ. Στή φιλοσοφία του, τό στοχαζόμενο ἐγώ ἀναπτύσσοντας μεθοδικά τή μελέτη τοῦ ἑαυτοῦ του, διαμορφώθηκε ὡς persona τῆς νέας ἐπιστήμης, ἕνα τεχνητό πρόσωπο, φτιαγμένο μέ ἔννοιες, τό ὁποῖο αὐτοπροσδιορίζεται καί αὐτοελέγχεται καθῶς ἀναλογίζεται τά ὄριά του καί ὅ,τι τοῦ ἀνήκει ἔτσι, λαμβάνει τό δικαίωμα νά ὑποστηρίξει τόν ἑαυτό του, τίς ιδέες του, δηλαδή ὅ,τι ἔχει ἀναγνωρίσει ὅτι τοῦ ἀνήκει.

Ἱστορικά, ὡς γνωστόν, τό πολυδιάστατο ἔργο του ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπό ἀρκετούς ἐρμηνευτές μέ πολλούς καί διαφορετικούς τρόπους, σάν νά ὑπάρχουν πολλοί Ντεκάρτ, ὅπως ἐξάλλου ἔχει συμβεῖ καί μέ τά ἔργα τῶν κλασικῶν συνθετῶν στή μουσική· κι ὅπως θά τό κατανοοῦσε καί ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος ἀγαποῦσε τή μουσική

καί ὡς νέος εἶχε ἀσχοληθεῖ μαζί της. Συμβαίνει ὁμως τά κλασικά ἔργα νά μή χάνουν τήν ταυτότητά τους, δηλαδή τήν τάξη τῶν λόγων πού τά συνθέτουν, παρά τίς διαφορετικές ἐκτελέσεις τους, τίς ὁποῖες ἐντούτοις ἐμπνέει ἡ σύνθεσή τους. Σέ πολλές μελέτες πού γράφτηκαν πάνω στίς μελέτες τοῦ Ντεκάρτ, ἀναζητᾶται ἀκριβῶς ἡ τάξη τῶν λόγων, δηλαδή ἡ σύνθεση τοῦ καρτεσιανοῦ ἔργου, στήν ὁποία ὀφείλει τήν ἀναγνώρισή του,¹ ἡ ὁποία παρουσιάζει ἀκόμη τήν ἰκανότητα νά ἀναπτύσσεται καί νά τροποποιεῖται.

1. Ἀναφέρομαι κυρίως στή μνημειώδη μελέτη τοῦ Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons*, Aubier, Παρίσι 1968, τ. I-II, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νά δείξει τήν τάξη τῶν λόγων τῶν καρτεσιανῶν στοχασμῶν, τή συνέχεια καί τή συνοχή τους. Πρόκειται ἐντούτοις για μία ἀπό τίς ἀναγνώσεις τοῦ καρτεσιανοῦ ἔργου. Ὁ Β. Williams καί ἡ Μ. Wilson μελετοῦν τοῦς *Στοχασμούς* τοῦ Ντεκάρτ σάν ἕνα πρόγραμμα καθαρῆς ἐπιστημολογίας, ἐνῶ ὁ D. Garber μελετᾶ τή μεταφυσική τοῦ Ντεκάρτ βασισμένος στή φυσική φιλοσοφία του, κυρίως στό *Le Monde* καί τά *Principia*. Θά ἀπαιτοῦνταν ὁμως μιά ἐκτεταμένη μελέτη για τίς ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις τῆς φιλοσοφίας του.

Στήν κοινωνία του 17ου αιώνα, παράλληλα με την εκτεταμένη παραγωγή πορτραίτων από τα εργαστήρια των ζωγράφων, χρειαζόταν να αναμορφωθούν οι παλαιοί ρόλοι, αλλά και να δημιουργηθούν νέοι, βασισμένοι σε άσικες και έκκοσμηκευμένες προϋποθέσεις και σκοπούς. Οι νέοι ρόλοι, όπως και η νέα επιστήμη, πολλά όφειλε στο πειραματικό πνεύμα, τό οποίο και χαρακτηρίζει τήν εποχή αυτή.

Ο Ντεκάρτ, αν και εισάγει καινοφανείς ή ανατρεπτικές αρχές, δέν θέλησε να θίξει, τουλάχιστον ευθέως και ρητώς, τά θρησκευτικά δόγματα περι τών Προσώπων τής Άγίας Τριάδος και τήν άθανασία τής ψυχής, στά όποια έγγραφόταν τό ζήτημα τής προσωπικής ταυτότητας.² Άποφεύγει, έντούτοις, να παραλάβει τήν έννοια πρόσωπο από τή θεολογία και ακολουθεί τή δική του όδό, βασισμένη στά μαθηματικά, στόν πειραματισμό και στόν προσωπικό του στοχασμό, προκειμένου να αναλύσει και να συνθέσει τόν έαυτό του.³

Η καρτεσιανή όδός, γραμμένη σε πρώτο πρόσωπο, διατυπώνει προτάσεις για θεμελιώδη προβλήματα τής γνώσης: σχετικά με τό πρόβλημα τής πλάνης προτείνεται ή αναγνώριση τών όρίων του νοϋ, οι καθαρές και οι διακριτές ιδέες· πάνω δε στή διάκριση του νοϋ από τό σάμα, πού προέκυψε από ένα νοερό πείραμα του ίδιου, και στή διάκριση τών νοητικών φαινομένων από τά φυσικά άντικείμενα βασίστηκε ή νέα όρθολογική επιστήμη.

Η καρτεσιανή φιλοσοφία είναι γνωστή ως μέθοδος ή όδός πού θεμελιώνει και καθοδηγεί τόν στοχασμό· και ή νέα επιστήμη αναπτύσσεται μέσω τής μεθοδικής ανάπτυξης του νοϋ και τών έννοιών του. Τήν εποχή αυτή, δίνεται έμφαση στήν παραγωγή νέων τεχνικών έπινοήσεων και εργαλείων· όμως, τό κύριο εργαλείο στό όποιο βασίζεται ή επιστήμη είναι ό νοϋς, και σε αυτό πρέπει να βασίζεται ό επιστήμονας κατά τρόπο ώστε να τό έμπιστεύεται· γι' αυτό και δίνεται έμφαση στή μέθοδο, δηλαδή στήν καθοδήγηση του νοϋ. Χαρακτηριστικός μάλιστα είναι ό πρώτος κανόνας τής περιφημής καρτεσιανής μεθόδου:

*νά μήν παραδέχομαι ποτέ τίποτα ως άληθινό, αν δέν τό γνωρίζω όλοφάνερα άληθινό· δηλαδή να άποφεύγω προσεκτικά τή βιασύνη και τήν προκατάληψη, και να μήν περιλαμβάνω στίς κρίσεις μου τίποτα παραπάνω από ό,τι θα παρουσιάζε-
ται στό νοϋ μου τόσο καθαρά και τόσο ευδιάκριτα ώστε να μή μου δίνεται καμιά εύκαιρία να άμφιβάλλω γι' αυτό.⁴*

Ο κανόνας αυτός ύποδεικνύει βασικές καθοδηγητικές άξίες του επιστήμονα, ό όποιος θα πρέπει να βασίζεται στόν δικό του νοϋ. Ο Ντεκάρτ εισηγείται άπέναντι στόν έαυτό του τήν τήρηση ενός κανόνα: να μή θεωρεί τίποτε ως δεδομένο εκ τών προτέρων, δηλαδή να μήν αναγνωρίζει ως άληθινό ή πραγματικό ό,τι δέν

ελέγχεται από τόν ίδιο και ύπερβαίνει τά όρια τής κατανόησής του. Πρώτα πρώτα, πρέπει να βασίζεται σε ό,τι είναι προφανές, δηλαδή άπλό, προσβάσιμο και ελέγξιμο από τόν ίδιο. Πρόκειται για άπλές και άυταπόδεικτες προτάσεις,⁵ άρα άναμφίβολες και άξιόπιστες,

2. Σύμφωνα με τή θεολογική μεσαιωνική παράδοση, τό πρόσωπο άποτελοϋσε φυσική όντότητα άρρηκτα συνδεδεμένη με τήν ψυχή. Ο έαυτός ήταν ή ψυχή, μιά άυλη ύπόσταση, εκ φύσεως άθάνατη· ως εκ τούτου, δέν έτίθετο ζήτημα για τή μετά θάνατον ζωή. Για τόν Τερτυλλιανό, τό πρόσωπο (persona) ενός άτομικού όντος βασίζεται στήν ψυχή του· υιοθετεί έντούτοις μιά αντίληψη περι «σωματικής ψυχής», και από αυτή τήν άποψη ή έννοια πρόσωπο αναφέρεται τόσο στίς σκέψεις όσο και στίς πράξεις ενός άτομικού όντος. (Βλ. Tertullian, *On the Soul*, στό E.A. Quain, *Tertullian*, New York: Fathers of Church, 1950, 40, σ. 272.) Άπό αυτή τήν άποψη, έπιχειρείται να δικαιολογηθεί πώς ένα πρόσωπο είναι δυνατό να λογοδοτήσει κατά τήν ήμέρα τής Κρίσεως για τίς πράξεις του στήν έπίγεια ζωή, να τιμωρηθεί ή να έπιβραβευθεί· ή άτομικότητα όμως αυτής τής ψυχής δύσκολα μπορούσε να δικαιολογηθεί. Κατεξοχήν όμως, τό ζήτημα τής προσωπικής ταυτότητας συνδεόταν με τό δόγμα τής Άγίας Τριάδος, σύμφωνα με τό όποιο ή Θεϊκή ουσία ή Ύπόσταση είναι μιά και ένιαία, ενω παρουσιάζεται σε τρία Πρόσωπα, διακριτά μεταξύ τους. Χάρη δε στό όμοούσιον τής Άγίας Τριάδος, σύμφωνα με τόν Τερτυλλιανό, ή διάκριση τών τριών Προσώπων δέν διασπά τήν ενότητά τους, και δέν άναιρεί τήν πεποίθηση για ένα και μοναδικό Θεό. (Βλ. E. Osborn, *Tertullian, First Theologian of the West*, Cambridge University Press, Κάμπριτζ 1997, σσ. 136-138.)

Έντούτοις, τό 17ο αϊ. παρουσιάζεται μιά επανάσταση στή θεωρία τής προσωπικής ταυτότητας, με έκκοσμηκευμένους και δικαιοκούς όρους, στήν όποια κατεξοχήν συντελεί ή καρτεσιανή θεωρία, ενω άξιοποιούνται και επανερμηνεύονται άντιλήψεις περι του «προσώπου» από τήν αρχαιοελληνική και τή ρωμαϊκή παράδοση.

3. Όπως έπισημαίνει ό Udo Thiel, («Personal Identity», στό D. Garber-M. Ayers (έπιμ.), *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*, Cambridge University Press, Κάμπριτζ, σ. 873), «ό Ντεκάρτ δέν χρησιμοποιεί τόν όρο persona ως τεχνικό όρο, και σπανίως προβαίνει στή χρήση του όταν συζητά τήν έννοια του έαυτου, πού είναι κεντρική στή μεταφυσική του. Στίς λίγες περιπτώσεις όπου χρησιμοποιεί τόν όρο “πρόσωπο” αναφέρεται στό άτομικό όν, πού συνίσταται σε σάμα και ψυχή». Πρέπει να έπισημάνω όμως ότι τόν 17ο αιώνα παρουσιάζεται μιά επανάσταση στή θεωρία τής προσωπικής ταυτότητας λόγω τής νέας έννοιας του προσώπου. Θεωρώ ότι ό Ντεκάρτ άποφεύγει να χρησιμοποιήσει τόν όρο πρόσωπο, άποφεύγοντας συγχρόνως και τήν παραδοσιακή θεολογική χρήση του, ενω μέσω και μαζί με τή φιλοσοφία του έαυτου, ετοιμάζεται μιά νέα έννοια του προσώπου, εκείνου πού βασίζεται στή συνείδησή του, όπως ευθέως θα διατυπωθεί από τόν Λόκ.

4. Descartes, *Λόγος περι τής μεθόδου*, εισ.-μετφ.-σχόλια X. Χριστίδης, Παπαζήσης, Άθήνα 1976, σ. 19.

από τις οποίες μπορεί να συναχθούν άλλες προτάσεις. Ός κίνδυνος επισημαίνεται ή διασύννη (prescription) να δεχθούμε μία πρόταση ως αληθή εμπιστευόμενοι ανεξέλεγκτα αντιλήψεις άλλων. Κι ένα «φάρμακο» για την απαλλαγή από προκαταλήψεις και πάθη, ένα μεθοδολογικό εργαλείο, τό όποιο προτείνεται, είναι ή άμφιβολία. Ο νοϋς λοιπόν επιβάλλει στον έαυτό του κανόνες τούς όποιους όφείλει να τηρεί, άφου μέσω τής άμφιβολίας άφαιρεί τις παρορηήσεις, κυρίως τή διασύννη, και συγκεχυμένες αντιλήψεις, πού για ποικίλους λόγους μπορεί να συντηρεί.

Ο παραπάνω πρώτος κανόνας τής μεθόδου διατυπώνεται σέ πρώτο πρόσωπο, ύποδηλώνοντας τή διάθεση του Ντεκάρτ να δεσμευτεί άπέναντι στον έαυτό του ότι θα τηρήσει έναν κανόνα πού εισηγείται και επιβάλλει ό ίδιος στον έαυτό του. Σέ αυτό τό «συμβόλαιο», παρουσιάζεται ότι δέν προηγείται μία άλλη άρχή ή αίτιο· ό στοχαζόμενος, μή κινούμενος από άλλο αίτιο, παρουσιάζεται έντελώς αυτόνομος, ως εκ τούτου και άποκλειστικά ύπεύθυνος. Άπό αυτή τή άποψη, συνδέεται έξαρχής τό έγγχείρημα τής γνώσης μέ τήν ήθική· ό νέος έπιστήμονας –άν έπιτραπεί ως μή διαστικό τό συμπέρασμα–, είναι και ένα ήθικό πρόσωπο· ένα πλάσμα δικαίου έναντι και έντός τής έπιστήμης του, τήν όποία μπορεί να ύπερασπίζεται, ένώ ό ίδιος είναι σέ θέση να λογοδοτεί για τις ιδέες του. Είναι ένδεχομένως και αυτός ένας λόγος για τόν όποιο ό Ντεκάρτ, παρόλο πού δέν έθιξε ένθέως τά θεολογικά δόγματα, δέν κέρδισε ποτέ τήν εμπιστοσύνη των Πατέρων τής Σορβόνης.

Τό ύποκειμένο τής καρτεσιανής έπιστήμης, όριζόμενο ως ένα στοχαζόμενο πράγμα, δέν έχει ένα όρισμένο όνομα· ως πράγμα γεννιέται και αναπτύσσεται μαζί μέ τό προϊόν τής ένέργειάς του, τή στοχαστική έπιστήμη, δεσμευόμενο έναντι των κανόνων ανάπτυξης της, τούς όποιους εισάγει τό ίδιο. Άμφότερα δέ θα πρέπει να είναι άπαλλαγμένα από προκαταλήψεις και πάθη.

Ο Ντεκάρτ άξιολογώντας ως πρώτιστο τό έρώτημα *τί είμαι*, θέτει τό ζήτημα του άυτοπροσδιορισμού ως ίσοδύναμο τής ύπαρξης. Άντιθέτως, στην έποχή του, πρώτιστο ήταν τό έρώτημα *τίνας είμαι*, και τό κριτήριο τής προσωπικής ταυτότητας βασιζόταν στην προέλευση κάποιου και στην οικογενειακή καταγωγή του, ή όποία όριζε τά κληρονομικά του δικαιώματα και τή θέση του στην κοινωνία. Ήταν άντισυμβατική λοιπόν ή προτεραιότητα αυτού του έρωτήματος εκ μέρους του φιλοσόφου.

Ο Ντεκάρτ εκθέτει τό φιλοσοφικό του πρόγραμμα στό πιο ώριμο έργο του, τούς *Μεταφυσικούς στοχασμούς*, σέ πρώτο ένικό πρόσωπο.⁵ Υπογραμμίζει τήν άπόφασή του να άπομονωθεί, να έξετάσει τόν έαυτό του βα-

θύτερα, άπευθυνόμενος μόνο σέ αυτόν τόν ίδιο. Πρώτα από όλα τόν άπασχολεί πώς θα γίνει οικείος στον έαυτό του, τις ιδέες του. Έμμεσα πλήν σαφώς, θέτει τό ζήτημα τής ευθύνης του σκεπτόμενου άνθρώπου άπέναντι στις ιδέες του, κατά πόσον τις όρίζει, μπορεί να τις θεβαιώσει, να τις ύπερασπιστεί και να αναλάβει τήν ευθύνη τους. Έτσι, τό πρώτο πρόσωπο μπορεί να εκτεθεί στή δημοσιότητα, εκπροσωπώντας τόν έαυτό του, τόν στοχασμό του, έφόσον νόμιμα του άνήκει.

Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση έχει έγείρει αρκετά έρωτηματικά όπως, εάν πρόκειται για τήν αφήγηση μιας πνευματικής άυτοβιογραφίας, εάν ή φιλοσοφική έκθεση περιγράφει τή σύσταση του ύποκειμένου τής έπιστήμης, ή εάν τό πρώτο πρόσωπο είναι ρητορικό τέχνασμα πού άποσκοπεί στην ταύτιση του άναγνώστη μέ τό έγγχείρημα του συγγραφέα. Η Μάργκαρετ Ούιλσον (Margaret Wilson) δέν άρνεϊται, όπως επισημαίνει, ότι τό σύστημα του Ντεκάρτ προϋποθέτει τήν έννοια του ύποκειμένου ή του έαυτού, ή τή μορφή του πρώτου ένικού. Υποστηρίζει όμως ότι τό έργο του Ντεκάρτ πρέπει να διαβαστεί πρωταρχικά ως παρουσίαση μιας φιλοσοφικής θέσης, και όχι σαν ιστορία ή σαν άυτοβιογραφία.⁷ Υποστηρίζει, μέ άλλα λόγια, τόν άπρόσωπο χαρακτήρα του στοχαζόμενου έγώ, πού δέν διακρίνεται από τήν έπιστήμη. Τούτο μπορεί να θεωρηθεί ότι δέν άποκλείει τήν τεχνική έννοια του πλασματικού προσώπου, τό έγγχείρημα διαμόρφωσης του νέου προσώπου τής έπιστήμης, χαρακτηριστικά τής όποίας πρέπει να φέρονται από τόν έπιστήμονα, ό όποιος τήν εκπροσωπεί.

Οι *Στοχασμοί* δίνουν τήν έντύπωση ότι ό Ντεκάρτ ξεκινά από τήν αρχή, αφήνοντας πίσω του όποιοδήποτε παρελθόν, και δημιουργώντας τόν δικό του μύθο, ότι μπορεί να βασιστεί στον έαυτό του, πρωταρχικά στον στοχασμό του. Ο Ντεκάρτ έχει άναγνωρισθεί ως τό πρώτο γνωστό πρόσωπο τής νεοτερικής φιλοσοφίας πού έκπόνησε τό σχέδιο να κερδίσει τήν αξιόπιστη γνώση, προτείνοντας να βασίζεται ό νοϋς μόνο στα δικά του φώτα.

Θά πρέπει να άναφερθεί ότι πριν από τόν Ντεκάρτ είχε διατυπώσει τήν περίφημη πρόταση *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω*, ό Άγιος Αύγουστίνος, όπως τό είχε επι-

5. Βλ. *Κανόνες για τήν καθοδήγηση του πνεύματος*, μετ-σχόλια Γ. Δαρδιώτης, εισαγωγή Ν. Αύγελής, Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1976, κανόνας III, § 6 και § 75 επίσης, Curley, «The Cogito and the Foundations of Knowledge», S. Gaukroger (έπιμ.), *The Blackwell Guide to Descartes' Meditations*, Blackwell, Όξφόρδη 2006, σσ. 31-32.

6. Ρενέ Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί τής πρώτης φιλοσοφίας*, μεταφ.-σημ.-σχόλια, Ε. Βανταράκης, Έκκρεμές, Άθήνα 2003.

7. M. Wilson, *Descartes*, Routledge, Λονδίνο 1978, σ. 5.

σημάνει ο πατήρ Μερσέν στον Ντεκάρτ, ο οποίος και του απάντησε ότι το έπιχειρήμα αυτό ο ίδιος τό χρησιμοποιήσε διαφορετικά από τόν προκάτοχό του, προκειμένου νά δείξει ότι «ό εαυτός πού στοχάζεται είναι μιά άυλη ύπόσταση και δέν έχει τίποτε σωματικό».⁸

Δέν είναι όμως σαφές εάν τό υποκείμενο του ρήματος cogito είναι ένα ατομικό εγώ, ή εάν είναι ένα καθολικό και ανώνυμο εγώ, τό οποίο μπορεί νά εκπροσωπεί ένα έπιμέρους εγώ. Ο Ντεκάρτ χρησιμοποιεί τόν άφηγηματικό λόγο, όπως στό πρώτο μέρος του *Λόγου περί τής μεθόδου και στην άρχή των Στοχασμών* του, και υιοθετεί έναν αυτοβιογραφικό λόγο προορισμένο για τό ευρύ κοινό, περιγράφοντας τόν έμπειρικό του εαυτό, τά ταξίδια, τίς σπουδές του. Όταν όμως εφαρμόσει τή ριζική άμφιβολία και φτάσει στην ριζική άφάιρηση των διωμάτων και επιδράσεων πού έχει δεχτεί, προκύπτει ένα άλλο εγώ, τό οποίο φαίνεται σάν νά είναι καθολικό.

Τό εγώ πού διατυπώνει τήν πρόταση *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω* δέν αντιστοιχεί σέ ένα όρισμένο κοινωνικό πρόσωπο, εργαζόμενο, δάσκαλο ή μαθητή, πού συμπεριφέρεται κατά τρόπο πού καθορίζεται από τίς προσδοκίες των άλλων είναι ένα όν πού βασίζεται στον δικό του ανεξάρτητο στοχασμό, ο οποίος έντούτοις δέν είναι ατομικός, δέν αντιστοιχεί σέ μιά όρισμένη ατομικότητα, καθώς είναι άπαλλαγμένος από έπιμέρους έμπειρίες ή συμφέροντα.

Η έννοια του στοχαζόμενου εαυτού δέν αντιστοιχεί άκριδώς στην έννοια πρόσωπο μέ τήν κοινωνική σημασία ενός δεδομένου ρόλου· ο στοχαζόμενος εαυτός άπαιτεί νά σκέφτομαι διαρκώς και μάλιστα βασισμένος στό δικό μου νοϋ, ενώ ως κοινωνικό πρόσωπο υποχρεώνομαι νά δέχομαι τίς πιέσεις, τούς καταναγκασμούς και επηρεασμούς του περιβάλλοντός μου. Αντιλαμβανόμαστε όμως ότι ο καρτεσιανός εαυτός, δηλαδή εκείνος πού στοχάζεται αυτόνομα, είναι αναγκαία προϋπόθεση για νά λάβω μιά υπεύθυνη άπόφαση, όταν μάλιστα ασκούνται επάνω μου πολλές και διαφορετικές επιδράσεις. Αντιλαμβανόμαστε ότι ο καρτεσιανός εαυτός εκφράζει μιά άπαιτηση, νά μή θεωρώ τίποτε δεδομένο, νά άμφιβάλλω και νά στοχάζομαι κριτικά· διαμορφώνεται έπομένως, παράλληλα, μιά στοχαζόμενη ύπαρξη πού αναλογίζεται και κρίνει τόν ρόλο πού υποδύεται ή ίδια ως κοινωνικό πρόσωπο. Ο κοινωνικός ρόλος έπομένως θά πρέπει νά συνοδεύεται από τόν στοχαστικό εαυτό, όσο κι αν προκαλεί έγνοιες και προβλήματα, ή μπορεί και νά μήν άρέσει.

Προκύπτει όμως τό έρώτημα εάν τό εγώ μπορεί νά αποδώσει άποδεδειγμένα στον εαυτό του όχι μόνο τίς σκέψεις αλλά και τίς πράξεις του, ώστε νά είναι σέ θέση νά τίς αναγνωρίσει αναλαμβάνοντας τήν ευθύνη τους. Κατά πόσον, κατ' έπέκταση, τό καρτεσιανό εγώ

μπορεί νά άποδείξει τήν άυτονομία του, ενώ στοχάζεται όχι σέ συνθήκες εργαστηρίου, πέρα από επιδράσεις, αλλά εν μέσω τής κοινωνίας, των έμποδίων και των καταναγκασμών πού αναγκαία ύφίσταται.

Τό καρτεσιανό έργο δίνει προτεραιότητα στον στοχαζόμενο εαυτό, στην ικανότητα νά αναλογίζεται πώς διαμορφώνει και αναμορφώνει τό πρόσωπο μέ τό όποιο παρουσιάζεται, χωρίς οι σκέψεις του νά άνάγονται ή νά αντιστοιχούν στην δεδομένη φυσική ή κοινωνική πραγματικότητα.

Ο Ντεκάρτ αναλαμβάνει τό έργο νά διαμορφώσει έξαρχής τόν τύπο του όρθολογικού προσώπου, τό όποιο προσπαθεί νά αναγνωρίσει τί πραγματικά του άνήκει και τί νομιμοποιείται νά υπερασπιστεί και νά διεκδικήσει. Διερωτάται εάν είναι πράγματι τό Α αυτό πού περιγράφει, ή εάν τό συγγέει μέ κάτι άλλο διερωτάται άκόμη εάν οι έννοιές του είναι άρμόδιες και κατάλληλες για τό Α, εάν τίς συνθέτει μέ πρόσφορο τρόπο. Αν επιτραπεί ή γενίκευση, τό πρόβλημα τής πλάνης άποτελεί και ήθικης τάξεως ζήτημα, υποδεικνύοντας τήν έντιμότητα έναντι των έννοιών, ζήτημα πού χρειάζεται νά αναλογίζεται καθένας.

Ο Ντεκάρτ βέβαια γνωρίζει ότι ο νοϋς μας επηρεάζεται από τά ήθη τής έποχής, και ό,τι αυτό συνεπάγεται· επιπλέον, αναγνωρίζει, στον *Έκτο Στοχασμό*, ότι νοϋς και σωμα είναι ένωμένα. Διατυπώνει όμως και τήν ύπόθεση τής πλήρους ανεξαρτησίας του νοϋ από τή γνώμη των άλλων, υπονοώντας ότι μόνον αυτός, ή ένα μέρος του, μπορεί νά μήν έχει διαφθαρεί από τήν έμπειρία ή τίς καθημερινές συναλλαγές. Η δύναμη αυτή του νοϋ υποστηρίζεται από τήν ικανότητα τής ριζικής άμφισβήτησης, από τήν όποία προκύπτει ή βεβαιότητα τής θεμελιώδους του άρχής *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω*.

Υποστηρίζεται, έντούτοις, μιά γόνιμη αντίφαση, ότι ο νοϋς είναι και ανεξάρτητος αλλά και ένωμένος μέ τό σωμα. Υποστηρίζεται έπομένως και ότι ο νοϋς συνδέεται μέ τόν μηχανισμό του σώματος αλλά και ότι

8. E. Gilson, «Le cogito et la tradition augustinienne», στό *Etudes sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système Cartésien* (Παρίσι 1930· 4η έκδ. 1975, σ. 193).

9. Όπως όμολογεί στην Έλισάβετ (28 Ιουνίου 1643): «Δέ μου φαίνεται ότι τό ανθρώπινο πνεϋμα είναι ικανό νά συλλάβει ταυτοχρόνως τή διάκριση και τήν ένότητα άνάμεσα στό σωμα και στην ψυχή, διότι θά πρέπει νά τά έννοει σάν ένα μόνο πράγμα και ταυτοχρόνως σάν δύο, πράγμα αντιφατικό».

10. Όπως γράφει στην συνέχεια τής παραπάνω έπιστολής: «Καθένας αισθάνεται ότι είναι ένα και μοναδικό πρόσωπο πού έχει και σωμα και ψυχή τόσο συνδεδεμένα εκ φύσεως ώστε ή σκέψη μπορεί νά κινεί τό σωμα και νά αισθάνεται αυτά πού του συμβαίνουν». (Η ύπογράμμιση από έμένα).

εἶναι ἐκτός τοῦ μηχανισμοῦ, μή ἀναγώγιμος σέ αὐτόν καί στά ἐμπειρικά δεδομένα τους, ὡς δυνατότητα ἐλέγχου τους.⁹ Ἡ ἔννοια πρόσωπο στόν Ντεκάρτ ἀναφέρεται στόν ἄνθρωπο ὡς ψυχοσωματική ὑπαρξη.¹⁰ Ὑποστηρίζεται, μέ ἄλλα λόγια, ὅτι ἕνας ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο, δηλαδή μιά ὑπαρξη μέ σῶμα καί ψυχή, καί συγχρόνως θά πρέπει νά ὑπάρχει καί ὡς cogito, ὡς στοχαζόμενος ἐαυτός.

Μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι ὁ ἀνεξάρτητα καί κριτικά στοχαζόμενος ἐαυτός ἀναπτύσσει ἕναν ἰδιαίτερο ρόλο, προκειμένου γιά τή δυνατότητα τῆς αὐτοκυριαρχίας καί τοῦ αὐτοελέγχου τοῦ κοινωνικοῦ προσώπου, δηλαδή τῆς διαρκoῦς καί κριτικῆς ἀναμόρφωσής του. Ἐνας ἡγεμόνας, γιά παράδειγμα, πρέπει νά φαίνεται ὅτι εἶναι θέβαιος γιά τήν ἰσχύ του σύμφωνα μέ τόν Ντεκάρτ, θά πρέπει νά τήν ἐλέγχει διαρκῶς, μέ τρόπους ἀνεξάρτητους ἀπό τίς τρέχουσες ἐμπειρίες καί τά ἐπιμέρους συμφέροντα, προκειμένου νά μή μετατραπῆ σέ ἕνα πρόσωπο ἀδρανές καί βωβό. Ἐντούτοις, ἡ ἀναστοχαστική, κριτική καί αὐτοκριτική καρτεσιανή ἐπιστήμη μπορεῖ νά μή διστάσει νά κινηθεῖ καί νά λάβει ἀποφάσεις ἀντίθετα πρὸς τό τρέχον ρεῦμα ἢ τή λειτουργία ἐνός μηχανισμοῦ, ἐφόσον μάλιστα ἡ λειτουργία του ἔχει ἀποσταθεροποιηθεῖ.¹¹

Τήν ἐποχή τῆς ἀνάδυσης τῆς νέας ἐπιστήμης τοῦ 17ου αἰώνα, ὅπως ὑποδεικνύει παραδειγματικά ἡ ἱστορία τῆς Royal Society, εἶχε δοθεῖ ἐμφαση στόν πειραματισμό. Σύμφωνα μέ τήν κλασική πλέον μελέτη τῶν Steven Shapin καί Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump*,¹² οἱ διαμάχες πάνω στήν πειραματική ἐρευνα ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ τρόποι ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων γνώσης εἶναι συναφείς μέ ζητήματα κοινωνικῆς καί πολιτικῆς τάξης.

Μέ βάση τήν καρτεσιανή θεωρία, τό βασικό πρόβλημα ἀφορᾷ τά κριτήρια μέ βάση τά ὁποῖα μπορεῖ νά αποφασισθεῖ ἂν θά πρέπει νά γίνει ἀποδεκτὴ μιά νέα ἰδέα ἢ πρακτική ἐκ μέρους τῆς κοινότητος τῶν ἐπιστημόνων, τοῦ συλλογικοῦ νέου προσώπου τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Ντεκάρτ ἔτεινε πρὸς τή σύσταση καθολικῶν κριτηρίων, κατὰ τό ὑπόδειγμα τῆς καθολικῆς γλώσσας τῶν μαθηματικῶν. Ἦδη, ὁμως, τό 1629, στήν ἀρχή τῆς ἀναζήτησής του, σέ μιά ἐπιστολή πρὸς τόν Μερσέν, πάνω στήν ἰδέα μιᾶς καθολικῆς γλώσσας, καταλήγει γράφοντας τά ἑξῆς:

Θεωρῶ ὅτι εἶναι δυνατό νά ἐπινοήσουμε μιά τέτοια γλώσσα κι ἔτσι νά ἀνακαλύψουμε τήν ἐπιστήμη ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτάται· θά ἔκανε τούς χωρικούς καλύτερους κριτές γιά τήν ἀλήθεια σχετικὰ μέ τόν κόσμον ἀπό ὅ,τι εἶναι σήμερα οἱ φιλόσοφοι. Ἀλλά μήν ἐλπίζεις ποτέ νά δεῖς ἐν χρήσει μιά τέτοια γλώσσα. Πράγματι, τότε, ἡ τάξη

τῆς φύσης θά ἔπρεπε νά ἀλλάξει κι ὁ κόσμος νά μετατραπῆ σέ ἐπίγειο παράδεισο.

Ὁ Ντεκάρτ δέν εἶχε σκοπὸ νά προτείνει κάτι οὐτοπικό, ταιριαστό σέ «νεραϊδότοπους» οὔτε ὅμως ἤθελε νά ἐγκαταλείψει τήν ἀναζήτηση γιά μιά ἰδεώδη θέση ἀπό τήν ὁποία θά μπορούσε νά διακρίνει καθαρότερα ἢ ἀπό ἄλλες ὀπτικές γωνίες τίς ἰδέες καί τά πράγματα· μιά θέση τήν ὁποία ἀναζητοῦσε στή μοναξιά, στή συνομιλία μέ τόν ἐαυτό του. Ἐτσι, ὅσο μπορούσε, ἀπομακρυνόταν ἀπό τά πάθη τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ ἔβλεπε τά ποικίλα τεχνάσματα, ὅπως «τό νά προσποιεῖται κάποιος ὅτι εἶναι φίλος ἐκείνου πού θέλει νά καταστρέψει, γιά νά τόν καταβάλει ἐξ ἀπροόπτου».¹³

Ὅπως μαρτυροῦν τά ἐπιστημονικά του ἔργα, τὰ ὁποῖα μάλιστα προηγoῦνται τῶν μεταφυσικῶν του θεμελιώσεων, ἀφιέρωσε πολὺ χρόνο στήν πειραματική ἐρευνα. Ὁ Ντεκάρτ ὅμως δέν ἐγκατέλειψε ποτέ τήν ἰδέα τοῦ cogito, τήν ἰδέα ὅτι ὁ ἐρευνητής ἀλλά καί ἡ ἐπιστήμη ὡς σῶμα θά πρέπει νά ἔχουν τή δυνατότητα νά ἐλέγχουν καί νά κρίνουν ἐλεύθερα τίς ἰδέες, τὰ λόγια καί τίς πράξεις τῆς κοινότητός τους· μιά διαδικασία πού δέν ἀντιστοιχεῖ στήν τρέχουσα πρακτική. Ἐνδεχομένως, νά ἐξέφραζε συγχρόνως καί τήν τοποθέτησή του ἐναντι τῶν νέων θεσμῶν τῆς γνώσης, πού θά ἔπρεπε νά ἀποφεύγουν τή διαπλοκή τους μέ κάθε λογῆς συμφέροντα. Τό cogito θά πρέπει νά διατηρεῖ τήν αὐτονομία του ἐναντι τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ σώματος τό ὁποῖο κρίνει, ἀκόμη κι ἂν εἶναι τό δικό του.

Σύμφωνα μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό μῦθο, ὁ Περσέας ἔκοψε τό κεφάλι τῆς Μέδουσας, βλέποντας τήν ἀντανάκλασή της στόν καθρέφτη-ἀσπίδα πού τοῦ κρατοῦσε ἢ Ἄθηνᾶ· ἔτσι ἔκανε τή Μέδουσα ἀθάνατη, ὡς πρόσωπο ἢ προσωπεῖο μέ πολλές σημασίες: τῆς ἀνδρείας πάνω στίς ἀσπίδες τῶν πολεμιστῶν, τῆς συνείδησης καί τῆς τέχνης, σέ πολλές της μορφές, ἀκόμη καί τῆς μουσικῆς.¹⁴

11. Στόν *Ἐκτο Στοχασμό*, ὁ Ντεκάρτ ἀναφέρει ἀρκετά παραδείγματα ἀποσταθεροποίησης τοῦ σωματικοῦ μηχανισμοῦ, ὅπως τοῦ πάσχοντος ἀπό ὑδρωπικία, ἢ τοῦ ρολοιοῦ πού ἔχει ἀπορρυθμιστεῖ.

12. Steven Shapin and Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump. Hobbes, Boyle and the Experimental Life*, Princeton University Press, Πρίνστον 1985.

13. Βλ. «Ὁ Καρτέσιος πρὸς τήν Ἐλιοάδην», Egmond, Σεπτέμβριος 1646, μετφ. Γ. Φαράγκας, στό *Πολιτικές τοῦ Ὁρθολογισμοῦ, Δέκα μελέτες γιά τόν Καρτέσιο*, Ἀξιολογικά, εἰδικό τεῦχος 1 (1999), σ. 218.

14. Βλ. τήν πρόσφατη μελέτη τῆς Χ. Τσοκανῆ *Ἡ κραυγή τῆς Μέδουσας*. Ἀπό τό μῦθο στή μουσική, Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2006, στήν ὁποία ἀναδεικνύεται μιά καταβολή τῆς ἔννοιας «πρόσωπο», στό μῦθο τῆς Μέδουσας.

Πάνω από είκοσι αιώνες αργότερα, ο Ντεκάρτ, διακρίνοντας ριζικά τό νοῦ από τό σώμα, έδωσε τό cogito, ως μιά άπλή, κατά τή γνώμη του, άλήθεια έντούτοις, όπως λέει ο Πολιάνδρος (Poliandre), «τόσα πολλά πράγματα περιέχονται στην ιδέα ενός σκεπτόμενου πράγματος, πού μέρες όλόκληρες θά θέλαμε γιά νά τίς αναπτύξουμε. Θά πραγματευθῶ μόνο τίς πρωταρχικές και όσες κάνουν καθαρότερη αυτή τήν έννοια και θά αποσιωπήσω όσες μᾶς μεπεδεύουν μέ ὅ,τι δέν έχει σχέση. Ὡς σκεπτόμενο πράγμα έννοῶ...». Σέ αυτό τό σημείο όμως χάνεται ή συνέχεια τοῦ λόγου τοῦ honnête homme, μαζί μέ τό υπόλοιπο τοῦ καρτεσιανοῦ χειρογράφου, *La recherche de la vérité par la lumière naturelle*, βασικοῦ γιά τήν ήθική διάσταση τοῦ cogito, παράλληλα μέ τήν κριτική αλλά και τήν επιστημονική του σημασία, γιά τήν εποχή αυτή τῆς νέας ἀναδιοργάνωσης τῆς γνώσης, τῶν νέων ιδεῶν και ἀξιών, πού ίσως ἀξίζει νά ἔχουμε υπόψη μας.

Συνοπτικά, τό πρώτο πρόσωπο ἀναλαμβάνει πολ- λούς ρόλους: παρουσιάζεται στην πρωτοπρόσωπη ἀφή- γηση ως ἐμπειρικό ἐγώ μέ τήν παρέμβαση ὅμως τῆς δούλησης ἀμφισβητεῖ ὅλες τίς ἐμπειρίες του και, μέσα ἀπό τό πείραμα τῆς ἀφαίρεσής τους, παρουσιάζεται ἕνα ἐγώ πού μοιάζει νά εἶναι καθολικό. Μέσω αὐτῆς τῆς τολμηρῆς πράξης μπορεῖ νά βεβαιώσει ὅτι ὑπάρ- χει αυτόνομα και ἀνεξάρτητα μάλιστα ἀπό τό σώμα και τούς τρόπους του. Τό cogito δέν παραμένει σέ μιά ἐγωλογική, αὐτοαναφορική σχέση διαφορετικά δέν θά μπορούσε νά θεμελιώσει νόμιμα τήν ἐπιστήμη του. Ἄν και παρουσιάζεται σάν μιά ἀπλή ἀλήθεια, έντούτοις ἀναπτύσσει περαιτέρω διαστάσεις, τήν ικανότητα νά ἀναπτύσσει έννοιες και νά κρίνει, νά ἀντιλαμβάνεται τί συμβαίνει στόν μηχανισμό τοῦ σώματος, και συγχρό- νως νά μπορεῖ νά εἶναι και ἐκτός αὐτοῦ τοῦ μηχανι- σμοῦ. Ἀναπτύσσει, μέ δύο λόγια, ήθική και ἐπιστημο- νική συμπεριφορά. Μέσω τῆς ήθικῆς και ἐπιστημο- νικῆς συνείδησης, τό cogito κρίνει τόν ἑαυτό του και τά πράγματα ως τρίτο πρόσωπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

G. E. R. LLOYD

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Από τον Θαλή

ως τον Αριστοτέλη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ.

- ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. (εμπ.)

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΠΙΑ ΤΗΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Το βιβλίο παρακολουθεῖ την πο- ρεία της αρχαίας ελληνικής επι- στήμης μέσα ἀπό τό έργο των Πυθαγορείων, των προσωκρατι- κῶν φυσικῶν φιλοσόφων, των συγγραφέων της Ἰπποκρατικῆς συλλογῆς, του Πλάτωνα, των αστρονόμων του 4ου αἰῶνα π.Χ. και του Αριστοτέλη. Παράλληλα, ο συγγραφέας εξετάζει τη σχέση μεταξύ επιστήμης και φιλοσο- φίας και μεταξύ επιστήμης και ιατρικῆς, περιγράφει το κοινωνι- κό και οικονομικό πλαίσιο της πρώιμης αρχαίας ελληνικῆς επι- στήμης και ἀναλύει τα κίνητρα των διαφόρων κατηγοριῶν συγ- γραφέων.

Στην ιστοριογραφία των αρχαίων ελληνικῶν Μαθηματικῶν ἔχουν διαμορφωθεί δύο κύριες μεθοδο- λογικές τάσεις. Στην παρούσα συλλογή δημοσιεύονται τα κείμε- να των S. Unguru, B.L. van der Waerden, H. Freudenthal και A. Weil —μέσω των οποίων εκτυλί- χθηκε η πρώτη μεγάλη διαμάχη ἀνάμεσα στο δύο ιστοριογραφικά ρεύματα, η διαμάχη για τη λεγό- μενη «γεωμετρική ἀλγεβρα των αρχαίων Ελλήνων»— καθώς και ἕνα παράρτημα των επιμελητῶν, στο οποίο εξιστορεῖται συνοπτικά η εξέλιξη της γεωμετρικῆς ἀλγε- βρας ἀπό την Αρχαιότητα ἕως το τέλος του 16ου αἰῶνα.

ISBN 960-524-210-9 Τμή: 17,00 €

ISBN 960-524-219-2 Τμή: 20,00 €

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

M. REDHEAD

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Το βιβλίο ασχολεῖται με την ἑσχατη φύση της πραγματικότητας, καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο αὐτή ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπό τις σύγχρο- νες θεωρίες της φυσικῆς, όπως η θεωρία της σχετικότητας και η κβαντική μηχανική.

ISBN 960-524-222-2 Τμή: 12,00 €

www.cup.gr

ΚΑΙ Ο ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ Ο ΜΟΝΤΑΝΙ

Ένα σχόλιο πάνω στους διαλόγους του Σολωμού

του Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Στίς σελίδες πού πρόσφατα αφιέρωσε τό «Βιβλιοδρόμιο» (Τά Νέα, 30-31 Δεκεμβρίου 2006) στό ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, διατυπώνεται πολλαπλά ἡ ἀναμφισβήτητη ἀνάγκη ἐπανεκτίμησης καί ἐπαναξιολόγησης τῶν δεδομένων, ἀλλά καί ἐπανατοποθέτησης τῆς ἔρευνας πάνω σέ κομβικά σημεία τῆς σολωμικῆς δημιουργίας, εἴτε μέ βάση νέα στοιχεῖα εἴτε στό φῶς καινούργιων προβληματισμῶν. Τό παρόν σημεῖωμα στόχο ἔχει μονάχα νά θυμίσει ὀρισμένες πληροφορίες, γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἀκόμη περισσότερο ἡ ἀνάγκη αὐτή. Ἡ ἀνάγκη δηλαδή ἐπαναπροσέγγισης τῶν δεδομένων, νέων συνδυασμῶν καί ἐνδεχομένως ἀναπροσανατολισμῶν τῆς ἔρευνας. Ὁ πλοῦτος τῶν μέχει σήμερα δεδομένων ἄλλωστε καί οἱ θεμελιώδεις ἐργασίες παλαιότερων καί νεότερων εἰδικῶν κάνουν δυνατή μιὰ τέτοια κατεύθυνση ἐργασίας.

Στό ἀφιέρωμα τοῦ «Βιβλιοδρόμιου» σημειώνεται ἡ ἡδὴ ἀπό τόν Πολυλά γνωστή πληροφορία γιά τήν παρατήρηση τοῦ Σπυριδῶνος Τρικούπη («περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822») στόν νεαρό Σολωμό («ὅτι ὁ προορισμός του ἦταν, ὄχι νά λάβῃ μιάν λαμπρή θέσι εἰς τόν ἰταλικόν Παρνασό, ἀλλά νά ἔβγῃ θεμελιωτής νέας φιλολογίας εἰς τήν Ἑλλάδα»), ὅπως καί τό ἐπίσης γνωστό ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή τοῦ Σολωμοῦ στόν Γεώργιο δέ Ρώσση (χρησιμοποιῶ τή μετάφραση τοῦ Λίνου Πολίτη): «Μὴν ἀμελήσεις, σέ παρακαλῶ, στείλε αὖριο ἕνα γράμμα γιά τόν Μουστοξύδη, νά γράφει ὅσο γίνεται πῶ γρήγορα σέ ὅποιον χρειάζεται στή Γαλλία, γιά νά μὴ τυπωθεῖ κανένα ἀπό τὰ ποιήματά μου πού τοῦ ἔδωσε ὁ Λουδοβίκος· κάτι τέτοιο θά μέ δυσανεστοῦσε πολὺ καί δέ θά τοῦ τό συγχωροῦσα. Εἶναι ποιήματα πού αὐτοσχεδίασα στό σπῆτι τοῦ καημένου τοῦ δασκαλάκου, καί γιά τόν πολὺ κόσμο εἶναι ἄριστα. Χρειαζονται ὅμως ἄλλα πράγματα τώρα, δέ θέλω νά περάσει ἀπό τό μυαλό κανενός, πῶς τήν ὥρα πού νικοῦν οἱ δικοί μας στό Μαραθῶνα, ἐγὼ κάθομαι καί τραγουδῶ

γιά ἕνα βοσκόπουλο ξαπλωμένο στό νεκροκρέβατο. Τέλος πάντων βάλε τὰ δυνατά σου νά τόν υποχρεώσεις νά μὴ ἀφήσει μέ κανέναν τρόπο [ὑπογρ. τοῦ Σολωμοῦ] νά τυπωθοῦν».

Τὰ σχόλια τοῦ Πολίτη εἶναι λίαν κατατοπιστικά ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα πού ἐμπλέκονται καί τὰ θέματα πού θίγονται: ὁ Σολωμός ζητάει τή μεσολάβηση τοῦ Μουστοξύδη, φίλου τοῦ Φωριέλ (ὁ ὁποῖος τότε τύπωνε τή συλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν), ὥστε νά μὴ τυπωθοῦν («μέ κανέναν τρόπο») ὀρισμένα αὐτοσχέδια τραγουδία πού εἶχε παραδώσει ὁ ἴδιος στόν Λουδοβί-

κο Στράνη, όταν ἔφυγε ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο στὰ τέλη τοῦ 1823 ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 1824. Γιατί, ὅμως, τόση διασύννη; Τί εἶναι ἐκεῖνο πού τὸν ἔκανε ν' ἀλλάξει στάση μέσα σέ λίγους μῆνες; Πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκαριαία ἀντίδραση τοῦ Σολωμοῦ, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ καί τὴν ἐπιτακτικότητα τῆς ἔκφρασης του. Ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μέ τὴ σειρά.

Ὁ Σολωμός δέν χρονολογεῖ τὴν ἐπιστολή, ἀλλὰ ὁ Πολίτης, μέ βάση τὸ περιεχόμενο, συμπεραίνει ὅτι «μέ ἀσφάλεια» μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ «στό τέλος Αὐγούστου (μετά τίς 20)» τοῦ 1824. Ἄν ἡ χρονολόγηση εἶναι ὀρθή, ὅπως νομίζω ἔχει γίνει ἀποδεκτό, τότε τὸ «ἀκαριαία» ἔχει τὴ σημασία του. Καί ἐπιπλέον παίρνει ἓνα σαφέστερο νόημα ἀφενὸς ἐκεῖνο τὸ «δέ θέλω νά περάσει ἀπὸ τὸ μυαλό κανενός» καί ἀφετέρου ἡ ἀντίθεση αὐτοῦ τοῦ ὑποθετικοῦ ἀναγνώστη μέ τὸν «πολύ κόσμο», πού θεωρεῖ ἄριστα τὰ τραγούδια ἐκεῖνα. Δέν ξέρω ἂν στὸν «πολύ κόσμο» μπορούμε νά ἐντάξουμε καί τὸν Γεώργιο Μαρκορά, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς τότε (5 Αὐγούστου 1824) τοῦ ἔγραφε γιὰ τὰ ποιήματά του «εὐκόλος στίχος καί ἀρμονικός, ἰδέες λεπτές εἰκόνες συγκινητικές καί καινούργιες...», ἀλλὰ μέ μεγαλύτερη σιγουριά μπορούμε νά ἀναγνωρίσουμε τουλάχιστον ἓναν ὑποθετικό ἀναγνώστη: εἶναι ὁ Τζουζέπε Μοντάνι (Giuseppe Montani), στό πρόσωπο τοῦ ὁποίου συναιρεῖται ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος, μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπέναντι στὸν ὁποῖο ὁ Σολωμός ἐνιωθε ὑπεύθυνος.

Πολλά χρόνια πρὶν, ὁ Μάριο Βίττι εἶχε ἀνασύρει μιὰ πολύτιμη πληροφορία, μιὰ «βιβλιοκρισία [πού] ἔμεινε στό σύνολό της ἀνεκμετάλλευτη ἀπὸ τοὺς σολωμιστές, ὅσο ξέρω, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας», ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει σήμερα. Τό εὔρημά του τό δημοσίευσε σέ ἓνα μικρό περιοδικό τῆς Ρώμης τό 1960, κάπως συντομευμένο τό 2000 καί πρόσφατα στὸν σύμμικτο τόμο *Γραφεῖο μέ θέα*, πού ἐξέδωσε τό ΜΙΕΤ. Ὁ Βίττι, λοιπόν, μᾶς πληροφόρησε ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1824, ὁ παλαιὸς φίλος τοῦ Σολωμοῦ, ὑπέρμαχος τοῦ ρομαντισμοῦ καί τῆς ἰταλικῆς δημοτικῆς, ὁ Μοντάνι, ἀρχισυντάκτης τότε τοῦ σπουδαίου (καί γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία!) φιλελεύθερου φλωρεντινοῦ περιοδικοῦ *Antologia*, δημοσίευσε μιὰ ἀρνητικότερη κριτικὴ γιὰ τὴ σολωμικὴ συλλογὴ *Rime improvvisate*. Τὴν ἴδια πάνω κάτω ἐποχὴ, μέ μιάν ἐξίσου ἀρνητικὴ κριτικὴ ὑποδεχόταν τὴ συλλογὴ ἢ *Revue Encyclopédique*.

Τό σκεπτικό τοῦ μαχητικοῦ Μοντάνι εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀναπαράγει, μέ διαφορά δύο-τριῶν μηνῶν, ὁ Σολωμός στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν δέ Ρώσση. Ἐγραφε ὁ Μοντάνι: «Μά τὴν ἀλήθεια, δέν μπορῶ νά καταλάβω πῶς ὁ κόντε Σάλαμον, πού δέν ἔδειχνε [σο. ὅταν θρισκόταν στὴν Ἰταλία] νά ἀρέσκεται παρὰ στοὺς στίχους ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Βιργίλιος εἶναι Βιργίλιος καί ὁ Δάντης εἶναι Δάντης, ἱκανοποιεῖται μέ τό νά γράφει καί, ἀκόμη χειρότερα, νά τυπώνει, κάμποσους χαλαροὺς ἢ ρηχοὺς ἢ παρατραβηγμένους στίχους, σάν ἐκείνους πού κοροΐδευε, λόγου χά-

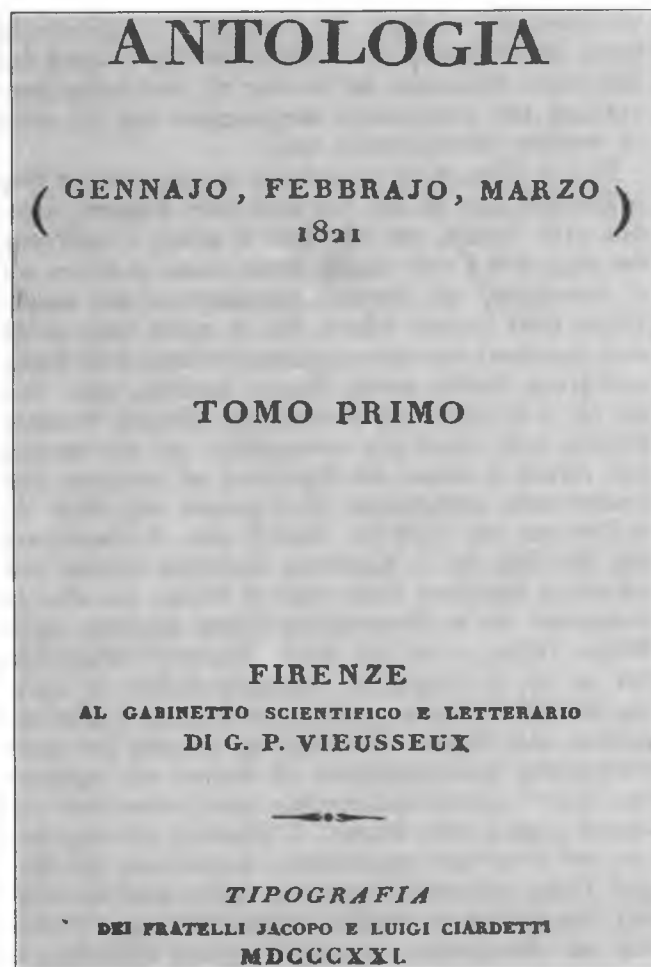
ρη, στὸν Μάτσα – ἀφοῦ στοὺς κατώτεροὺς του δέν καταδεχόταν οὔτε κἂν νά ρίξει μιὰ ματιά. [...] Μοῦ προκάλεσε μεγάλη ἀπορία, δέν τό κρύβω, ὅτι στὰ ὁμορφα ἀκρογιάλια τῆς Ζακύνθου, στὰ ὁποῖα ὁ Φόσκολος ἀπηύθυνε μέ τὰ φτερά τῶν ὕμνων του τοὺς θερμοὺς του ἀναστεναγμούς ἀπὸ τοὺς γοητευτικούς λόφους πού στολίζουν τὴ Φλωρεντία, [...] ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, γεμάτη μέ ἀρχαῖες μνῆμες καί νέες ἐλπίδες, ἀνάμεσα σέ θάλασσες πού σήμερα περισσότερο παρὰ ποτέ (ὑπογρ. ἐγώ) ἐμπνέουν στὸν περιπλανώμενο ποιητὴ σκέψεις ὑψηλές καί συγκινητικές, οἱ συμπολίτες τοῦ νεαροῦ αὐτοσχεδιαστή δέν βρῆκαν νά τοῦ προτείνουν ἄλλα θέματα παρὰ ἐκεῖνα πού γέμιζαν τὸ κενὸ τῶν ἀρκαδικῶν συγκεντρώσεων, γιὰ νά μὴν πῶ τὴν ἀργία τῶν μοναστικῶν κελιῶν». Καί ὁ ἄνθρωπος πού μέ συνέπεια σήκωνε τὸ βάρος τῶν νεωτερικῶν ιδεῶν καί τῆς πολιτικῆς ὀρθοφροσύνης τῶν στοχαστῶν τῆς Τοσκάνης, ἔκλεινε τὸ κείμενό του: «Πιστεύω ἀκράδαντα πῶς ὅταν γράφει [ὁ Σολωμός] γιὰ νά εὐχαριστήσῃ τὸν ἑαυτό του, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὴ γλώσσα ὅσο καί τὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα τὴ χρησιμοποιεῖ, εἶναι ἀληθινὸς ἐθνικὸς ποιητής». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ θυμίζει ἔντονα τὴν κατακλειδὰ τῆς ἐπιστολῆς μέ τὴν ὁποία κατευόδωνε τὸν κατὰ ἐννιά χρόνια νεώτερό του ποιητὴ καί καλὸ φίλο, τό 1818, ὅταν ὁ τελευταῖος αὐτὸς γυρνοῦσε στὴ Ζάκυνθο: «Ὁ πατριωτισμὸς θά σοῦ δίνει ὑπέροχες ἐμπνεύσεις, καί ὅσο πιὸ καλὸς ποιητής, τόσο καί πιὸ καλὸς πολίτης θά μπορεῖς νά πιστεῖς πῶς εἶσαι».

Ἡ σύμπτωση χρόνου καί περιεχομένου εἶναι, νομίζω, ἀποκαλυπτικὴ. Τὸ κοινὸ στό ὁποῖο ἤθελε νά ἀπευθυνθεῖ ὁ –ἀκόμη τότε– ἑλληνοῖταλὸς ποιητὴς δέχτηκε μέ σαφέστατη δυσμένεια τὸν πρῶτο ποιητικὸ του καρπὸ. Καί ἤθελε τώρα (μέ τὴν ἐπιστολή στὸν δέ Ρώσση) νά προλάβει παρόμοιες ἀντιδράσεις, ἀποτρέποντας τὸ ἐνδεχόμενο τύπωμα τῶν νέων αὐτοσχέδιων ποιημάτων του. Γιατί –καί ἐδῶ θρῖσκεται τὸ οὐσιαστικότερο σημεῖο– ὁ Σολωμός, ὅπως γνωρίζουμε καλά, ὑπολόγιζε πολὺ στὴ γνώμη τῶν Εὐρωπαίων, καί τῶν Ἰταλῶν συγκεκριμένα. Καί συμεριζόταν ἀπολύτως τὴν ἰδέα γιὰ τὸ ποιὸς ἀξίζει νά λέγεται «ἐθνικὸς» ποιητής καί σέ τί συνίσταται αὐτὴ ἡ ταυτότητα. Γλώσσα καί σύγχρονη πραγματικότητα ὑπῆρξε τὸ δίπολο πού ἀνέδειξαν οἱ σημαντικότεροι ἰταλοὶ λόγιοι καί ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του καί γύρω ἀπὸ αὐτὸ διαμορφώθηκε μιὰ τεράστια φιλολογία. Ὁ Σολωμός, πού στό μεταξύ, ὅπως γνωρίζουμε, εἶχε γράψει τουλάχιστον τὸν Ὕμνο, καί εἶχε ξεκινήσει τὸν *Διάλογο* (ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τῆς ἴδιας χρονιάς) κατάλαβε ὅτι, μέ τὰ αὐτοσχέδια ποιήματα πού ἐτοίμαζε νά δημοσιεύσει, ἔμοιαζε νά προδίδει τίς ἀρχές του καί –γιατί ὄχι;– τὸ θεμέλιο τῆς φιλίας μέ τὸν Μοντάνι, ὅτι ἔμοιαζε νά ψευτίζει τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀγωνιζόταν πλέον νά τὴν πλάσει.

Δέν γνωρίζουμε πῶς ἐξελίχθηκαν οἱ σχέσεις τοῦ Σολωμοῦ μέ τὸν παλαιὸ του φίλο, τὸν Μοντάνι, τοῦ ὁ-

ποίου σώζεται, ὅπως εἶναι γνωστό, μία καί μόνη ἐπιστολή στόν κόντε (1818). Ξέρουμε καλά ὅμως ὅτι τήν *Antologia* ὁ Σολωμός τήν παρακολουθοῦσε σταθερά. Ὁ Βίττι ἀνέδειξε τή μαρτυρία τοῦ Νικολό Τομμαζέο, δραστήριου μέλους τῆς συντακτικῆς ομάδας τῆς *Antologia*, ὅτι ὁ Σολωμός διάβαζε συστηματικά τό περιοδικό. Καί τούτη ἡ μαρτυρία ὁμολογεῖ μέ κείνη τοῦ Γκουαρντιόνε (Guardione), τοῦ διογράφου τοῦ μεγάλου Τζιοβάννι Μπαττίστα Νικκολίνι (Gian Battista Nicolini), ὁ ὁποῖος «μετέφρασε ἐλεύθερα» τόν σολωμικό Ὕμνο, ὅτι ὁ Σολωμός «ποιητής θρεμμένος μέ τίς ἰταλικές ἐμπνεύσεις, ἀπό ἐκεῖ [ἀπό τήν *Antologia*] ἔμαθε νά διευρύνει τήν ἀντίληψή του περί τέχνης [...]». Ὁ «διάλογος» τοῦ ποιητῆ μέ τήν *Antologia*, λοιπόν, συνεχίστηκε, τουλάχιστον γιά ἓνα διάστημα. Ἡ σχέση τούτη χρειάζεται, νομίζω, περισσότερη διερεύνηση. Τό περιεχόμενο τῶν κειμένων τοῦ περιοδικοῦ, οἱ ἀπόψεις πού ἐκεῖ δημοσιεύονταν γιά τήν ποίηση καί τήν ποιητική, γιά τήν ποίηση τήν ἐποχή τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων, γιά τόν ρόλο τοῦ ποιητῆ, γιά τή γλώσσα καί τήν ταυτότητα κλπ., δέν μπορεῖ νά μὴ ἐπηρέαζαν τούς θεωρητικούς προβληματισμούς τοῦ Σολωμοῦ. Σέ ποῖο βαθμό; Δέν τό γνωρίζω. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὡστόσο, ὅτι ἐκεῖ δημοσιεύτηκαν, πέραν τῶν ἄλλων ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος, τρία ἐκτενῆ κείμενα (τό ἓνα ἦταν τοῦ Μουστοξύδη) γιά τήν ἑλληνική γλώσσα. Τοῦτο τό περιοδικό ὑπῆρξε, μοῦ φαίνεται, ἓνα ἀπό τά παράθυρα μέσω τῶν ὁποίων ὁ μονήρης ποιητής, ἀπό τή Ζάκυνθο καί τήν Κέρκυρα, κοιτοῦσε τή Δύση. Καί μάθαινε.

Ὁ ἰδιότυπος διάλογος τοῦ ποιητῆ μέ τό περιοδικό συνεχίστηκε, ὅπωςδῆποτε. Ἴδου ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο. Βρίσκω ὅτι ὁ φίλος τοῦ Σολωμοῦ καί μεταφραστής τοῦ Ὕμνου, ὁ Γκαετάνο Γκρασσέτι, ἔστειλε στίς 18 Ἀπριλίου τοῦ 1825 μιά σπουδαία (σημαντική, ἀλλά καί διαστική!) ἐπιστολή στόν Τζάν Πιέτρο Βιεσσώ (Gian Pietro Vieusseux), τόν μεγάλο ἐκδότη καί ἀναμορφωτῆ τοῦ ἰταλικοῦ τύπου, ἐκδότη καί τῆς ἴδιας τῆς *Antologia*. Ἄν εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐλίπληξη τοῦ Μοντάνι δρῖσκειται πίσω ἀπό τή σπουδή τοῦ ποιητῆ στήν ἐπιστολή του στόν δέ Ρώσση, εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι πίσω ἀπό τήν πένα τοῦ Γκρασσέτι πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε τόν Σολωμό. Ὁ Γκρασσέτι, λοιπόν, ἔγραφε στόν Βιεσσώ γιά νά τόν ἐνημερώσει ὅτι οἱ Ζακυνθinoί εἶδαν στό τελευταῖο τεῦχος τῆς *Antologia* τήν ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τοῦ Φωριέλ, στόν δεύτερο τόμο τῆς ὁποίας συμπεριλαμβανόταν ἡ γαλλική μετάφραση τοῦ Ὕμνου, καμωμένη ἀπό τόν Julien. Στό ἐνδεχόμενο μᾶς μελλοντικῆς παρουσίας τοῦ ποιήματος ἀπό τό περιοδικό (ἢ μήπως ἐλπίζοντας καί ὑποκινώντας μιά παρουσίαση;), ἔσπευδε νά τόν ἐνημερώσει γιά τήν ἀξία τῆς μετάφρασης: «Καί ἐπειδή βλέπουμε ὅτι τό φιλολογικό περιοδικό σας ἀσχολεῖται καί μέ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ, σκέφτηκα ὅτι δέν θά σᾶς ἦταν δυσάρεστο ἂν σᾶς εἰδοποιούσα ὅτι δέν ἔμεινα πολὺ ἱκανοποιημένος ἀπό τή γαλλική μετάφραση. Ἐπειδή ὑπάρχουν σ' αὐτήν ἀρκετά σφάλματα, ὀρισμένα δέ βα-

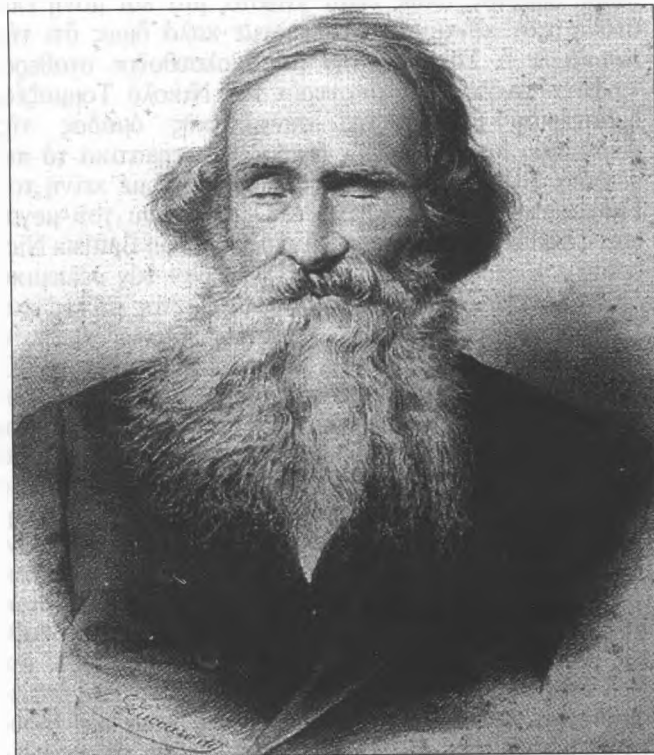
ρύτατα, τέτοια πού καταστρέφουν ἐντελῶς τό νόημα μεγάλων τμημάτων καί σβήνουν, ὄχι μονάχα κάθε ποιητικό πνεῦμα τοῦ Ὕμνου (γιατί Ὕμνο τόν ὀνομάζει ὁ Ποιητής καί ὄχι Διθύραμβο, ὅπως οἱ Γάλλοι), ἀλλά ἀκόμη καί κάθε κανόνα τῆς Λογικῆς». Καί ὁ Γκρασσέτι, ἀφοῦ τόν ἐνημερώσει ὅτι ετοίμασε ὁ ἴδιος μιά ἰταλική μετάφραση, «πού τώρα ἀκριβῶς τυπώνεται στό Μεσολόγγι», σημειώνει μιά σειρά μεταφραστικῶν σφαλμάτων τοῦ Julien. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι στή μεταγενέστερη διδλοκρισία τοῦ Λουίτζι Τσαμπολίνι (Luigi Ciampolini) στήν *Antologia* (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1827) οἱ παρατηρήσεις τοῦ Γκρασσέτι ἔχουν πρᾶγματι ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν καί ἀναφέρονται ἐκτενῶς. Ἡ διδλοκρισία ἐκείνη θά πρέπει νά εὐχαρίστησε τόν Σολωμό, γιατί ἦταν θετικότερη, ἂν καί δέν φαίνεται ὅτι εὐχαρίστησε ἐξίσου τόν δύσκολο Μουστοξύδη, ὅπως ἔσπευδε ὁ ἴδιος νά ἐνημερώσει τόν Βιεσσώ μέ ἐπιστολή του, στίς 4 Ἰουλίου τοῦ 1827.

Ἄλλά, δέν εἶναι ἐδῶ οὔτε ὁ τόπος οὔτε ὁ χρόνος γιά

νά εξαντληθεί τό θέμα. Τά ἀναφερόμενα περιστατικά ἔχουν ἀπλῶς σκοπό νά υπενθυμίσουν δύο γνωστά καί αὐτονόητα πράγματα, στό πλαίσιο τῆς ἀναγκαίας ἀποτύπωσης τῶν ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν καί τῆς κατά τό δυνατόν ἐπανερμηνείας τους.

Τό ἕνα. Εἶναι πολύ γνωστό καί τό ὑπαινίχθηκα ἤδη: ὁ Σολωμός εἶχε τό ἕνα του ἀντί στήν Εὐρώπη, μάλιστα στήν Ἰταλία, καί δέν ἦταν ὁ μόνος. Γνωρίζουμε ὅτι μέχρι βαθιά στόν δέκατο ἕνατο αἰῶνα οἱ λόγιοι καί οἱ λογοτέχνες τοῦ Ἰονίου ἐνδιαφέρονταν καί συμμετείχαν στόν ἰταλικό κόσμο. Καί ἡ σχέση τους μέ τά ἐκεῖ περιοδικά καί τήν πολιτιστική κίνηση ἦταν ἀναμφισβήτητη. Νιώθει κανεῖς σήμερα ἐκπληξη, ὅταν βλέπει ὅτι ὁ ἐν πολλοῖς ἀγνωστός μας Μάρκος Ρενιέρης ἔστειλε στήν *Antologia* συνεργασίες γιά τήν ποίηση τοῦ Δάντη ἢ ἀκόμη ὅτι δημοσίευε σέ συνέχειες ἕνα ἐπιστολιμαῖο μυθιστόρημα (στά χνάρια τῆς *Néas Ἐλοῖζας* καί τοῦ *Γιάκοπο Ὀρτις*) στόν *Il Gondoliere* τῆς Βενετίας: ὅτι ὁ Ἑρμάννος Λούντζης ἔγραφε στά σπουδαῖα περιοδικά *Politecnico di Milano* καί *Rivista Bolognese*: ὅτι ὁ Μουστοξύδης (ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Μάριο Πιέρης, ἀλλά καί ἄλλοι Ἕλληνες) συνεργαζόταν μέ τήν *Antologia* καί παρακολουθοῦσε τίς κριτικές πού τοῦ ἀφιέρωνε ἡ *Biblioteca Italiana* ἢ ἄλλα περιοδικά κλπ. Πρέπει νά σκεφτοῦμε δηλαδή ἂν ἔχουν ἀποτυπωθεῖ ἀποτελεσματικά τά δίκτυα τῶν σχέσεων τῶν λογίων καί τῶν καλλιτεχνῶν (πού ζοῦσαν στόν ἐλληνικό χῶρο ἢ στήν Ἰταλία). Ὁ πλοῦτος, γιά παράδειγμα, τοῦ ἐννιάτομου χειρόγραφου ἡμερολογίου τοῦ Μάριου Πιέρη (καλύπτει περίπου τό πρῶτο μισό τοῦ αἰῶνα), ἕνα πολύχρονο «ταξίδι» μεταξύ Κέρκυρας, Πάδοβας καί Φλωρεντίας, παραμένει σχεδόν ἐξολοκλήρου ἀναξιοποίητος. Κι ὁμως ἐκεῖ μέσα παρελαύνουν (μέ κακεντρέχεια ἢ μέ συμπάθεια ἀναφερόμενοι) ὅλοι ὅσοι ἐδῶ ἢ στήν Ἰταλία μόρφωσαν τόν αἰῶνα. Κι ἂν, τέλος, μέ βάση τήν ὡς σήμερα γνωστή ἀλληλογραφία τοῦ Σολωμοῦ, ἡ παρουσία Ἰταλῶν ἀνάμεσα στους συνομιλητές του εἶναι μῆδαμνῆ, πρέπει ξανά νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν αὐτό μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Θά τολμοῦσε κανεῖς νά ἀναρωτηθεῖ ἂν ἔχει χαρτογραφηθεῖ ἰκανοποιητικά τό δίκτυο τῶν ἐπαφῶν καί τῶν γνωριμιῶν του, σέ ὅλο τό διάστημα τῆς ζωῆς του. Καί δέν ξέρω μέχρι ποιοῦ σημείου ἔχει ἐξαντληθεῖ ὁ πλοῦτος τῶν ἀρχεακῶν καταλοίπων τῶν ἰταλῶν λογίων, ἀλλά καί τοῦ τύπου ἢ τῶν ἐκδόσεων, γιά νά ἀποδεσμευτοῦν ὅλες οἱ πληροφορίες πού θά βοηθοῦσαν στή διαλεύκανση βιογραφικῶν προβλημάτων ἢ στήν καλύτερη κατανόηση τῆς πνευματικῆς του συγκρότησης, τῆς πνευματικῆς του περιπέτειας.

Τό ἄλλο. Σέ συνάφεια μέ τά ἀνοιχτά σολωμικά ζητήματα, ὑπάρχει ἕνα εὐρύτερο θέμα πού ἡ ιστοριογραφία μας δέν τό ἔχει ἀντιμετωπίσει ἀκόμα στό σύνολό του: ἐκεῖνο τῆς «ἐλληνοποίησης», ἃς ποῦμε ἔτσι, τῆς ἐπτανησιακῆς λογιόσυνης. Ὁ Σολωμός καί ὁ τρόπος τῆς «γέννας» τῆς γλώσσας του εἶναι ἕνα, τό λαμπερότερο ἴσως, ἀλλά ἕνα παράδειγμα. Καί δέν μπορεῖ νά

κατανοηθεῖ πλήρως ἂν δέν ἐνταχθεῖ στό μεγαλύτερο πρόβλημα τοῦ ἐπτανησιακοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα. Γιατί εἶναι φανερό ὅτι ὁ τρόπος προσέγγισης τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, καθώς καί τῆς σχέσης ἐθνους-γλώσσας στά Ἐπτάνησα εἶναι σέ μεγάλο βαθμό διαφορετικός ἀπό ἐκεῖνον τῆς υπόλοιπης Ἑλλάδας. Στά Ἐπτάνησα τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα δέν ἦταν «τοῦ συρμοῦ» νά γράφουν ἰταλικά, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ σέ σχέση μέ τόν Σολωμό. Τά ἰταλικά, τό γνωρίζουμε, ἦταν γιά ἕνα μεγάλο τμήμα τῆς τοπικῆς κοινωνίας (ἰδιαίτερα γιά τήν πνευματική καί κοινωνική ἐλίτ) ἱστορικά ἕνας κόσμος καί ἕνας τρόπος συγκρότησης τῆς συλλογικῆς μνήμης, πού δημιουργοῦσε ὀργανικούς δεσμούς μέ τήν ἰταλική λογιόσυνη. Ἀργά μέσα στόν ἴδιο αἰῶνα, λίγο μετά τόν θάνατο τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Ἑρμάννος Λούντζης ἔγραφε στά παιδιά του: «Τί τό θέλετε, παιδιά μου; Ἀγαπῶ καί σέβομαι τό Πανελλήνιον, ἀλλά γράφω ἰταλικά καί θεραπεύεται ἡ ψυχή μου!» Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, νά μελετήσουμε, μέσα ἀπό νέες λογικές, συστηματικά καί συναρμοσμένα μεταξύ τους, τά ζητήματα τῆς διαδικασίας «ἐλληνοποίησης» τῆς συνείδησης καί τῆς γλώσσας τῶν Ἐπτανήσιων τῆ σταδιακή (ἀλλά εὐθύγραμμη;) μετακίνησή τους πρὸς τόν νέον, τόν ἐθνικό ἄξονα: τοῦς τρόπους ἀποκοπῆς τους ἀπό ἕναν κόσμο στόν ὁποῖο ὄφειλαν μεγάλο μέρος τοῦ κοσμοειδώλου τους: τά συνολικά ζητήματα τῆς –κάποτε ἀδιέξοδης– συζήτησης αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων μέ τό παρελθόν καί μέ τό μέλλον τους, τό πῶς ἡ ἀτομική, ἡ ταξική ἢ ἡ συλλογική μνήμη διεισδύει στό ὄραμα, δηλαδή.

LUTTO*

In memoriam, για έναν νεκρό πενήντα δύο χρόνια μετά το θάνατό του

του Παύλου Δ. Κρέμου

Στό κέντρο της Αθήνας, Αιόλου και Αγίου Μάρκου, βρίσκεται η εκκλησία που την αποκαλούν Χρυσοσπηλιώτισσα. Ο αρχιτεκτονικός της ρυθμός είναι απροσδιόριστος, αποπνέει όμως μία βαθιά ιεροσύνη και ίσως λίγη θλίψη. Είτε αν κοντοσταθείς απλώς να την κοιτάξεις είτε, αν ως πιστός, θελήσεις να προσκυνήσεις είτε ακόμη κι αν προσπεράσεις, απλώς διαβάτης που τρέχει στις δουλειές του, δεν μπορεί, κάτι μέσα στην ψυχή σου θα σκιρτήσει. Τό παραδέχονται αυτό όλοι οι Αθηναίοι που ρώτησα.

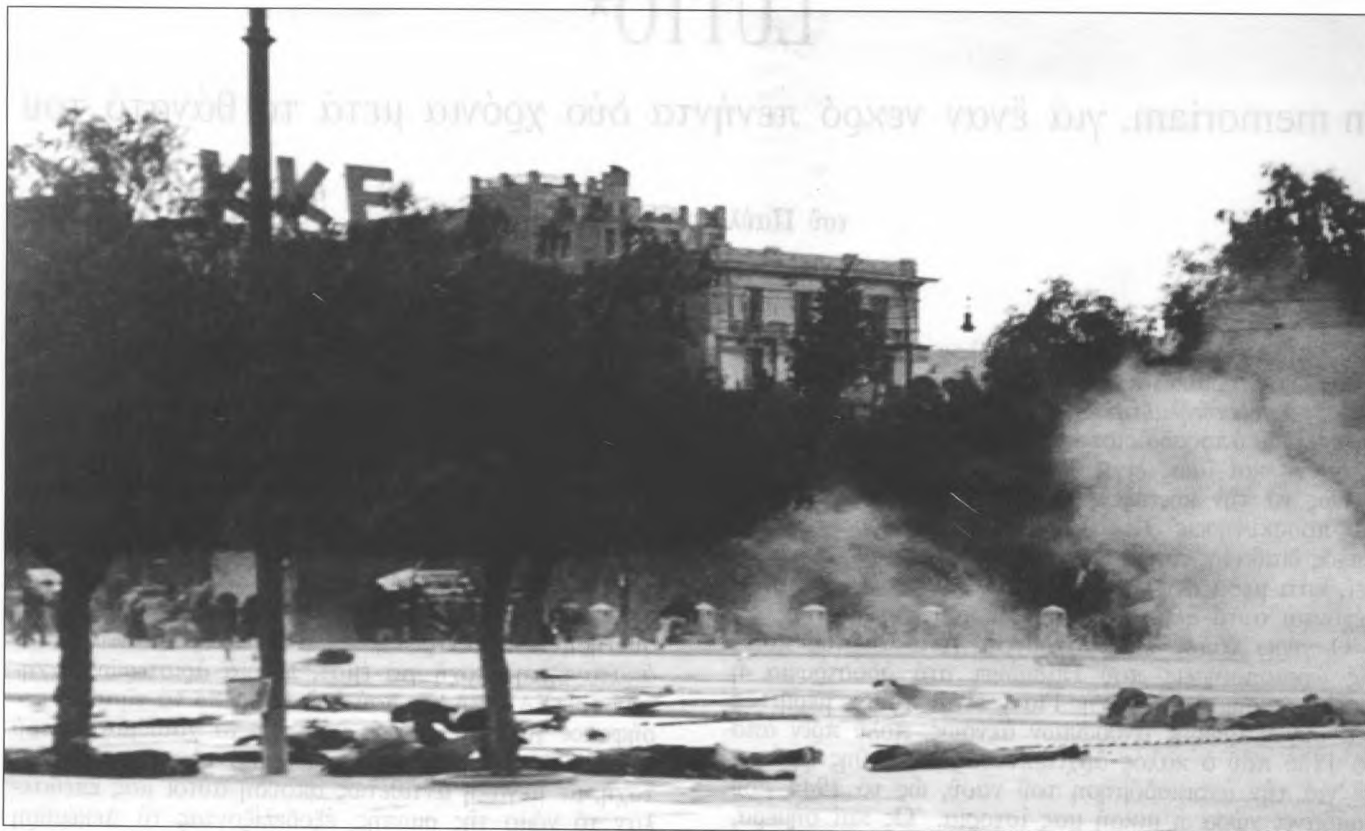
Ο γύρω τόπος είναι άχρονος. Αναλλοίωτος παρά τις ώραιοποιήσεις που επιδιώκει στο οδόστρωμα ή εκάστοτε δημοτική αρχή. Γιατί είναι τόπος μέριμνας και συγκέντρωσης ανθρώπων αενάως, πολύ πριν από το 1836 που ο καλός αρχιτέκτονας Κλεάνθης φρόντισε για την ανοικοδόμηση του ναού, ως το 1944 που λαμβάνει χώρα η μικρή μας ιστορία. Ως και σήμερα, που τα θημάτά μου μ' έφεραν εδώ όπου στάθηκα για να ξαποστάσω και να συλλογιστώ, μήπως βοηθηθώ και τακτοποιήσω τις δικές μου αναμνήσεις, απόγονος εγώ μιάς οικογένειας που κατά τόν πόλεμο κατοικούσε πολύ κοντά, επί της οδού Αιόλου.

Πίσω στον Δεκέμβρη του '44 λοιπόν. Από την Πεντέλη έχει κατεβάσει παγετό, τά μαγκάλια όμως είναι ακόμα παροπλισμένα και τά σώματα ταλαιπωρημένα, χορτάτος δεν είναι κανείς, ή φυματίωση παραδοκεί πανταχού παρούσα κι αρχίζει να χασκογελά μαζί με τό βορινό αγέρι, τό παρελθόν πονάει και τό μέλλον διαρκεί πολύ. Όμως, αν και όλα είναι τόσο εϋθραυστα, υπάρχει ελπίδα. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενώσεως με πρωθυπουργό τόν Γεώργιο Παπανδρέου υπόσχεται ένα καλύτερο αύριο για όλους, ή τεράστια έαμική παράταξη που μέ αντιφάσεις και αντιθέσεις παλεύει να διασφαλίσει τις κατακτήσεις του λαού μετέχει στην κυβέρνηση. Νικητές του πολέμου που τελειώνει είμαστε άλλωστε. Έαμίτες και Σύμμαχοι. Δημοκράτες, κομμουνιστές ακόμη και φιλοβασιλικοί. Μπορούμε να συνυπάρξουμε. Πριν από λίγες μέρες ή Αθήνα γιόρτασε την Απελευθέρωση.

* Πένθος.

Είμαστε στή αρχή αρχή των «Δεκεμβριανών», όπως μάθαμε να τά λέμε μετά, κάποιου μήνα που μάλλον θάπρεπε να σησεται από τή συγκεκριμένη χρονιά, έτσι ήχουσε ο λόγος των μεγαλύτερων στ' αυτιά της δικής μου παιδικής ηλικίας, δεκαπέντε μέ είκοσι χρόνια αργότερα. Ήταν ο μήνας «που άρχισαν τά κομμουνιστοσυμμοριτικά έγκλήματα», όπως μās νουθετούσε ο θεολόγος, και φανατικός Ζωίτης, Βάρτσος στά θρησκευτικά. Έποχή μεγάλης συμφοράς και διχασμού, για τήν όποια καλύτερα να μην όμιλούμε, μās προέτρεπαν οι συντηρητικοί κεντρών, αλλά τελείως σκοτεινή και άκατανόητη έποχή για εμάς, παιδιά άριστερών μαχητών του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που ενώ θάπρεπε να είμαστε περήφανοι για τούς γονείς μας και να χαιρόμαστε που ή Ελλάδα μας είχε λευτερωθεί από τή ναζιστική Κατοχή, μέ μεγάλη αντίθετως σπουδή αυτοί μās επέβαλλαν τό νόμο τής σιωπής, έξοβελίζοντας τό Δεκέμβρη στον άπαγορευμένο κόσμο τής λήθης. Θές από τόν φόβο του μετεμφυλιακού μακελειού και των διώξεων που επέβαλλαν οι νικητές για μιά τουλάχιστον τριακονταετία, θές από άμηχανία για τό ότι τελικώς δεν έγινε δυνατόν ή παράταξή μας να υπάρξει ειρηνικά στή μεταπολεμική ανασυγκρότηση. Κάτι μπερδεμένα ακούγαμε μόνον για τό Δεκέμβρη. Κάτι, που στή καλύτερη περίπτωση, μέσω διφορούμενων σημασιοδοτήσεων και αυτοσαρκασμού να μās κινούσε αργότερα τήν περιέργεια: Μαθαίναμε τό τραγούδάκι «Μās πήραν τήν Αθήνα... νανούμ νανούμ νανούμ, μονάχα για ένα μήνα...». Οι Έγγλέζοι τήν πήραν; Μά γιατί; Οι Έγγλέζοι ήταν δικοί μας σύμμαχοι. Ακούγαμε ότι κάποιος Σκόμπυ, Άγγλος σύμμαχος κι αυτός, όχι ναζιφασίστας, δηλαδή από τούς «καλούς», σαν τόν Τζών Γουέην και τό κάστ του που τούς θανμάζαμε στον κινηματογράφο του '60 στή «Μεγαλύτερη μέρα του πολέμου» να έφορμούν στις άκτες τής Νορμανδίας και μέ κاپνισμένα πρόσωπα να φέρουν από τή Δύση, μαζί μέ τόν άερα τής νίκης επί του φασισμού τό όνειρο μιάς δημοκρατικής έποχής εϋημερίας και πανανθρώπινης εϋτυχίας. Αυτός ο Σκόμπυ όμως που έκανε απόδραση στον Πειραιά... Κύριε έλέησον! Δεν κόμισε γλαύκας παρά «ήρθε μέ άεροπλάνα και ρουκετοβόλα, μέσα στήν Αθήνα να τά κάψει όλα... μόνο τό Κολωνάκι να τό αφήσει, γιατί τό βράδυ εκεί θα κατορησει...», όπως έλεγε τό σατιρικό τραγούδάκι σε ρυθμό έλαφρού

φός-τρότ. Καί ἐπίσης ἀκούγαμε, ἀλλά βλέπαμε καί μέ τά ἴδια μας τά μάτια, ὅτι ὄχι οἱ ἥρωες μά οἱ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν καί οἱ δωσίλογοι, αὐτοαποκαλούμενοι ἔκτοτε *ἐθνικόφρονες*, εἶχαν τό πάνω χέρι, γι' αὐτό μόνο... Ἡθικῶς ὁ Ἐφιάλτης μπορεῖ νά εἶναι καταδικασμένος στίς συνειδήσεις μας, ἀδιαλείπτως ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἀλλά καλοῦ κακοῦ ἄς μήν νομισθεῖ ὅτι κάτι ὑπονοεῖται γιά σύγχρονούς μας.

Χρειάστηκε νά περάσει μισός αἰώνας γιά ν' ἀνοίξουν οἱ ιστορικοί τό κουτάκι τῆς Πανδώρας καί ν' ἀρχίσει δειλά δειλά «ὁ Δεκέμβρης» νά ἀποκτᾶ τίς πραγματικές του διαστάσεις.

Ἡ Αἰόλου τήν ἐποχή ἐκείνη, ὅπως καί τώρα, ἦταν δρόμος ἐμπορικός καί πολύ μά πολύ θορυβώδης. Ἀπολύτως αὐτό πού λέγεται ἀγορά. Κάρα, μουλάρια, ἀχθοφόροι, πού καί πού κανένα γκαζοζέν, κράχτες, λουκουματζήδες (ὑπάρχει ἀκόμα σήμερα ὁ μεταλλαγμένος «Κρίνος» πού πουλάει καί λουκουμάδες), καστανάδες, σταθεροί καί πλανόδιοι πωλητές κάθε εἶδους ρουχιμοῦ, ματζουνιοῦ, παιγνιδιοῦ καί εἰκονιδίου Ἁγίων. Ἐπί Κατοχῆς βέβαια καί κάμποσο μετά, τό κέφι εἶχε ἐκλείψει καί τά ἀγαθά σπάνιζαν μά οἱ συνήθειες συνήθειες, μή μᾶς πάρει καί ἀποκάτω δηλαδή. Καί ὅταν ἔρχονταν τό πανηγύρι τῆς Παναγίας ἤ οἱ γιορτές τῶν

Χριστουγέννων γινόταν κυριολεκτικά ὁ χαμός. Ἄνθρωποι, ζῶα καί ὀχήματα ὅλα μαζί ἀνάκατα. Καί δέν ἦταν καί πεζόδρομος, ὅπως σήμερα. Γιά σκέψου! Ἐκεῖ, στήν Αἰόλου, μέσα στήν ἀναμπουμπούλα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πρωτοβγήκε τό «χάνει ἡ μάνα τό παιδί καί τό παιδί τή μάνα». Νά λοιπόν πῶς ἐγίνε αὐτό, πῶς βγήκε ἡ παροιμία δηλαδή:

Ἄνάμεσα στά παιδιά πού ἐπαίζαν στό δρόμο (διότι τά χρόνια ἐκεῖνα τά παιδιά ἐπαίζαν πολύ στούς δρόμους) ἦταν καί τά παιδιά τῆς πολυμελοῦς οἰκογένειας τοῦ κυρ Μιχάλη, μικρότερος ὅλων ὁ Βασίλης. Πολύτεκνος μικροαστός ἐμπορας τοῦ κέντρου αὐτός, ἀφοῦ μέ χίλια βάσανα καί πολλή τύχη ἐπέζησε ἀπό τή Μικρασιατική περιπέτεια τά κατάφερε νά ἐπιζήσουν καί ὅλα ἀνεξαιρέτως τά μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἕως καί δεύτερα ξαδέρφια, τόν καιρό τῆς πείνας, τό χειμῶνα τοῦ '42 κι ἀπ' ὅλα τά ἄλλα δεινά τῆς Κατοχῆς νά γλιτώσουν, χωρίς ὁ ἴδιος νά γίνει οὔτε μαυραγορίτης οὔτε δωσίλογος. Ἔστησε πολλές δουλειές καί λίγο λίγο ἀπ' τήν καθεμιά τά βόλεψε. Τήν ἀπατεωνιά καί τήν προδοσία δέν τοῦ τίς ἐπέτρεπε ἄλλωστε καί ἡ θρησκεία του, ἡ προσήλωση σ' ἕναν αὐστηρό χριστιανισμό πού ἄρχιζε καί τέλειωνε μέ τό *Κατά Ματθαῖον* αὐτή ἦταν ἄλλωστε καί ὅλη του ἡ παιδεία, αὐτό μόνον τό κείμενο ἤξερε νά διαβάζει, ἐκτός ἀπό τούς λογαριασμούς τοῦ μαγαζιοῦ. Καί ἡ ρουμелиώτικη καταγωγή του, σκληροτράχηλος Μικροχωρίτης, δέν θά τόν ἄφηνε πο-

τέ νά πατήσει τόν ὄρκο πού ἔδωσε στήν Παναγία νά εἶναι πάντα ἐνάρετος καί θεοσεβούμενος, ὅταν τό '23, μέ καμιά τριανταριά μόνον συντρόφους του ἐπέστρεψε ζωντανός στήν Ἀθήνα, ἐπιστροφή αἰχμαλώτων, μετά ἀπό κάνα χρόνο πού ἔσπαγαν κοτρόνια σέ κάποιο τουρκικό κολαστήριο στό Ἀραράτ. Ἐκεῖ ἄφησαν τά κόκαλά τους οἱ ὑπόλοιποι. Κάποιες χιλιάδες.

Ἐκτός ἀπό τό παιγνίδι ὑπῆρχε καί ἡ παιδική ἐργασία. Τά πράγματα ποτέ δέν ἦταν εὐκόλα. Ἰδιαιτέρα στήν Κατοχή ὅλα τά παιδιά βοηθάγανε. Ἐκτός ἀπ' τόν Βενιαμίν τους. Αὐτός ἦταν Πρίγκιπας. Ὁ κανακεμένος. Τόσα χέρια ὑπῆρχανε. Ἄλλος στά θελήματα, ἄλλος στό ἐργαστήριο, οἱ κοπέλες στό σπίτι, τί νά κάνει ὁ Βασίλης! Ὁ μόνος πού ἐπαιζε ἀνέμελα, ὁ μόνος πού εἶχε τῶν ἀδερφῶν του τά φιλιὰ. «Ἐγώ θά γίνω καπετάνιος», ἔλεγε, «θά ταξιδέψω μακριά, μέ καράβι μεγάλο, μέ χίλιους ναῦτες...».

Στίς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1944 στίς ἐφτά τό πρωί κανεῖς δέν ἐπαιζε βέβαια στούς δρόμους καί ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν λίγο βαριά ἀφοῦ ὑπῆρχε διάχυτη ἀνησυχία ἀπό τά χτεσινά γεγονότα. Ἡ κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνώσεως εἶχε φτάσει σέ ἀδιέξοδο. Οἱ ἐαμίτες ὑπουργοί ἀφοῦ παραιτήθηκαν κάλεσαν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας Κυριακάτικα στό Σύνταγμα. Στίς 3 Δεκεμβρίου. Ἄν καί τό συλλαλητήριο εἶχε ἀπαγορευθεῖ μαζεύτηκε λαός πολὺς. Κι ἐγινε μακελειό. Ἡ Ὁρεινὴ Ταξιαρχία πού στρατοπέδευε στοῦ Γουδιῆ ἦταν ἐκεῖ. Οἱ ἀστυφύλακες πολυβολήσανε τόν κόσμο ἐν ψυχρῶ. Ὁ κυρ Μιχάλης ἦταν στή Λειτουργία. Τά μεγάλα του παιδιά ὅμως πῆγαν στή διαδήλωση κρυφά. Ἐπονίτες βλέπει.

Μά οἱ ἀναταραχές, ἀκόμα καί οἱ νεκροί, δέν εἶναι λόγος νά σταματήσουν τά πάντα, τόσα καί τόσα ἔχουμε περάσει, σκέφτεται ὁ κυρ Μιχάλης. Ἄλλωστε τό κέντρο εἶναι ἥσυχο. Ἀπό τοῦ Μακρυγιάννη ὡς τό Σύνταγμα καί ἀπό κεῖ στήν Ὁμόνοια καί τοῦ Ψειρῆ καί πάνω πρὸς τή Σόλωνος ὡς τό Κολωνάκι κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία. Οἱ ἀστυφύλακες εἶναι μαζεμένοι στά τμήματα καί στούς δρόμους ἔχουν ἀκροβολιστεῖ ἐδεοίτες, χίτες καί ταγματасφαλίτες, πού τώρα λέγονται ἔθνοφρουροί. Οἱ νεαροὶ ἐπονίτες τοῦ κέντρου καί τά μέλη τοῦ ἐφεδρικοῦ ΕΛΑΣ ἔχουν πάρει γραμμὴ νά μετακινηθοῦν στίς συνοικίες, ἀναλόγως ὁ καθένας. Μά κι αὐτοὶ δέν ἀνησυχοῦν. Ὀλόκληρο Ἄξονα ἐνίκησαν. Ἡ ἐαμικὴ παράταξη μαζεύεται στήν περιφέρεια τῆς Ἀθήνας. Ἡ ἐνταση δέν μπορεῖ παρά νά ξεθυμάνει. Στό κάτω κάτω Ἕλληνες εἶμαστε ὅλοι καί Ἀγγλοι σύμμαχοι ἀποδιβάξονται στόν Πειραιά. Τά γουρούνια τῶν SS ἔχουν φύγει. Ἡ ζωὴ ἔχει ἀρχίσει ξανά νά τραβᾷ τὴν ἀνηφόρα. Τί διάολο. Εἶναι δυνατὸν νά σφαχτοῦμε μεταξύ μας;

Δευτέρα, ἀνήμερα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Πλησιαζοῦν τά πρώτα ἐλεύθερα Χριστούγεννα. Κυκλοφόρησε πῶς ὁ κυρ Γιάννης γιὰ πρώτη φορά μετά ἀπό τρία χρόνια θά βγάλει τό καζάνι του καί θά φτιάχνει λουκουμάδες μέ τὴν τρύπα στή γωνία. Δυόμισι δραχμὲς ἢ μερίδα. Λιγότερο κι ἀπὸ τὸν *Ριζοσπάστη*. Μιά νέα ἐργάσιμη ἐβδομάδα ξεκινᾷ «...τρῖζουν γκρεμίζονται οἱ θρόνοι,

καινούρια ζωὴ προχωρεῖ», σιγομουρμουρίζει τό ἄσμα ὁ μεγάλος, μὴν τὸν ἀκούσει κι ὁ κυρ Μιχάλης. Μακριὰ ἀπὸ ἐμᾶς οἱ ἄθεοι κομμουνιστές. Τά παιδιά εἰτοιμάζονται λοιπὸν κανονικά γιὰ τό σχολεῖο, τά μεγαλύτερα βοηθοῦν τά μικρότερα, κάποια πειράγματα καί μικροτσακωμοί, ἀφοῦ εἶναι βαρὺ τό ἀγουροξύπνημα. Πάντως τό γάλα ἀχνίζει στήν κατσαρόλα, ὅσο γιὰ ψωμί ἔχουμε ἀρκετό... Κι ἐκεῖ πού πάει ν' ἀνοίξει ἡ πόρτα, νάσου ἓνα μπάμ ἀπ' τό πουθενά, ἀπὸ κάποιον ἀκροβόλι-σμένο πού ἀγρίεψε ὀλονυκτῖς μέ τό δάκτυλο στή σκανδάλη καί ἡ σφαῖρα βρίσκει τὸν μικρὸ κατάστηθα. Τί ἐγινε, ρέ παιδιά; Ὅχι, τίποτα δέν εἶναι, νά, τίποτα δέν εἶναι καλέ μου, βόηθα Παναγιά μου... χανόμεστε. Χάνει ἡ μάνα τό παιδί καί τό παιδί τὴ μάνα.

Τό *Πρώτων Βοηθειῶν* δέν εἶναι καί μακριά. Κάτω στήν Γ' Σεπτεμβρίου, πρὸς τὴν πλατεία Λαυρίου. Τρεχάτε ρε! Ὁ μεγάλος τρεχάλα, ὁ μικρὸς ἀγκομαχάει στήν ἀγκαλιά του, ὥσπου νά φτάσουν ἔχει ξεψυχήσει, τό μέρος εἶναι γεμάτο τραυματίες ἀπὸ τά χτεσινὰ ἐπεισόδια, οἱ γιατροὶ ὅλη τὴ μέρα ἐκείνη, δυστυχῶς καί τίς ἐπόμενες, πιτοποιοῦν θανάτους παρὰ σῶνουν ζωές.

Παραπλεύρως, στή Χρυσοσπηλιώτισσα πρὸς τὴν ὁδὸ Βύσσης, ὑπάρχει ἓνα κηπάριο, περιφραγμένο, εὐτυχῶς, μέ κάγκελο. Δέν γνωρίζω πότε περιφράχτηκε, μά ὅποτε καί νάγινε αὐτό, καλῶς ἐγινε. Γιατί ὅποιος πέθαινε τίς ἀγριές ἐκείνες μέρες τοῦ Δεκέμβρη πού ὅλα ἦταν ὑπὸ διάλυση, πού ἀκόμη καί τά νεκροταφεῖα ἦταν κλειστά καί κατὰ πῶς λένε οἱ ἱστορικοὶ ἡ Ἀθήνα μέτρησε χιλιάδες νεκροὺς κι ἀμέτρητους ἄταφους, ἰδία ἐκείνους ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ Σκόμπυ πού ἡ ἀναλγησία τῶν δωσίλογων χρησιμοποίησε, ἀποσυντεθειμένα πτώματα πιά, γιὰ νά κατηγορήσει τὴν ἐαμικὴ παράταξη, βάλε κι ἐκείνους πού πέθαναν ἀπὸ φρισιὰ, ἄς ποῦμε, αἷτια, βιαστικά βιαστικά οἱ δικοὶ τους, ὅσους ἐβρισκαν, ἢ ὅσοι βρίσκονταν γιατί πρὶν πεθάνουν ἐτυχε νά ἔχουν κοντὰ δικούς, τοὺς παράχωναν πρόχειρα στό χῶμα, ὅπου μποροῦσαν. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς στό κηπάριο τῆς ἐκκλησιᾶς. Ὅσους χώρεσαν. Ἐκεῖ θάφτηκε καί ὁ Βασίλης. Χωρὶς κηδεῖα, χωρὶς καμπάνες. Ὅταν ἀργότερα καταλάγιασαν τά πράγματα, οἱ περισσότεροι κίνησαν τίς πρέπουσες διαδικασίες καί πῆραν τίς σοροὺς τῶν ἀγαπημένων τους ὥστε νά τοὺς ἀποδώσουν τίς ἀρμόζουσες τιμὲς καί νά τοὺς πενθήσουν, κατὰ πῶς ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νά πενθοῦν. Ἐνίοτε ὡστόσο, ἰδίως ὅταν ὁ πόνος εἶναι ἀνείπωτος καί τό ἄδικο τοῦ χαμοῦ πνίγει τὴν ἀνάσα καί τὴ φρόνηση, οἱ ἄνθρωποι, γιατί ἄνθρωποι ἀνήμποροι εἶμαστε μπροστὰ στό θάνατο, ἀρνούμαστε νά πράξουμε τά δέοντα ὅπως μᾶς τά δίδαξαν οἱ παλποῦδες μας κι οἱ γιαγιάδες μας καί ἀπωθοῦμε τὸν πόνο σέ τόπο ἄνυδρο, σέ τόπο συμφορᾶς. Ἐκεῖ ἀπωθήθηκε καί ὁ Δεκέμβρης. Ἐκεῖ καί ὁ Βασίλης ἀφέθηκε νά ξεχαστεῖ γιὰ πάντα, ἀκριβῶς στό κέντρο τοῦ μικροῦ κήπου πού τώρα φύεται μιά μικρὴ ροδιά.

PER ME SI VA NELLA CITTA DOLENTE
PER ME SI VA NELL' ETERNO DOLORE...**

Ἴδου λοιπόν ἀνασυνταγμένα καί πεντακάθαρα στό μυαλό μου, μπροστά στή Χρυσοσπηλιώτισσα. Ἐτσι ἀκριβῶς ἔγιναν τὰ πράγματα. Μά κάτι ἀκόμα: τό φάσμα τοῦ Βασίλη στοιχείωνε ἀπό τότε τὰ μέρη ὅπου ζοῦσαν οἱ ἀγαπημένοι του καί οἱ ἀπόγονοί τους. Μέ καθέναν πού πέθαινε ὁ Βασίλης ξαναπέθαινε μαζί του καί καθέναν πού γεννιόταν τόν λογοῦσε γι' ἀδερφό. Καί καθέναν ἀπό ἐσᾶς. Ὅσοι ζεῖτε στή Μεγαλούπολη. Μέχρι τίς ἐκλογές τοῦ '91, πενήντα χρόνια μετά, τό ὄνομά του ἐμφανίζονταν στούς ἐκλογικούς καταλόγους, ἀφοῦ γεννήθηκε μέ πιστοποιητικό γεννήσεως καί ἦταν κανονικά ἐγγεγραμμένος ἀνάμεσά σας στά μητρώα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων. Δέν ἐμφανίστηκε ποτέ νά ψηφίσει. Ὁ θάνατός του δέν δηλώθηκε ποτέ καί τό κράτος, ποιός ξέρει, τόν εἶχε γιά ἀνυπόταχτο ἢ γιά φοροφυγά. Ὁ θεῖός μου ὁ Βασίλης, τό Δεκέμβρη τοῦ '44, ἦταν μόλις ἔξι χρονῶν.

** Πρόκειται γιά τή χαραγμένη (μέ κεφαλαῖα γράμματα) ἐπιγραφή στό ὑπέρθυρο τῆς Πύλης τῆς Δαντείου Κολάσεως. Dante Alighieri, *La Divina Comedia - Inferno*, a cura di N. Sapegno, Nuova Italia, Firenze, 1978, Canto terzo, 1-9.

Νά πῶς ἔχει ὀλόκληρη ἡ ἐπιγραφή:
 ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΠΕΡΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΣ ΟΔΥΝΗΣ ΤΗ ΧΩΡΑ,
 ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΘΑ ΦΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΙΟ ΠΟΝΟ

Καί παρακάτω:

ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΘΑ ΠΑΣ ΣΤΙΣ ΨΥΧΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΦΕΡΟΥΝ.
 ΑΠΟ ΔΙΨΑ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΘΕΛΗΣΕ Ο ΥΨΙΣΤΟΣ ΑΡΧΩΝ:
 Η ΘΕΪΚΗ ΤΟΥ ΕΞΟΥΣΙΑ Μ' ΕΚΤΙΣΕ,
 ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟΥ Η ΚΑΛΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ
 Η ΑΓΑΠΗ,
 ΠΡΙΝ ΝΑ ΥΠΑΡΩ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΥΛΙΚΑ
 ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΕΝΑ,
 ΜΑ ΜΟΝΟ ΑΙΩΝΙΑ, ΚΙ ΕΓΩ ΑΙΩΝΙΑ ΕΙΜΑΙ.
 ΑΦΗΣΤΕ ΚΑΘΕ ΕΛΠΙΔΑ, ΕΣΕΙΣ ΣΑ ΘΑ ΠΕΡΝΑΤΕ.

Συγχωρέστε μου τήν ἔπαρση νά μεταφράσω ἕναν τέτοιο ὀγκόλιθο τῆς παγκόσμιας ποίησης ἀλλά αὐτές οἱ σκουρόχρωμες λέξεις τοῦ Δάντη ἔχουν σφηνωθεῖ στό μυαλό μου ἐδῶ καί τριάντα χρόνια καί τίς λέω σάν ξόρκι ἢ σάν προσευχή μετά ἀπό κάθε χειρουργικό χτύπημα τῶν Ἀμερικανῶν, ἀπό τή Γιουγκοσλαβία ὡς τό Ἰράκ, γιά κάθε παράπλευρη ἀπώλεια τῶν πολέμων τους, γιά κάθε βομβιστική ἐνέργεια πού κλείνει τόν κύκλο τῆς ζωῆς κάθε δεκαεξάχρονου ἀλλόθρησκου τρομοκράτη καί τῶν περὶ αὐτοῦ ἀθῶων θυμάτων. Νομίζω πῶς εἰπωμένες γιά τό Δεκέμβρη τοῦ '44 μεταθέτουν τή συμβολική σημασία τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος πολύ πῶς πέρα ἀπ' τό νά εἶναι «τό κορυφαῖο σημεῖο μᾶς ἀπό τίς σημαντικότερες ἐριδες πού δίχασαν τοὺς Νεοέλληνες», ὅπως πολύ σωστά γράφει ὁ Α. Ἐλεφάντης (*Μᾶς πήραν τήν Ἀθήνα...*, Βιβλιογράμα, Ἀθήνα, 2002.) Δίχασαν τόν κόσμο ὅλο, καί εἰσήγαγαν τίς μεταπολεμικές γενιές στόν σημερινό ἀδικο καί φονικό ὄλεθρο πού μᾶς ἐπεφύλασαν οἱ νικητές τῆς Χιροσίμας.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Για τήν Ἱστορία τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων

«Ἡ ταινία “Οἱ ζωές τῶν ἄλλων” καταπιάνεται, μέ τί ἄλλο, μέ τήν “κακιά” καί “ἀπάνθρωπη” Στάζι! Φνοικά, κουβέντα γιά τίς μυστικές ὑπηρεσίες τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, τῆς Ἀμερικῆς καί τῶν ἄλλων συμμάχων... Ἐτσι, βέβαια, παραποιεῖται ἡ ἱστορία. [...] Ἡ Στάζι θά κριθεῖ ἀπό τήν ἱστορία γιά τίς “ὑπερβάσεις” τῆς, γιά τίς “παρανομίες” τῆς, γιά τίς ὅποιες “σκοπιμότητές” τῆς (κατηγορίες ἐνορχηστρωμένες πού ἐκτοξεύονται ἀπό θεούς καί δαίμονες) ἢ γιά τόν σκληρό ταξικό ἀγῶνα πού ἔδωσε ἐναντία στόν ἰμπεριαλισμό καί τοὺς ἐχθρούς τοῦ κομμουνισμοῦ; Ἡ “προσωπική περιπέτωση” πού ἐξετάζει ἡ ταινία, ὅσο ἀληθινή καί ἂν εἶναι (πού δέν εἶναι), μήπως ἀναιρεῖ τήν ἀναγκαιότητα γιά ἰσχυρές καί ἀυστηρές μυστικές ὑπηρεσίες ἀπό τὰ λαϊκά κράτη, ὅταν ἀπέναντί τους ὑπάρχει ἐχθρός καί μάλιστα ἰσχυρότερος καί καλύτερα ἐξοπλισμένος;»

Κάπως ἔτσι παρουσιάζει ὁ Ριζοσπάστης (14.12.2006) τήν ἐν λόγω ταινία. Ἀκόμα καί ἂν ὁ συγκεκριμένος προβληματισμός πού ἐκφράζει εἶναι ἕνας ἀταβισμός προσίδιος στόν συγκεκριμένο πολιτικό ὄργανισμὸ, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία σέ συζητήσεις γιά θέματα πού ἄπτονται τοῦ «ὑπαρκτοῦ» δέν ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν ἀμνηχανία πού τή χαρακτήριζε πάντα, οὔτε ἔχει ξεπεράσει κατά πολύ τὰ ὅρια τῆς στερεοτυπικῆς προσέγγισης. Ἐχῶ τήν αἴσθηση ὅτι καί λόγω τῆς συγκυρίας, ὅπου πάσης φύσεως ἀντικομμουνισμοὶ καί ἀναθεωρητισμοὶ τείνουν νά καταστοῦν ἡγεμονικοί –πολιτικά καί ἐπιστημονικά–, ἡ συνδικαλιστική ἀντιπαράθεση τοῦ τύπου «ναί μέν, ἀλλά» ἐπανέρχεται στό προσκήνιο. Ὁ διάλογος γιά τήν περσινή ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλαβάνου στήν Κούβα, ἄλλωστε, ἔδειξε ὅτι τό θέμα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι προκλητικά εὐαίσθητο γιά τό σύνολο τῆς Ἀριστεράς.

Ἡ συζήτηση γιά τίς λαϊκές δημοκρατίες δέν ξεπέρασε ποτέ τήν παιδική ἀσθένεια τῆς ἰδεολογικοποίησης, ὥστε νά περάσει στό ὠριμότερο στάδιο τῆς ἐπιστημονικῆς πραγματεύσεως, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς θά τροφοδοτήσει ἕναν σοβαρό διάλογο, παρέχοντας στοιχεῖα γιά μιά ἐμπεριστατωμένη καί ἀποφορτισμένη προσέγγιση. Ἐπιστημονικές μελέτες ἐγχώριες ἢ μεταφρασμένες γιά τίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» εἶναι μᾶλλον ἐλάχιστες, ἕως ἀνύπαρκτες. Ἴσως, ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἦρθε ὁ καιρός, νά γίνει ἀντικείμενο ἱστορικῆς μελέτης καί ὄχι ἀλληλοκατηγοριῶν καί αὐτοδικαίωσης, διαφορετικά θά ἀναγκαστοῦμε νά περιοριστοῦμε στίς πραγματεύσεις μελό μαρτυριῶν, ρεπορτάζ προβληματισμένων (πρῶν ἀριστερῶν) δημοσιογράφων, χαριτωμένων ταινιῶν καί κομματικῶν ἐπεξεργασιῶν.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

ΟΙ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ, ΤΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Θάλεια Ζαΐμη, *Ο Ίπποκράτη Ζαΐμης και η εποχή του
'Απόπλους, Σάμος 2004, τ. Α', σ. 519*

του Νίκου Θεοδοκᾶ

Η Θάλεια Ζαΐμη με τό βιβλίο της *Ο Ίπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*, έρχεται να προσθέσει μιὰ σημαντική κατάθεση για τήν ανάπτυξη του ΕΑΜ και τήν ιστορία της Αντίστασης στη Σάμο.

Μέ ἄξονα τίς ἀναμνήσεις και τά θιώματα τῆς συγγραφέως, τό έργο αυτό ένσωματώνει πολλές ἀκόμη φωνές. Κεντρική ἀνάμεσά τους, ἡ μαρτυρία του ἴδιου του Ίπποκράτη Ζαΐμη, πού παρουσιάζει και ἀνασυντάσσει τά γεγονότα στίς έπιστολές και τά τετράδια του. Μέ τά ύφάδια ἀπό τά σπαράγματα τών κειμένων του Ζαΐμη, ἡ συγγραφέας πλέκει τά ιστορούμενα σέ ένα λιτό ἀλλά περιεκτικό ἀφηγηματικό σχῆμα, συμπληρώνοντας τά κενά τών τεκμηρίων και τῆς μνήμης μέ μαρτυρίες τών οικείων και τών συντρόφων του για ὅσα έζησαν και ὅσα θυμούνται. Όλα αυτά μαζί, ἡ Θάλεια Ζαΐμη κατορθώνει να τά συγκροτήσει σ' ένα πολυφωνικό ιστόρημα, ὅπου οι μνήμες, οι δημοσιευμένες και ἀδημοσίευτες μαρτυρίες (ἀλλά και οι ὡς επί τό πλεῖστον διαφωτιστικές παραπομπές σέ ιστοριογραφικές μελέτες για τή Σάμο, τόν πόλεμο και τήν Αντίσταση), διασταυρώνονται μέ σημαντικά τεκμήρια τῆς εποχῆς πού παρατίθενται στό βιβλίο ἀλλά και μέ ἀναφορές στη σχετική βιβλιογραφία.

Ἡ ἀφήγηση τῆς προπολεμικῆς ζωῆς και δράσης του Ίπποκράτη Ζαΐμη παραπέμπει στίς ραγδαῖες μεταβολές πού σημειώνονται στην κοινωνική, οικονομική και πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου. Ἡ προσωπική διαδρομή του Ζαΐμη, ἡ οικογένεια, τά μαθητικά και νεανικά χρόνια, οι σπουδές στην Έμπορική Σχολή στό Καρλόβασι, οι ἀναμνήσεις ἀπό τή δικτατορία Μεταξᾶ, τούς συνδικαλιστικούς ἀγῶνες, τίς συλλήψεις, τίς διώξεις και τίς έξορίες, ὅλα αυτά ἀνασυγκροτούνται στην ἀφήγηση τῆς συγγραφέως και

διαμορφώνουν τό προφίλ του μελλοντικού έαμικοῦ ἡγέτη.

Εἴκοσι χρονῶν περίπου, ὁ Ζαΐμης έρχεται στην Ἀθήνα μέ στόχο να εργαστεῖ και να σπουδάσει, έχοντας μαζί του οικογενειακές συστάσεις πρὸς τή Λέσχη τών Φιλελευθέρων. Καθώς ἀντιλαμβάνεται ὅτι οι πολιτικές αυτές γνωριμίες δέν θα του εξασφάλιζαν παρά μιὰ κομματική ἀργομισθία, ὁ νεαρός Ίπποκράτης ἀλλάζει τά σχέδιά του και γίνεται εργάτης στά Λιπάσματα, στόν Πειραιᾶ. Έκει, κάποια στιγμή, θά βρεῖ δουλειά ὡς λογιστής σέ ένα θυροδεψείο σαμῶτικης ιδιοκτησίας και σύντομα θά ἀναλάβει διευθυντική σχέση. Είναι ἡ εποχή πού ὁ Ζαΐμης θά σχετιστεῖ μέ κύκλους ἀριστερῶν και κομμουνιστῶν συνδικαλιστῶν του Πειραιᾶ.

Τά χρόνια εκείνα, διαβάσει έντατικά φιλοσοφία, κοινωνιολογία και θεολογία: ἀνάμεσα στα κείμενα πού θά σφραγίσουν τήν σκέψη του, και τό *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Ἀκόμη, τά διαβάσματα και οι διανοητικές του ἀνησυχίες τόν ξανοίγουν στην ποίηση και στην πεζογραφία. Έχει σημασία, νομίζω, για τούς πνευματικούς του προσανατολισμούς ἡ ιδιαίτερη μνεία πού γίνεται ἀπό τή Θάλεια Ζαΐμη στην ἀγάπη του για τούς μεγάλους προεπαναστατικούς ρώσους συγγραφείς.

Έρχεται ὁ πόλεμος και ὁ Ζαΐμης θά βρεθεῖ στό μέτωπο μέ τό 18ο Σύνταγμα Πεζικοῦ Σάμου. Ἡ καθοριστική για ὅσα θά ἀκολουθήσουν εμπειρία του πολέμου στην Ἀλβανία, ἐξιστορεῖται στίς έπιστολές του και στα τετράδια πού γράφτηκαν στό Παρθένι τῆς Λέρου τό 1969. Ὡς σύνδεσμος του λόχου μέ τό τάγμα ἀποκτᾶ μιὰ συνολικότερη ἀπό τόν μέσο στρατιώτη ὀπτική του πολέμου, τῆς τακτικῆς και τῆς οικονομίας του. Τά σπαράγματα τών μαρτυριῶν ἀπό αυτά τά τετράδια, ὅσα δέν χάθηκαν, προσφέρουν

στόν αναγνώστη πυκνές εξιστορήσεις για τους τρόπους που διώνεται στον πόλεμο ο φόβος και ο θάνατος, για τις συνθήκες εκείνες που κάνουν την απελπισία αποκοτιά, για τη συλλογική παραγωγή του θάρρους και του ήρωϊσμού. «Θανάτω θάνατον πατήσας», όπως τό είχε σ' ένα από τά σεμινάρια τών ΑΣΚΙ ο Άγγελος Έλεφάντης, μιλώντας για τό άτομικό και συλλογικό αίσθημα τών ανθρώπων που πέρασαν στην Άντίσταση μέσα από τό μακελειό του πολέμου και του τρόμου που έφεραν ή πείνα, οι διώξεις και οι εκτελέσεις. Οι συγκλονιστικές εμπειρίες του μετάπου, λοιπόν, αλλάζουν τόν Ζαΐμη όπως αλλάζουν και τούς συμπολεμιστές του, ανασυγκροτούν τις προσλήψεις του παρελθόντος και τις προσμονές του μέλλοντος, χειραφετούν κατά μία έννοια τά πρόσωπα και τις ομάδες από τις κληροδοτημένες αντιλήψεις για τόν κόσμο, για τό δίκιο και τό άδικο.

Τά ίχνη από τή νεανική διαδρομή του Ζαΐμη και οι σωζόμενες μνήμες από τήν εμπειρία της Άλβανίας διαγράφουν ένα τυπικό παράδειγμα ανθρώπου με ιδέες προοδευτικές που, μετά τόν πόλεμο, θά αφιερωθεί στην ύπόθεση της Άντίστασης και θά οργανωθεί για νά αποτελέσει ύπόδειγμα έαμίτη και αντιστασιακού ένοπλου.

Δέν διασώζονται ίχνη πιθανής έπαφής του Ζαΐμη με τά παράνομα εκείνα δίκτυα που θά μορφοποιηθούν στις κατοπινές έαμικές οργανώσεις. Ξέρουμε, ωστόσο, από διασταυρούμενες μαρτυρίες ότι, επιστρέφοντας από τό μέτωπο, ο Ζαΐμη θά φθάσει στη Σάμο στά μέσα Μαΐου του 1941, έχοντας περάσει από τόν Πειραιά και από τή Σύρα. Κι ότι τό πρώτο πράγμα που κάνει μετά τήν εγκατάστασή του στο νησί είναι νά εξασφαλίσει και νά φέρει στο σπίτι έναν σημαντικό για τά μελλούμενα εξοπλισμό' μία γραφομηχανή. Έξίσου, από τις μαρτυρίες, συνάγεται με βεβαιότητα ότι ο Ζαΐμη δέν δυσκολεύτηκε ιδιαίτερα νά προσαρμοστεί στους κανόνες της συνωμοτικότητας. Αυτά και μόνον τά μαρτυρούμενα, ίσως, φωτίζουν κάποιες από τις σιωπές που συνεπάγεται, δυστυχώς, ή απώλεια του μεγαλύτερου μέρους από τό προσωπικό αρχείο και τά τετράδια του Ζαΐμη στους καιρούς τών διώξεων και της έξορίας. Καθώς φαίνεται, δέν υπήρξε μέλος του ΚΚΕ' είχε όμως από νωρίς συνδεθεί με συνδικαλιστικά ή άλλα δίκτυα που άχνοδιαγράφονται στις άφηγήσεις για τά προπολεμικά γεγονότα. Ένδεικτικό, τό διασωζόμενο από τή Θάλεια Ζαΐμη όνομα του Βαγγέλη Κτιστάκη, αναπληρωματικού μέλους της Κ.Ε. του ΚΚΕ και μέλους της ανασυγκροτημένης «παλαιάς Κεντρικής Έπιτροπής», που εκτελέστηκε από τούς Ναζί στά Χανιά τόν Άπρίλη του 1943.

Ο Πειραιάς, λοιπόν, πιθανώς και ή Σύρα, πρέπει νά είναι τόποι συναντήσεων με τούς προπολεμικούς γνωστούς και κάποιους από τούς συμπολεμιστές της 8ης Μεραρχίας Άρχιπελάγους που γυρνούσαν από τό μέτωπο στά νησιά και στά σπίτια τους. Ανάμεσά

τους, όπως μπορεί νά συναγάγει κανείς, και πρόσωπα συνδεδεμένα με τήν Άριστερά και τούς κύκλους που, λίγο αργότερα θά δώσουν πνοή στο ΕΑΜ και τις οργανώσεις του. Άς θυμηθούμε εδώ ότι τήν ίδια «προεαμική» εποχή και μέσα από τό ίδιο περίπου δρομολόγιο, ιδρύεται στη Χίο ή Άντιφασιστική Οργάνωση από μέλη του ΚΚΕ που ήσαν αποκομμένα από τήν καθοδήγηση, από στρατιώτες που επιστρέφουν από τόν πόλεμο και από παλιούς συνδικαλιστές. Για τούς πρώτους τουλάχιστον, οδηγός ήταν ή γενική γραμμή του κόμματος για τό αντιφασιστικό μέτωπο προσαρμοσμένη στην πραγματικότητα της Κατοχής και στο πρόταγμα του έθνικοαπελευθερωτικού άγώνα. Στά νησιά, ειδικά, του ανατολικού Αιγαίου τήν ύπαρξη του ΕΑΜ θά τήν μάθουν με καθυστέρηση οι πρωταγωνιστές της Άντίστασης. Οι πληροφορίες, όμως, όταν θά φθάσουν, θά τούς βρουν ήδη έτοιμους και οργανωμένους. Όπως γράφει ο Ζαΐμη, στά τέλη του 1941 «επιστρέφοντας στη Σάμο ο [κομμουνιστής] Μανόλης Καραθανάσης [...], μās έφερε τό ιδρυτικό διάγγελμα του ΕΑΜ που του είχαν δώσει μαζί με οδηγίες [...]. Υπήρχε ήδη έτοιμο ένα δίκτυο ανθρώπων για νά στελεχώσουν τήν Άντίσταση. Αυτή στάθηκε ή πρώτη και τελευταία έπαφή που είχε τό σαμακό κίνημα με τήν Άντίσταση της λοιπής στεριανής Ελλάδας. Αργότερα μ' ένα καϊκι προερχόμενο από τόν Πειραιά έφτασε στά χέρια μας ένα φύλλο της Έλεύθερης Ελλάδας».

Δυό μήνες, λοιπόν, αφότου γύρισε στη Σάμο, ο Ίπποκράτης Ζαΐμη βρίσκεται ήδη νά μετέχει μιας παράνομης ομάδας που τύπωνε προκηρύξεις, μάζευε και έκρυβε όπλισμό. Πολύ νωρίς, από τό φθινόπωρο του 1941, βρίσκονται οργανωμένοι σέ τριάδες οι πυρήνες που θά αποτελέσουν τό σαμιώτικο ΕΑΜ.

Έμποροι, δικηγόροι, φαρμακοποιοί, πρόσωπα που ανήκαν στις έλίτ του τόπου, έτσι που κάποια ώρα έκφράστηκε ο φόβος «μήπως ήταν πολύ άστική ή ομάδα στη σύνθεσή της». Έχουμε κι εδώ ένα φαινόμενο που συναντάται πυκνά στά χρόνια εκείνα' τή στράτευση, δηλαδή, στά πρώτα ήγυτικά κλιμάκια της Άντίστασης, πέρα από τά εργατικά, συνδικαλιστικά και πολιτικά στελέχη τών κομμουνιστών, και ενός στατιστικά σημαντικού αριθμού προσώπων που ανήκαν στις τοπικές έλίτ.

Στην πρώτη πανσαμακή συνδιάσκεψη, τήν άνοιξη του 1942, ολοκληρώνεται ή προγραμματική και οργανωτική συγκρότηση του τοπικού ΕΑΜ. Είναι έξαιρετικής σημασίας ή έγνοια του Ζαΐμη νά διασώσει στά σημειώματά του τά όνόματα και τις τύχες τών ανθρώπων, τών συναγωνιστών και τών αντιπάλων. Ήδη, οι πυρήνες και οι οργανώσεις έχουν αναπτυχθεί παντού και οι πρώτες ρωγμές της συνωμοτικής δράσης έχουν οδηγήσει τούς καταδιωκόμενους στο «άντάρτικο», στο «ένοπλο τμήμα» του ΕΑΜ. Η συλλογή όπλων και ή επιμελητεία τών αντάρτικων ομάδων μετατρέπονται σέ διαδικασίες που συνδέο-

νται μέ ευρύτατους πολιτικούς και οργανωτικούς σχεδιασμούς του αντίστασιακού κινήματος. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι εκτεταμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Ιταλών από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1943 στις πλαγιές, στα δάση και στα χωριά του όρους Καρβούνη κατέληξαν στον δεκαπλασιασμό των δυνάμεων του αντάρτικου και στην πλήρη τοπική πολιτική ηγεμονία του ΕΑΜ, όπως εκφράστηκε με τη ραγδαία ανάπτυξη των θεσμών του αντίστασιακού κινήματος. Η προστασία της παραγωγής και η μάχη της συγκομιδής που ακολούθησαν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, το χτύπημα της μαύρης αγοράς, το μοίρασμα τροφίμων, η διάθεση της μοναστηριακής γης στους αγρότες, όλα αυτά δημιούργησαν ένα παλλαϊκό κίνημα πάνω στο οποίο στηρίχτηκε το ΕΑΜ τόσο στην περίοδο της Κατοχής όσο και στα δραματικά γεγονότα του Εμφυλίου που ακολούθησαν λίγα χρόνια αργότερα. Έχει σημασία, στο σημείο αυτό, να επισημανθεί η σημαντική συμμετοχή κληρικών της τοπικής Έκκλησίας στις αντιστασιακές οργανώσεις, ακόμα και στις αντάρτικες ομάδες, με εξέχουσα και καταλυτική την περίπτωση του δεσπότη Ειρηναίου. Ο τελευταίος, μάλιστα, θα συμβάλει στην αποτελεσματικότερη σύνδεση των ανταρτών με τη συμμαχική βάση της Αγριλιάς στα τουρκικά παράλια αλλά και στην απομόνωση της αντιστασιακής προπαγάνδας στην οποία επιδόθηκε το υπό τον Λεκάτη ολιγομελές κλιμάκιο του ελληνικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Ακόμη, η μαρτυρία του Ζαΐμη στα τετράδια και τις επιστολές του μας προσφέρει ένα όχι αδιάφορο τεκμήριο για τον τρόπο με τον οποίον χειρίστηκε η τοπική έαμική ηγεσία τις προσχωρήσεις Ιταλών αντιφασιστών λιποτακτών στις αντάρτικες ομάδες. Το παράδειγμα δέν φεύγει, ασφαλώς, από τον γενικό κανόνα, ούτε ως προς τους αριθμούς ούτε ως προς τις συμπεριφορές. Εκείνο, ωστόσο, που αποκτά ιδιαίτερο βάρος είναι οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται από το ΕΑΜ και τους αντιφασίστες αξιωματικούς και στρατιώτες της μεραρχίας Κούνεο μετά την πτώση του Μουσολίνι, γεγονός που προκάλεσε την άμεση παρέμβαση των Ιταλών φασιστών του επιτελείου της Ρόδου. Τις ανακατατάξεις στην Ιταλική μεραρχία ακολούθησε ένα δεύτερο κύμα εκκαθαρίσεων στα βουνά του Κέρκη και του Καρβούνη, που αντιμετωπίζεται πλέον από μία στρατιωτικά συγκροτημένη αντάρτικη δύναμη η οποία κρατά την επαφή με τα αντιφασιστικά δίκτυα της Ιταλικής μεραρχίας και, παρά τα αίματηρά αντίποινα εναντίον του πληθυσμού, συνέχισε να κινείται αποτελεσματικά μέχρι τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του '43. Είναι η εποχή που, όπως γράφει ο Γιάννης Ζαφείρης στο βιβλίο του (*Η Κατοχή και η Έθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941-1944. Χρονικό*, Αθήνα 1962, σ. 131), οι αντάρτες της Σάμου πρωτοέμαθαν από τον Άγγλο ταγματάρχη Ντένις Χάμσον «πώς ο

ΕΛΑΣ είναι ο στρατός του ΕΑΜ, είμαστε δηλαδή κι εμείς ΕΛΑΣ και δέν τό ξέραμε». Αμέσως, σημειώνει ο Ζαΐμης, «οι κοπελιές του νησιού μας κέντησαν στά δίκωκά μας τή λέξη ΕΛΑΣ. Τό έμβλημα αυτό τό βάλαμε και στις σημαίες μας».

Μετά τή συνθηκολόγηση των Ιταλών, οι αντάρτικες δυνάμεις του ΕΛΑΣ παρουσιάζονται ένοπλες στό Καρλόβασι και στό Βαθύ. Ακολουθούν σκληρές διαπραγματεύσεις του ΕΑΜ με τή διοίκηση των Ιταλικών δυνάμεων. Για τούς Ιταλούς, πλέον, «δέν ήμουν να bandito, ήμουν να caritano», σχολιάζει στό κείμενό του ο Ζαΐμης, δείχνοντας τό βάρος που είχε κατακτήσει η Αντίσταση στις τοπικές εξελίξεις. Είναι η στιγμή της επιβεβαίωσης των μέχρι τότε έαμικών πολιτικών επιλογών. Είναι όμως και η ώρα που τά πράγματα δρομολογούνται προς τήν προδιαγεγραμμένη από τούς Βρετανούς τροπή επιβεβαιώνοντας, και στό συγκεκριμένο περιφερειακό παράδειγμα, τό έρημνευτικό σχήμα του Φίλιππου Ηλιού για τόν Εμφύλιο. Η Ιταλική μεραρχία συνεχίζει να συμπεριφέρεται ως κατοχική δύναμη ακολουθώντας πλέον τις έπιταγές και τούς σχεδιασμούς όχι των αποδυναμωμένων και απομονωμένων πλέον μελανοχιτώνων αλλά του Άγγλικού επιτελείου.

Ακολούθησε η Γερμανική επίθεση, οι βομβαρδισμοί και η εκκένωση της Σάμου από τούς μαχητές. Η ματωμένη συνέχεια είναι γνωστή. Περιμένουμε τόν δεύτερο τόμο της σημαντικής αυτής κατάθεσης με τις μαρτυρίες του Ίπποκράτη Ζαΐμη, για τήν περίοδο από τις αρχές του 1944 και μετά, ως ουσιαστική συμβολή στην ιστορία και τήν ιστοριογραφία των δραματικών εξελίξεων από τά στρατόπεδα της Μέσης Ανατολής ως τά γεγονότα του Εμφυλίου στη Σάμο. Ίσως έτσι η σχέση των άφηγήσεων με τά τεκμήρια και τά πράγματα να φωτιστεί ακόμη περισσότερο ύπηρετώντας, με τήν ιδεολογική άνυστεροβουλία που διακρίνει τή γραφή του Ζαΐμη, τήν κατανόηση του τί ακριβώς έγινε, πώς έγινε και γιατί έγινε έτσι όπως έγινε κι όχι άλλως. Γιατί, δηλαδή, δέν ακολούθησαν οι εξελίξεις τό σχέδιο που είχαν στό μυαλό τους οι άνθρωποι της Αντίστασης και του ΕΑΜ, ως προοπτική έθνικης άπελευθέρωσης και δημοκρατικών και εξελίξεων. Γιατί, δηλαδή, όλο αυτό τό ζωντανό και δημιουργικό κίνημα της χειραφέτησης και της έλευθερίας, που δέν πήρε τήν έξουσία ούτε εκεί όπου μπορούσε να τό πράξει άναίμακτα και με ευρύτατη λαϊκή άποδοχή, κατέληξε στα εκτελεστικά άποσπάσματα, στις φυλακές, στις έξορίες, στις διώξεις και στην καθημερινή καταπίεση. Ποιοί είναι οι λόγοι, εν τέλει, που όδηγήθηκαν τά πράγματα στην ένοπλη σύγκρουση και διαμορφώθηκε, έτσι όπως διαμορφώθηκε, η μεταπολεμική και η μετεμφυλιακή ιστορία της Ελλάδας.

ΝΥΧΤΕΣ ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΑΣ - ΗΜΕΡΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

τῆς Ἰωάννας Ναούμ

*The death of a beautiful woman is, unquestionably,
the most poetical topic in the world.*

E.A. Poe, «The Philosophy of Composition» (1846)

La sublimation seule résiste à la mort.

Julia Kristeva, *Soleil Noir* (1987)

Πέντε ἀναγνώσματα γιά τή γραφή καί τήν ἀνάγνωση, γραμμένα σέ διάστημα 65 χρόνων: Théophile Gautier, «Χιλιοστή δεύτερη νύχτα» (1842), Edgar Allan Poe «Χιλιοστή δεύτερη ἱστορία τῆς Σεχραζάτ» (1845), Marcel Proust «Ἡμέρες ἀνάγνωσης» (δύο ὁμότιπλα κείμενα: 1905 μέ ἀρχικό τίτλο «Περί ἀναγνώσεως» καί 1907, κείμενο πού ποτέ δέν δημοσιεύτηκε σέ πλήρη μορφή, καθώς, στό μεταξύ, μέρη του ἐντάχθηκαν στό Ἀναζητώντας τόν χαμένο χρόνο) καί Nicolae Davidescu «Χιλιοστή δεύτερη νύχτα. Κριτικό διήγημα» (1937).¹

Ἄλλα τους θεματίζουν τή σχέση τῆς ἀφήγησης-γραφῆς μέ τή νοσταλγία-ἀνάγνωση, ὅλα τους, μέ τόν ἰδιαιτέρο τό καθένα τρόπο του, διερευνοῦν τή σχέση τοῦ κάλλους μέ τό πένθος. Τρία ἀπό αὐτά, ὅπως μαρτυρεῖ καί ἡ συγγένεια τῶν τίτλων τους, περιστρέφονται γύρω ἀπό τό διάστημα πού ἀκολούθησε ἐπειτα ἀπό τή διάσωση τῆς δεινῆς ἀφηγήτριας Σεχραζάτ πού κέρδισε τή ζωή της κρατώντας μέ τίς ἱστορίες της σέ ἐγρήγορη τό ἐνδιαφέρον τοῦ συζύγου-ἀκροατῆ της γιά χίλιες συνεχόμενες νύχτες. Ἡ κοινή ἀναφορά στό ἀπόλυτο πρότυπο τῆς ἀφήγησης, τή Χαλιμά, φανερώνει τήν ἰσχυρή γοητεία πού ἀσκεῖ ὁ ἀνατολίτικος κύκλος ἱστοριῶν, ἀλλά καί τήν πρόθεση τῶν τριῶν δυτικῶν συγγραφέων, τοῦ Γκαυτιέ, τοῦ Πόε καί τοῦ Νταβιντέσκου, νά προσθέσουν σ' αὐτόν ἄλλη μιὰ ἀφήγηση πού θά τοῦ χαρίσει ἀκόμη μιὰ νύχτα ζωῆς. Εἶναι ἐνδιαφέρον ἄλλωστε ὅτι στά δύο

πρῶτα ἀπό τά ἐν λόγω ἀφηγήματα ἡ ἀνατολίτισσα Σεχραζάτ προσφεύγει στους συγγραφείς τῆς Δύσης γιατί ἡ ἴδια ἔχει στερέψει ἀπό ἱστορίες, ἐνῶ στό τρίτο ποθεῖ κι αὐτή ν' ἀκούσει μέ τή σειρά της μιὰ ἱστορία ἀπό τήν ἀδελφή της Ντονιαζάντ. Τί ἐκπληξη γιά τόν ἀναγνώστη ὅταν ἡ Ντονιαζάντ ἀρχίζει νά διηγεῖται ὅ,τι διαδραματίζεται στό «Κοράκι» τοῦ Πόε!

Ἄπο τήν ἄλλη, στήν περίπτωση τῶν προυστικῶν ὁμότιπλων κειμένων ὁ λόγος γλιστρᾷ ἀπό τήν ἐπιθυμία γιά ζωή-ἀφήγηση στό πάθος τῆς ἀνάγνωσης: μιᾶς ἀνάγνωσης ὡστόσο, ἡ ὁποία σύντομα ἀποκαλύπτει τά σημάδια τῆς χειραφέτησής της, δέν συνιστᾷ

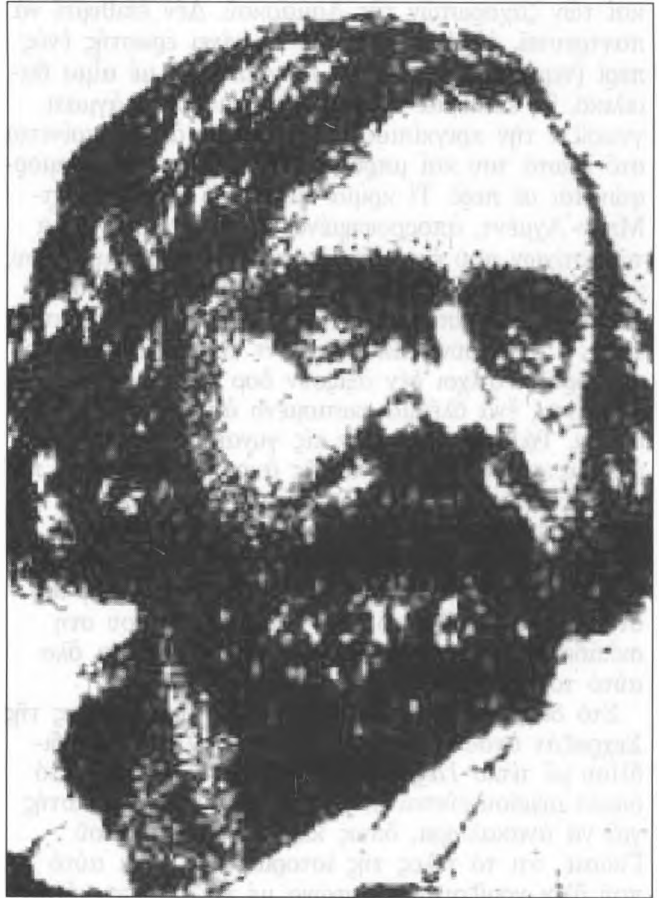
1. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ μικρό προσαρμοσμένο τμήμα μιᾶς εὐρύτερης μελέτης μέ τίτλο «Ὠραῖες νεκρές ἀγαπημένες». Ἀφορμή γιά τήν παρούσα συνανάγνωση ἀπέτελεσαν οἱ ἐξαιρετικές ἐκδόσεις: Μαρσέλ Προύστ, Ἡμέρες ἀνάγνωσης. Δύο ὁμότιπλα κείμενα, εἰσαγωγή-μτφρ.-σημειώσεις Μῆνα Πατερᾶκη Γαρέφη, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2004 καί Théophile Gautier, Edgar Allan Poe, Nicolae Davidescu, Ἡ 1002η νύχτα, εἰσ.-ἐπιμ. Εὐαγγελία Stead-Δασκαλοπούλου, μτφρ. Ἐφη Γιαννοπούλου, Ἄρης Μπερλής καί E. Stead-Δασκαλοπούλου, Ἄγρσ, Ἀθήνα 2006. Σχετικά μέ τό δεύτερο βιβλίο βλέπε τήν παρουσίαση τῆς Λίξης Τσιριμώκου «Σταυροβελονιά σέ ἀνατολίτικο πανί. Τό δυτικό φινάλε στίς ἀφηγήσεις τῆς Σεχραζάντ» (Τό Βῆμα, 3.9.2006).

πλέον έτεροβαρή συναναστροφή με πίο σοφούς και ενδιαφέροντες ανθρώπους, ούτε ζει στή βαριά σκιά τους. Μάλλον, πραγματοποιώντας τήν έξοδό της από τήν πνευματική κωθρότητα τούς συνοδεύει φιλικά στήν περιπλάνησή τους, άνοιγεται μαζί τους στο άνοιγιο, άναπνέει τόν άέρα του παρελθόντος, κι έτσι τόν μεταβάλλει άνεπαισθήτως σε παρόν, στο βαθμό πού άνακτᾶ τόν κλεμμένο από τή ζωή χρόνο μεταπλάθοντας τίς ήμέρες άνάγνωσης σε νύχτες γραφής.²

“Όπως κι άν έχει, καί στά πέντε αυτά άφηγήματα (γιατί, άκόμα καί στόν Προύστ, έχουμε νά κάνουμε μέ άφηγηματικά δοκίμια πού συνδυάζουν κατοπτρικά τήν έξιστόρηση μέ τόν κριτικό λόγο) άναδύεται μιά γυναικεία μορφή, ή όποία είτε μάχεται για τή ζωή της αναβάλλοντας διαρκῶς τόν έπερχόμενο αλλά άφευκτο θάνατο, είτε έπιστρέφει ως φάσμα μέσα από τήν νοσταλγική πράξη τής αναδιήγησης-άνάγνωσης. Η άφήγηση ή/καί ή άνάγνωση, άρρηκτα συνδεμένες, δραματοποιούνται μπροστά στά μάτια μας, υπό τό άναγνωστικό μας βλέμμα, καί διεκδικούν ζωή, χρόνο, ένῶ ή αυτή ή ίδια ή έπιθυμία τους είναι πού κινεί από τήν αρχή τή μηχανή για νύχτες μυθοπλάσις καί ήμέρες άνάγνωσης. Από τήν άλλη, κάθε άφήγηση δέν άποτελεί παρά έναν σχολιασμό του έφήμερου, ώστε μπορεί τελικά νά έκληφθει ως νεκρολογία, στο βαθμό πού συγκροτεί μιά γνώση «έκ τῶν ύτέρων», μιά άλήθεια πού άναζητᾶ κανείς άναδρομικά μετά τό πέρας τής διήγησης.³

Στό διήγημα του Γκωτιέ, ή Σεχραζάτ φθάνει στο Παρίσι, στο διαμέρισμα του άφηγητή, ενός μποέμ συγγραφέα, συνοδευόμενη από τήν άδελφή της καί του ζητᾶ άπεγνωσμένα μιά ιστορία πού θά άπομακρύνει για λίγο, έτσι, τό έλικείμενο τέλος της. Δέν είναι άλήθεια, ισχυρίζεται ή Σεχραζάτ, ότι μετά τή χιλιοστή νύχτα ό σουλτάνος τής χάρισε τή ζωή. Αντίθετα, ποθεί νέες ιστορίες περισσότερο από ποτέ κι εκείνη είναι καταδικασμένη νά ζει πάντα στή σκιά του θανάτου της. Ο νεαρός συγγραφέας συγκινείται καί τής ύπαγορεύει, μέ τή συνδρομή του Άθησινου ύπρητή του πού εκτελεί, μέ άμφίβολη λυσιτέλεια, χρέη διερμηνεία κατά τήν περίσταση αυτή, ένα θέμα άνατολίτικο πού ό ίδιος σκόπευε νά άναπτύξει σε συνέχειες. Άς μήν ξεχνοῦμε, θρισκόμαστε στήν έποχή όπου οι περισσότεροι λογοτέχνες άνεξαρτήτως βεληνεκούς βιοπορίζονται δημοσιεύοντας άφηγήματα σε συνέχειες στόν Τύπο.⁴

Στήν ιστορία αυτή, άν μπορούμε νά τή συμπτύξουμε άκυρώνοντας τό σκοπό τής ύπαρξής της πού δέν είναι άλλος από αυτά καθ' έαυτά τά άραβουργήματα τής άφήγησης της, κεντρικό πρόσωπο είναι ό Μαχμούντ-Μπέν-Άχμέντ πού ζει στο Κάιρο. Πρόκειται για έναν νεαρό λόγο με καλή εκπαίδευση, σπάνια γνώση του Κορανίου καί τῶν παλαιότερων ποιητῶν καί «όλίγον ποιητή», ό όποιος άγαπᾶ νά άφήνεται σε όνειροπολήσεις καί στήν άπόλαυση του ναργιλέ

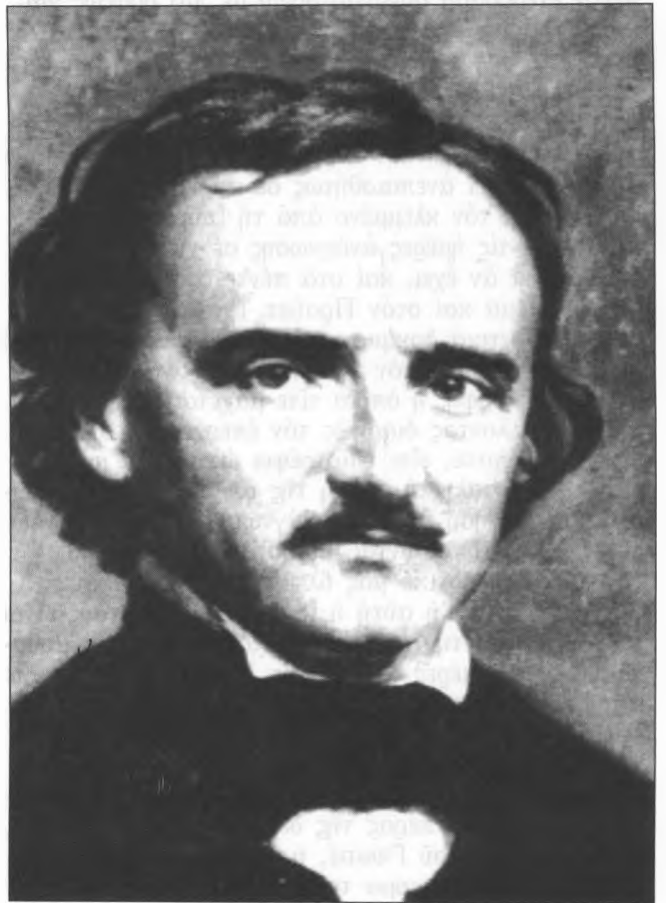
2. Βλ. τήν πυκνή σε παρατηρήσεις «Είσαγωγή. Ημέρες άνάγνωσης. Η προυέτα ενός τίτλου» τής Μήνας Πατερᾶκη-Γαρέφη, ό.π., κυρίως σσ. 14-16, όπου συζητιέται καί ή άφορμή για τό πρώτο από τά δύο όμότιτλα δοκίμια του Προύστ, ή κριτική του δηλαδή άπάντηση στα δύο δοκίμια περί άνάγνωσης του Ruskin «Θησαυροί τῶν βασιλέων» καί «Κήποι τῶν βασιλισσῶν», ένταγμένα στο *Σουσάμι καί τά κρίνα*, τή μετάφραση του όποιου εκπόνησε ό Προύστ (όλοκληρώθηκε τό 1906).

3. Τό Νοέμβριο του 1915, ό Φρόντ γράφει ένα δοκίμιο με τίτλο «Vergänglichkeit» [Περί του έφήμερου] για έναν τόμο πού εκδόθηκε τό έπόμενο έτος, με τίτλο *Das Land Goethes* [Η χώρα του Γκαίτε]. Στο δοκίμιο αυτό πού έχει όλες τίς άρετές ενός κομψου σύντομου διηγήματος, καί φέρει τό βάρος τῶν αισθημάτων του συγγραφέα του για τόν πρόσφατο πόλεμο, ό άφηγητής/Φρόντ εξέταζει τή σχέση του ώραιου, του κάλλους τής φύσης ή/καί τής τέχνης, μέ τόν έφήμερο χαρακτήρα του. Η συζήτηση άναπτύσσεται στή διάρκεια ενός καλοκαιρινού περίπατου στήν έξοχή με τή συντροφιά ενός νεαρού αλλά ήδη άναγνωρισμένου ποιητή καί ενός έσωστρεφούς φίλου, πού δέν συμμετέχει αλλά μοιάζει νά συμμερίζεται τή στάση του ποιητή. Ο Φρόντ παρατηρεί ότι ό ποιητής θαυμάζει αλλά δέν άπολαμβάνει τήν ομορφιά του τοπίου. Αντίθετα, του προκαλεί μελαγχολία ή σκέψη ότι

καί τῶν ζαχαρωτῶν τῆς Δαμασκοῦ. Δέν ἐπιθυμῆ νά παντρευτεῖ, ἀλλά θά εὐχόταν νά γίνει ἐραστής ἑνός περὶ (νεράδας) ἢ κάποιας πριγκίπισσας μέ αἷμα βασιλικό. Ἡ ἐπιθυμία του εἰσακούεται καί πράγματι γνωρίζει τὴν πριγκίπισσα Ἀῖσσα πού ἀνταποκρίνεται στοῦ ἐρωτᾶ του καί μπροστά στά μάτια του μεταμορφώνεται σέ περὶ. Τί κρίμα ὅμως πού ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ, ἀπορροφημένος ἀπὸ τὴν ἀπαγγελία τῶν στίχων πού ἔχει γράψει γιὰ τὴν ἀγαπημένη του, χάνει τὴ μοναδική αὐτὴ στιγμή: «Ὅπως ὅλοι οἱ ποιητές, πολὺ ἀπασχολημένοι μέ τὰ δημιουργήματά τους, ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ εἶχε ξεχάσει ὅτι οἱ πιὸ ὠραῖοι στίχοι δέν ἀξίζουν ὅσο μιὰ εἰλικρινῆς κουβέντα, ἕνα βλέμμα φωτισμένο ἀπ' τὴ λάμψη τοῦ ἐρωτα. Τὰ περὶ εἶναι σάν τίς γυναῖκες, πρέπει νά μαντεύεις καί νά τὰ ἀποκτᾶς ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού εἶναι ἔτοιμα νά ξανανέβουν στοὺς οὐρανοὺς καί νά μὴν κατέβουν πιά». Ἐκτοτε, ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ ζεῖ θυσιάζοντας στὴ μελαγχολία, μέχρι τὴ στιγμή πού, ἐγκαταλείποντας τὴ ναρκισσοειδή του στάση, ἀναγνωρίζει τὸ περὶ τῆς καρδιάς του στὴ σκλάβια Λεῖλά πού ἀφοσιωμένα τὸν φροντίζει ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα.

Στὸ διήγημα τοῦ Πόε, ἡ συνέχεια τῆς ιστορίας τῆς Σεχραζάτ ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τίς σελίδες ἑνὸς βιβλίου μέ τίτλο *Πεσμωτῶρα Ἐταιειναιηδενεῖναι*, τὸ ὁποῖο συμβουλευέται ἕνας σχολαστικός ἀνατολιστῆς γιὰ νά ἀνακαλύψει, ὅπως καί στοῦ διήγημα τοῦ Γκωτιέ, ὅτι τὸ τέλος τῆς ιστορίας δέν εἶναι αὐτὸ πού ὅλοι νομίζουμε. Σύμφωνα μέ τὴ συγκεκριμένη πηγή, τὴ χιλιοστὴ δευτέρη νύχτα ἡ Σεχραζάτ μετανιώνει πού ἔκλεισε τόσο βιαστικά τὴν ἀφήγηση τοῦ Σεβάχ τοῦ Θαλασσινοῦ καί ἀποφασίζει νά ξυπνήσει τὸν Σουλτάνο καί νά διηγηθεῖ σ' αὐτόν καί στὴν ἀδελφή της μιὰ σειρά ἀπὸ ἀκόμη πιὸ ἐντυπωσιακῆς περιπέτειες τοῦ ἥρωα. Τούτῃ τὴ φορᾶ, ὁ Σεβάχ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος τίς περιπλανήσεις του, περιγράφει παρᾶξενους τόπους καί ἀλλόκοτους ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού μοιάζει πιὸ ἀπίστευτο ἀπὸ ὅλα εἶναι οἱ ἀναφορῆς του σέ διάφορες ἐφευρέσεις τοῦ σύγχρονου δυτικῆ κόσμου.

Στὸ συγκεκριμένο διήγημα, ἡ Σεχραζάτ ἀντιμετωπίζει τὴν ὀλοένα καί ἀυξανόμενη δυσπιστία τοῦ Σαχριάρ μέ ψυχραιμία. Ὅταν λ.χ. τοῦ περιγράφει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὤκεανου στρογγυλὴ σάν ρόδι, ἐκεῖνος τὸ ἀμφισβητεῖ: «Ἀὐτὸ μοῦ φαίνεται ἀλλόκοτο», διέκοψε ὁ βασιλιάς. «Μπορεῖ, ἀλλά εἶναι ἀληθές», εἶπε ἡ Σεχραζάντ. Ἡ ὅταν ἐκεῖνη ἀναφέρεται στὴν τυπογραφία ὡς «ἕνα ἐκπληκτικὸ πλάσμα πού δέν εἶναι οὔτε ἀνθρώπος οὔτε θηρίο, ἔχει ἐγκέφαλο ἀπὸ μολύβι, ἀναμειγμένο μέ ἕνα μαῦρο ὑλικὸ σάν πίσσα, καί δάχτυλα πού ἔχουν τόση ταχύτητα καί ἐπιδεξιότητα ὥστε νά μπορεῖ χωρὶς κανένα πρόβλημα νά φτιάξει εἴκοσι χιλιάδες ἀντίτυπα τοῦ Κορανίου μέσα σέ μίαν ὥρα, καί μέ τόση ἐκπληκτικὴ ἀκριβεία

ὅλη αὐτὴ ἡ ὁμορφιά εἶναι προορισμένη νά σβήσει, νά χαθεῖ ὀλότελα χωρὶς νά ἀφήσει κάποιο ἶχνος. Ὁ Φρόντ δέν κατανοεῖ (ἢ προσποιεῖται ὅτι δέν κατανοεῖ) γιὰ τὴ τελειότητα τοῦ κάλλους, εἴτε τῆς φύσης εἴτε τῆς τέχνης εἴτε ἑνὸς πνευματικοῦ ἐπιτεύγματος, χάνει τὴν ἀξία της, ἐπειδὴ εἶναι χρονικᾶ πεπερασμένη. Στὴ συνέχεια ὅμως, ἐρμηνεύει τὴ συμπεριφορὰ τῶν φίλων του ὡς ἀντίδραση στοῦ πένθους πού προκαλεῖ ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ πού ἀγαποῦμε. Ἐντούτοις, στὴν ἐπόμενη ἀκριβῶς φράση περιγράφει τὴν ἴδια στάση ὡς πρόγευση τοῦ πένθους. Εἶναι ἀραγε ἀντίδραση ἢ πρόγευση τοῦ πένθους ἢ μελαγχολία πού μᾶς προκαλεῖ ὁ ἐφήμερος χαρακτήρας ὅσων ἀγαποῦμε καί θαυμάζουμε; Εἶναι τὸ πένθος ἀποκήρυξη τοῦ ἀγαπημένου ἀντικειμένου ἢ ἀποδοχὴ τοῦ παροδικότητάς του; Ἡ μήπως καί τὰ δύο ταυτόχρονα; Τὸ φροῦδικὸ κείμενο ταλαντεύεται μέχρι τέλους χωρὶς νά προσπαθεῖ γιὰ μιὰ καθαρὴ ἀπάντηση. Ἡ μελαγχολία πού συνοδεύει τὴν περιγραφή τῶν καταστροφικῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου γιὰ τὴν Εὐρώπη δέν κολάζεται μέ τὴν καταληκτικὴ διάπιστωση ὅτι «ὁ πλοῦτος τοῦ πολιτισμοῦ μας δέν ἔχασε τίποτε ἐπειδὴ ἀποδείχτηκε τόσο εὐθραυστος». Στὴν πραγματικότητά, ὀλόκληρο τὸ ἀφηγηματικὸ αὐτὸ δοκίμιο ἐκτυλίσσεται γύρω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ του ἀπορία: «γιατί θά πρέπει νά εἶναι τόσο ὀδυνηρὴ ἢ ἀπόσπασή μας ἀπὸ τὰ ἀγαπημένα ἀντικείμενα; Αὐτὸ παραμένει ἕνα ἄλυτο

πού νά είναι όλα πανομοιότυπα, μέχρι τό τελευταίο ιώτα», ἐκεῖνος καγχάζει θρίσκοντάς το «ἐντελῶς γελοῖο». Ἀπό τήν ἄλλη, εἶναι ἀπολύτως πρόθυμος νά πιστέψει ὅτι ἡ γῆ στηρίζεται «πάνω στή ράχη μιᾶς γαλάζιας ἀγελάδας πού ἔχει τετρακόσια κέρατα τό λιγότερο», γιατί «ἔχ[ει] διαβάσ[ει] κάτι σχετικό σέ ἕνα βιβλίο».ᶜ Μέσα ἀπό ἀνάλογους διαλόγους τό διήγημα ἐπιστρέφει διαρκῶς στό ποίητο: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι πιά παράξενη ἀπό τή φαντασία». Αὐτήν τήν ἀλήθεια πληρώνει μέ τή ζωή της ἡ Σεχραζάτ στό τέλος τοῦ διηγήματος, καθῶς ὁ Σαχριάρ πιστεύοντας ὅτι τόν «φλόμωσ[ε] στό ψέμα» διατάζει τόν στραγαλισμό της.

Δέν θά ἦταν ἄτοπο νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι καί τό διήγημα τοῦ Πόε, ἀκολουθώντας τίς ἀνάλογες αἰχμές τοῦ Γκωτιέ, μέσα ἀπό τή σχέση τῆς προικισμένης ἀφηγήτριας μέ τόν ἀμφίβολης καλλιέργειας ἀκροατή της εἰρωνεύεται τήν ἀνθρωποφαγική ἀναγνωστική σχέση τοῦ εὐρέος –καί χαμηλοῦ, κατά τεκμήριο, ἐπιπέδου– κοινῶ μέ τόν λογοτέχνη πού ἀναγκάζεται νά ἐπικοινωνεῖ μέσα ἀπό μιᾶ δημοσιογραφικοῦ χαρακτήρα λογοτεχνία πού φιλοξενεῖται στόν Τύπο. Ἀναγνωστική εἶναι, ἐξάλλου, ἡ σχέση πού περιγράφεται καί στό τελευταῖο ὁμόθεμο διήγημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, αὐτό τοῦ Νταβιντέσκου. Πρόκειται ὅμως γιά μιᾶ προνομακῆ, κατά κάποιον τρόπο, ἀνάγνωση ἀφοῦ ἐδῶ ἡ Σαχραζάντ ἀναδεικνύεται πέρα ἀπό ταλαντούχα μυθοπλαστρία καί ὀξύμους συγκριτική γραμματολόγος. Ἴσως μάλιστα αὐτό νά ἐξηγεῖ ὅτι εἶναι ἡ μόνη πού ὁ συγγραφέας της διασώζει ἀφήνοντάς τη νά ζήσει τουλάχιστον ἀκόμη μιᾶ νύχτα. Τόσο στό διήγημα τοῦ Γκωτιέ ὅσο καί αὐτό τοῦ Πόε, ἡ ὁμορφη Σεχραζάτ ἐκπνέει μέ τό πέρασ τῆς χιλιοστῆς δευτέρης νύχτας.

Στόν Νταβιντέσκου, ὅλα διαδραματίζονται στό παλάτι τοῦ Σουλτάνου: ἡ Σαχραζάντ ἔχει κερδίσει τή ζωή της, ὁ Σαχριάρ κοιμάται ἡσυχος κι ἐκεῖνη ποθεῖ ν' ἀκούσει ἀπό τήν ἀδελφή της μιᾶ ἱστορία. Ἡ Ντονιαζάντ ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ. Ἡ ἀδελφή της ἔχει ἐξαντλήσει ὅλες τίς ἱστορίες πού γνώριζαν ἀπό κοινῶ. Ἐντέλει, ὑποκύπτει καί τῆς διηγεῖται τήν ἀλλόκοτη νυχτερινή περιπέτεια ἐνός θλιμμένου ποιητῆ τῆς Δύσης πού ἀναζητοῦσε μέ πάθος μιᾶ νέα ιδέα τοῦ Κάλλους. Ἡ ἱστορία της δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τό «Κοράκι» τοῦ Πόε, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε. Ἡ Σαχραζάντ ὅμως διακόπτει τήν ἀφήγηση τῆς Ντονιαζάντ θυμίζοντάς της ὅτι κάτι ἀνάλογο ἔχει διηγηθεῖ κι ἐκεῖνη στή «Χειμωνιάτικη βραδιά τοῦ Ἰσάκ ἀπ' τή Μοσούλ». Ἡ ἀδελφή της δέν βλέπει ἀρχικά τίς ὁμοιότητες κι ἔτσι συνεχίζει καί ὀλοκληρώνει τήν ἀφήγηση ταῦ «Κορακιῶ», ἡ ὁποία διασταυρῶνεται διαρκῶς μέ τίς ἐπισημάνσεις τῆς Σαχραζάντ γιά τίς ἀναλογίες πού παρουσιάζει μέ ἄλλες δικές της ἱστορίες, ὅπως λ.χ. ἡ παρουσία τοῦ ἀρπακτικοῦ πουλιοῦ πού χωρίζει τό ζευγάρι στήν «Ἱστορία

τοῦ Καρμελιτσάν καί τῆς πριγκίπισσας Μπαδουέρας».

Ἡ πρόθεση τῆς Σαχραζάντ εἶναι νά συγκρίνει τίς ἀφηγήσεις γιά νά ἀναδυθοῦν ἀνάγλυφα οἱ ὁμοιότητες καί οἱ διαφορές τους. Ἡ ἐνσωματωμένη μικροαφήγηση τοῦ «φτωχοῦ ψαρά καί τοῦ κερασσοκούκουτσου» μέ ἀφηγητή τόν ἴδιο τόν Σαχριάρ συμπυκνώνει ἐραλδικά τό νόημα τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Νταβιντέσκου. Ἐκεῖ, ἕνας ψαράς τῆς Δαμασκοῦ ἀναζητᾷ στά δάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕνα κερασσοκούκουτσο πού εἶδε στό ὄνειρό του. Τελικά τό θρίσκει σέ ἕνα κουρεῖο στήν Περσία, ὅπου ὁ κουρέας χωρίς νά γνωρίζει ἐπικρίνει ὅσους ἀναζητοῦν τήν τύχη τους μακριά ἀπό τήν πατρίδα τους. Ὅμως, ἂν κάτι τέτοιο ἦταν σωστό, τότε κι ἐκεῖνος θά ἔπρεπε νά εἶχε ἐγκαταλείψει τό κουρεῖο του γιά νά ἀναζητήσει τήν

μυστήριον» Βλ. S. Freud, *Standard Edition*, 14, 303-307, 1957.

4. Βλ. καί τή σχετική παρατήρηση τῆς Εὐαγγελίας Stead-Δασκαλάκη στήν εἰσαγωγή της «Ἡ νέα Χαλιμά καί ἡ μηχανή τῆς μυθοπλασίας», ὅ.π., σ. 20.

5. Th. Gautier, «Ἡ 1002η νύχτα», ὅ.π., σ. 68.

6. Edgar Allan Poe, ὅ.π., σσ. 90 καί 100 ἀντίστοιχα.

καλύβα ενός φτωχοῦ ψαρᾶ καί στή ρίζα τῆς φλαμουριάς στήν αἰλή του νά βρεῖ θαμμένο ἕναν θησαυρό, ὅπως εἶχε δεῖ κάποτε στό ὄνειρό του. Ὁ ψαρᾶς πού ἀκούει τήν ἱστορία τοῦ κουρέα, ἀναγνωρίζει βεβαίως τόν ἑαυτό στό ὄνειρο τοῦ κουρέα καί γυρνάει πίσω στήν καλύβα του βρισκοντας ὄντως τόν θησαυρό. Ἡ ἱστορία αὐτή δικαιώνει τή συγκριτική ὀπτική τῆς Σαχραζάντ καί ταυτόχρονα μᾶς ἐπιστρέφει στήν ἐναγώνια ἀναζήτηση τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους ἀπό τόν ποιητή, στήν ἀντίπερα ἀκτὴ τοῦ Ὁκεανοῦ καί στήν ἱστορία τοῦ «Κορακιοῦ».⁷

Ἡ ἰδέα αὐτὴ τοῦ κάλλους δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ «τόν θάνατο μᾶς ὠραίας γυναίκας», ὅπως μᾶς διδάσκει ὁ ἴδιος ὁ Πόε στή *Φιλοσοφία τῆς σύνθεσης*, ὅπου χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα τὸ ποίημά του «Τὸ Κοράκι».⁸ Ἡ σταυρωτὴ ἀφήγηση πού κατευθύνει ἡ Σαχραζάντ ἐπιτρέπει νά καθρεφτιστοῦν ἀντικριστὰ ὁ ἀφηγηματικὸς κύκλος τῆς Ἀνατολῆς μέ τήν αἰσθητικὴ τῆς Δύσης: στό ἀντικαθρέφτισμα ἀναδύεται ἡ μορφή τῆς ὁμορφῆς νεκρῆς ἀγαπημένης, ὡς κατάληξη ἢ προϋπόθεση τῆς ἀφήγησης. Κάθε (νέα) ἀφήγηση προϋποθέτει εἴτε τόν κίνδυνο τοῦ ἐπερχόμενου τέλους πρὸς τόν ὅποιο κινεῖται (ἅς μὴν ξεχνοῦμε λ.χ. ὅτι στό διήγημα τοῦ Πόε ἡ Σαχραζάντ εἶναι αὐτὴ πού ξυπνᾷ τόν Σαχριάρ, γιατί ἐπιθυμεῖ νά τοῦ διηγηθεῖ καί ἄλλες ἱστορίες προκαλώντας, τελικά, ἡ ἴδια τόν θάνατό της) εἴτε τὴ νοσταλγία ὅσων ἢ ἀφήγηση μᾶς ἔκανε νά ἀγαπήσουμε, νά ὄνειρευτοῦμε βυθίζοντάς μας σέ «μιὰν ἀπόλαυση γλυκιά καί χρυσαφένια ὅπως τὸ μέλι». Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αἴσθησι κινδύνου ἀλλὰ καί τὴ νοσταλγία μεταβιβάζει ὁ Προύστ στὰ δύο δοκίμιά του καί στήν ἀνάγνωση καθιστώντας τὴν ἀδιάσπαστη ἀπὸ τὴ γραφή.

«Καί μερικὲς φορές στό σπῆτι, μέσα στό κρεβάτι μου, πολὺ μετὰ τὸ δείπνο, οἱ τελευταῖες ὥρες τῆς βραδιάς φιλοξενούσαν ἐπίσης τὴν ἀνάγνωσή μου, ἀλλὰ αὐτό, μόνον τῆς ἡμέρας ὅπου εἶχα φτάσει στὰ τελευταῖα κεφάλαια ἐνός βιβλίου, ὅπου δέν ἔμενε πιά πολὺ νά διαβάσω γιὰ νά φθάσω στό τέλος. Τότε, διακινδυνεύοντας τὴν τιμωρία ἐάν μὲ ἀνακάλυπταν καί τὴν ἀϋπνία πού, μετὰ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, θά παρατεινόταν ἴσως ὅλη τὴ νύχτα, μόλις οἱ γονεῖς μου ἔλεφταν νά κοιμηθοῦν ἐγὼ ἀναβα ἑξανά τὸ κερί μου».⁹ Μέσα στίς λιγοστὲς αὐτὲς φράσεις χωράει ἡ ἀρχετυπικὴ εἰκόνα τῆς βραδινῆς ἀκρόασης/ἀνάγνωσης, τῆς ἀϋπνίας πού προκαλεῖται ἀνάλογα μέ τὸ ἐνδιαφέρον πού ἡ ἀφήγηση παρουσιάζει, ὁ κίνδυνος πού ἐνέχει ἢ βραδινὴ αὐτὴ δραστηριότητα ἀλλὰ καί ἡ αὐξοῦσα συγκίνηση στήν προοπτικὴ τοῦ ἐπερχόμενου τέλους.

Ἡ συγκίνηση, ἢ αἴσθησι ὅτι διαβάζουμε κάτι ὡς τετελεσμένο, κι ἐπομένως ἢ περιέργειά μας εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μέ τὴ νοσταλγία, ἐπανέρχεται συχνά στόν Προύστ. Αὐτό τὸ κράμα ἄλλωστε εἶναι πού συνδέει τὴν ἀνάγνωσι μέ τὴ γραφή καί τὴ ζωή:

«Ἦδη, ἐδῶ καί μερικὲς σελίδες, ὁ συγγραφέας, στόν ἄσπλαχνο “Ἐπίλογο”, εἶχε φροντίσει νά “ξαποστείλει” [ὅλα τὰ πρόσωπα] μέ μιὰν ἀδιαφορία ἀπίστευτη γιὰ ὅποιον ἤξερε τὸ ἐνδιαφέρον μέ τὸ ὅποιο τοὺς εἶχε ἀκολουθήσει ὡς ἐκεῖ δῆμα πρὸς δῆμα. Τὸ πῶς γέμισαν κάθε ὥρα τῆς ζωῆς τους μᾶς τὸ εἶχε ἀφηγηθεῖ ὑστερα ξαφνικά: “Ἐἴκοσι χρόνια ὑστερα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ γεγονότα μοποῦσες νά συναντήσεις στοὺς δρόμους τῆς Φουζέρ ἕναν γέροντα ἀκόμη εὐθυτενὴ, κ.λπ.” [...] Θὰ θέλαμε τόσο πολὺ νά συνεχιστεῖ τὸ βιβλίο, καί, ἐάν αὐτό ἦταν ἀδύνατον, νά ἔχουμε κι ἄλλες πληροφορίες γιὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα, νά μάθουμε τώρα κάτι ἀπὸ τὴ ζωὴ τους, νά θέσουμε τὴ δικὴ μας στήν ὑπηρεσία πραγμάτων πού δέν ὑπῆρξαν ὅλως διόλου ξένα πρὸς τόν ἔρωτα πού μᾶς εἶχαν ἐμπνεύσει καί πού τὸ ἀντικείμενό του αἰφνιδίως μᾶς ἐγκατέλειπε, νά μὴν ἔχουμε ἀγαπήσει μάταια, γιὰ μιὰ ὥρα, πλάσματα πού αὔριο δέν θά ἦταν παρά ἕνα ὄνομα σὲ μιὰ λησμονημένη σελίδα...».¹⁰

Ἀνάγνωσι καί γραφή συνδέονται, καθὼς φαίνεται, μέ τὴν ἀπώλεια καί τὴ μελαγχολία πού τὴ συνοδεύει. Ὁδυνηρὴ ἀπόσπασσι, νοσταλγία, ἀνολοκλήρωτη διεργασία πένθους γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας μας!¹¹ Ἡ τέχνη ὅμως ἐπιτρέπει μιὰ διπλὴ σκόπευσι

7. Σχετικὰ μέ τὴ «σταυρωτὴ ἀνάγνωσι» καί τὴν κατοπτρικὴ σχέση τῶν διηγημάτων αὐτῶν μέ τὸν ἀφηγηματικὸ κύκλο τῆς Χαλιμᾶς βλ. Εὐαγγελία Stead-Δασκαλάκη, ὁ.π., κυρίως σσ. 15 καί 27-30.

8. Βλ. τὴν καλαίσθητη ἔκδοσι Edgar Allan Poe, *Τὸ Κοράκι καί Ἡ φιλοσοφία τῆς σύνθεσης*, εἰσαγωγὴ-μετάφρασι Τζίνα Πόλιτη, εἰκονογράφηση Hamigu Aqi, Ἄγρα, Ἀθήνα 2000. Σύμφωνα μέ τὸ δοκίμιο τοῦ Poe, τὸ περιφημο «Nevermore» («Ποτε πιά!») πού δυσσοίωνα καί μόντονα ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸ ἄχαρο πτηνὸ, ἐνισχύει τὴν ἐντύπωσι πού ἐξαρχῆς ἐπιθυμεῖ νά μεταδώσει ὁ ποιητής. Ἡ ἐντύπωσι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναζήτηση τοῦ κάλλους καί ἡ συνάρτησή της μέ τὴ μελαγχολία, ἢ ὅποια προσοδίδει στήν ἀναζήτηση αὐτὴ ὑψηλό, δηλαδὴ θλιμμένο τόνο (σσ. 38-40).

9. Μαρσέλ Προύστ, ὁ.π., σ. 38.

10. Μαρσέλ Προύστ, ὁ.π., σσ. 40-41.

11. Δύο μόλις χρόνια μετὰ τὸ δοκίμιό του περὶ τοῦ ἐφήμερου χαρακτήρα τοῦ κάλλους, ὁ Φρόνντ δημοσιεύει τὸ «Trauer und Melancholie», ὅπου περιγράφει πῶς ἀναλυτικὰ τὴ διεργασία πένθους διακρίνοντάς τὴν ἀπὸ τὴ μελαγχολία καί εἰσάγοντάς τὴν καίρια γιὰ τὴ διαφοροποίησή τους ἐννοια τῆς ταυτοποίησης. Κατὰ τὴ διεργασία πένθους ἢ λίμπιντο ἀποσύρεται ἀπὸ τὸ χαμένο πλέον προσφιλὲς ἀντικείμενο, τὸ ἀποκηρύσσει καί εἶναι ἐτοιμη νά μετατεθεῖ σὲ κάποιο νέο, νά ἐπανεπενδύσει. Ἐάν δέν μετατεθεῖ σὲ ἄλλο ἀντικείμενο ἀποσύρεται καί παραμένει στό Ἐγὼ, μέ ἀποτέλεσμα τὴ ναρκισσοιστικὴ ταυτοποίηση τοῦ Ἐγὼ μέ τὸ ἀπωλεσθέν ἀγαπημένο ἀντικείμενο. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὸ ὑποκείμενο, δέν πενθεῖ, ἀλλὰ μελαγχολεῖ. Ὁ μελαγχολικὸς ὑφίσταται μιὰ ἀπώλεια πού ἀρχι-

άπέναντι στην απώλεια του ωραίου και (αναπόδραστα) παροδικού: από τη μία πλευρά, η δημιουργία ως έκφραση του κάλλους επιτρέπει τη φυγή από την πραγματικότητα και, από την άποψη αυτή, και από το αίσθημα της απώλειας: από την άλλη όμως, μās επιβάλλει νά συνειδητοποιήσουμε ότι τό κάλλος είναι τό ίδιο φευγαλέο και απρόσιτο. Η τέχνη όντας από την ίδια φύση μέ εκείνο πού επιδιώκει νά απαλύνει, τό ίχνος του έφήμερου, στην πραγματικότητα πενθεϊ τό κάλλος και πενθώντας το, πενθεϊ τόν έαυτό της. Αύτή ή στιγμή της ύψιστης αυτοαναφορικής συμπύκνωσης αντίστοιχει σ' ένα νοηματικό υπόλοιπο: υποκαθιστώντας ή διπλασιάζοντας τό αντικείμενο της απώλειας ή καλλιτεχνική μορφή ταυτόχρονα είναι και δέν είναι αιώνια.

Όταν ό Πόε, όρίζει στή «Φιλοσοφία της σύνθεσης» τό θάνατο μιās όμορφης γυναίκας ως τό πιό ποιητικό αντικείμενο δέν κάνει άλλο από νά τό περιγράφει τήν απόλυτη μεταφορά γιά τήν ποίηση, ή, νά αναλύει μιā ρητορική κοινοτοπία: ή λέξη *corpus* όρίζει χωρίς νά διαφοροποιεί τό νεκρό σώμα από τό συγγραφικό σώμα.¹² Τό θέμα του θανάτου μιās ωραίας γυναίκας κρυσταλλώνει, ως *mise en abyme*, τήν ύψιστη ποιητική μορφή, τή στιγμή πού τό κάλλος καθρεφτίζεται και ταυτόχρονα περιγράφει τό αντικαθρέφτισμά του, ή άλλιώς τή στιγμή πού ή λογοτεχνία διαβάσει τόν έαυτό της και άλληγορεί τήν ανάγνωσή της: «Είναι εκείνη, είναι ή φωνή της πού μās μιλάει, πού είναι εδώ. Άλλά πόσο είναι μακριά! Πόσες και πόσες φορές μου ήταν αδύνατον νά τήν ακούσω χωρίς άγωνία, σάμπως μπροστά σ' αύτήν τήν αδυναμία νά δώ, πριν από πολύωρο ταξίδι, εκείνην πού ή φωνή της ήταν τόσο κοντά στό αυτί μου, νά αισθανόμουν πιό έντονα ό,τι άπατηλό ύπάρχει στή φαινομενικότητα του τρυφερότερου, έστω, πλησιάζματος, και σέ πόση απόσταση μπορούμε νά βρισκόμαστε από πράγματα άγαπημένα τή στιγμή πού μοιάζει ότι δέν είχαμε παρά νά απλώσουμε τό χέρι γιά νά τά συκρατήσουμε. Παρουσία πραγματική—αύτή ή φωνή ή τόσο κοντινή— μέσα στον ένυπόστατο χωρισμό. Άλλά και πρωθύστερη έμπειρία ενός χωρισμού παντοτινού. Πολύ συχνά ακούγοντάς την έτσι [...] μου φάνηκε ότι αύτή ή φωνή κραύγαζε από τεράστια βάθη απ' όπου δέν άνεβαίνεις ποτέ πιά στην επιφάνεια, και γνώρισα τό άγχος πού θά μέ έζωνε άσφυκτικά μιā μέρα, όταν μιā φωνή θά έπανερχόταν έτσι, μόνη και μή άκουμπώντας πιά σ' ένα σώμα πού δέν έμελλε νά τό ξαναδω ποτέ, νά μου ψιθυρίσει στό αυτί λόγια πού θά ήθελα νά μπορούσα νά φιλήσω στό πέρασμά τους πάνω σέ χείλη γιά πάντα νεκρά, σκόνη».¹³

Στό παραπάνω απόσπασμα ό Προύστ μιλά γιά τή φωνή της άγαπημένης παραλληλίζοντας τόν φαντασιακό χώρο συνάντησης μιās τηλεφωνικής συνομιλίας μαζί της, μέ τόν αντίστοιχο χώρο της ανάγνωσης. Η

εικόνα πού περιγράφει φέρει ήδη τήν άναγνωστική άνάμνηση από τή Νέκυια της *Όδύσσειας*, όπου ό Όδυσσεάς κατά τήν κάθοδό του στον Άδη συναντά τή μητέρα του και μάταια προσπαθεί νά τήν άγκαλιάσει. «Πρωθύστερος χωρισμός», νοσταλγία γιά ό,τι (δι)αισθανόμαστε πώς έχουμε χάσει ένω βρίσκεται ακόμη εδώ κατά έναν τρόπο. Εγγύτητα και απόλυτη ξενότητα πού μόνο μέ τόν θάνατο της άγαπημένης γυναίκας μπορεί νά παραβληθεί. Φαίνεται πώς στό φαντασιακό του δυτικού πολιτισμού τουλάχιστον, ό θάνατος και ή γυναίκα αποτελούν σέ μιάν άδιάσπαστη ένότητα τό άλλότριο: «ό,τι πιό επιθυμητό και ό,τι πιό ξένο», είναι εξάλλου ή φροϋδική περιγραφή του θανάτου. Έτσι, όταν ή γραφή θεματίζει τόν θάνατο της ωραίας άγαπημένης, όταν διαβάσει πάνω από τό νεκρό της σώμα, τότε, ίσως, έξορκίζει μέ τόν πιό δραστικό τρόπο τόν ίδιον θάνατο.¹⁴ Τόσο τά

κά άφορούσε τό αντικείμενο, αλλά τώρα άφορά τό Έγώ του: «Στήν περίπτωση του πένθους ό κόσμος έχει γίνει φτωχός και κενός, στή μελαγχολία γίνεται τό ίδιο τό Έγώ» (Βλ. στά ελληνικά: Σίγκμουντ Φρόυντ, «Πένθος και μελαγχολία», *Δοκίμια μεταψυχολογίας* (1915), μτφρ. Θόδωρος Παραδέλλης, Άθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 2000, σσ. 110-129.) Πώς όμως σχετίζεται τό κάλλος και ή καλλιτεχνική δημιουργία μέ τίς δύο αυτές στάσεις άπέναντι στην απώλεια; Ό Φρόυντ υποστηρίζει ότι ή καλλιτεχνική δημιουργία άποτελεί τό αντίβαρο στό χαμένο αντικείμενο, στό όποιο ή λίμπιντο έχει προσκολληθεί μέ τόσο αινιγματικό τρόπο. Αίνιγμα του πένθους ή του κάλλους, άραγε; Μήπως τό κάλλος δέν είναι παρά τό ιδανικό αντικείμενο της επιθυμίας πού δέν άπογοητεύει ποτέ τή λίμπιντο, επειδή δέν είναι ποτέ εκεί;

12. Βλ. τή συνθετική προσέγγιση της Elisabeth Bronfen στό βιβλίο της, *Over her Dead Body. Death, femininity and the aesthetic* (New York: Routledge, 1992) και ιδιαίτερα τό κεφάλαιο «The “most” poetic topic» (σσ. 59-75) όπου εξετάζει τίς έπιταγές του αισθητισμού εκτεινοντάς τίς ρητορικές και ψυχαναλυτικές άναγνώσεις θεμελιακών λογοτεχνικών κειμένων της Δύσης στό πεδίο των πολιτισμικών σπουδών μέσα από τίς σχέσεις φύσης-γυναίκας-κάλλους-πολιτισμού, όπου περιγράφονται γιά νά άπουσαρμωστούν οι άναμενόμενες διαζευκτικές άντιθέσεις.

13. Μαρσέλ Προύστ, ό.π., σσ. 79-80.

14. Η Julia Kristeva στό βιβλίο της *Soleil Noir. Depression et melancolie* (Paris: Gallimard, 1987) περιγράφει τή σχέση του κάλλους μέ τόν θάνατο (σσ. 109-115): «Υπάρχει μιā ιδιότυπη οικονομία του φαντασιακού λόγου, όπως αυτός έχει γαλουχηθεί στους κόλπους της δυτικής παράδοσης (κληρονόμου της αρχαιότητας, ελληνικής και λατινικής, του ιουδαϊσμού και του χριστιανισμού) πού έδραιώνει τή συγγένεια μέ τή μελαγχολία και ταυτόχρονα μετατοπίζει άναγκαστικά τή μελαγχολία προς ένα πιθανό νόημα (sens possible)». Η Κρίστεβα προεκτείνοντας τή φροϋδική θεωρία γιά τήν καλλιτεχνική δημιουργία ως αντίβαρο στην απώλεια επιστρέφει στην ιδέα ότι «ή όμορφιά είναι προϊόν τέχνης, είναι φαντασιακή». Τό

ἀνατολικοφανῆ διηγήματα τῶν Γκωτιέ, Πόε καί Νταβιντέσκου ὅσο καί τὰ ἀφηγηματικά δοκίμια τοῦ Προύστ ἀντλοῦν ἀπό αὐτό τό φαντασιακό καί ταυτόχρονα τό σχολιάζουν μνημειώνοντάς το:

«...κάποιες “Ἡμέρες ἀνάγνωσης” μοιάζουν μέ ἡμέρες περιδιάβασης στή Βενετία, στήν Πιατσέττα λόγου χάριν, ὅταν ἔχεις μπροστά σου, μέ τό χρῶμα τους τό σχεδόν ἐξωπραγματικό πραγμάτων τοποθετημένων λίγα δῆματα πιο πέρα καί πολλούς αἰῶνες μακριά, τίς δύο κολόνες ἀπό γρανίτη γκρίζο καί τριανταφυλλί πού φέρουν ἐπάνω στά κιονόκρανά τους, ἡ μία τό λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἡ ἄλλη τόν Ἅγιο Θεόδωρο νά ποδοπατάει τόν κροκόδειλο· αὐτές οἱ ὁμορφες καί λυγρές ξένες ἤλθαν αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν Ἀνατολή διασχίζοντας τή θάλασσα πού ἀφρίζει στά πόδια τους· χωρίς νά καταλαβαίνουν τά λόγια πού ἀνταλλάσσονται γύρω τους συνεχίζουν νά ἀργοκυλοῦν τίς ἡμέρες τους [...] πάνω σέ αὐτήν τή δημόσια πλατεία, ὅπου λάμπει ἀκόμα ρεμβαστικά, δίπλα ἐκεῖ, τό μεϊδιάμα τους ἀπόμακρο».¹⁵

ὠραῖο ἀντικείμενο ἔχει τή δύναμη νά μᾶς παρασύρει στόν κόσμο του καί γι' αὐτό ἀξίζει περισσότερο τήν προσκόλλησή μας ἀπό κάθε προσφιλή ἢ μισητή τραυματική αἰτία θλίψης. «Μόνη ἡ μετουσίωση ἀντιστέκεται στόν θάνατο». Μέ ἄλλα λόγια, μόνη ἡ ἐπανεπένδυση τῆς ἐπιθυμίας μας στήν τέχνη, ἡ τοποθέτηση τοῦ τεχνουργήματος στή θέση τοῦ ἐφήμερου μπορεῖ καί πλέκει γύρω ἀπό τό κενό τῆς ἀπουσίας του ἓνα «ὑπερ-σημεῖο» πού ἀλλογορεῖ ἐκεῖνο τό ἀγαπημένο πού δέν βρῖσκεται πιά ἐκεῖ.

Στήν περίπτωση τῶν ἀφηγήσεων πού ἐξετάζουμε ἡ ὁμορφιά, ὅπως ἀποτυπώνεται στό ἀξιέραστο γυναικεῖο πρόσωπο τῆς ἀπώλειας, εἶναι ταυτόχρονα αὐτή πού τοῦ δίνει ζωή. Ὁ Φρόντ μιλά, ἐν προκειμένῳ, γιά sublimation, γιά μετουσίωση τῆς λιβιδινικῆς ἐπένδυσης σέ μιᾶ ὑψηλή δραστηριότητα (καλλιτεχνική, πνευματική, ἐπιστημονική): ὁμως, γιά ποιόν λόγο ὁ καλλιτέχνης χρειάζεται νά μετουσιώσει τόν γυναικεῖο θάνατο γιά νά ὑπερβεῖ τόν δικό του θάνατο; Ἄραγε γιά ποιόν λόγο χρειάζεται νά θανατώσει τήν ἀγαπημένη γιά νά μὴν θανατώσει ἐαυτόν, γιά νά μὴν παρασυσθεῖ, δηλαδή, ἀπό μιᾶ ναρκισσιστική μετάθεση τῆς λίμπιντο στό Ἐγώ; ἢ γιά νά τό διατυπώσουμε διαφορετικά: γιατί ἡ ἀλληγορία τοῦ πένθους εἶναι πάντα γυναικεία; αὐτό παραμένει ἓνα ἀνοιχτό πολιτισμικό ἐρώτημα.

15. Μαρσέλ Προύστ, ὀ.π., σ. 74. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Τά σχολικά ἐγχειρίδια

Οἱ πρόσφατες ἀντιδράσεις γιά τά καινούργια σχολικά ἐγχειρίδια ἐπανεφέραν στό προσκήνιο τό σημαντικό πρόβλημα τῆς διδασκαλίας στήν πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση. Δέν θά σταθῶ στό ἐθνικιστικό παραλήρημα τῶν ποικίλων «ἀγανακτισμένων πολιτῶν» πού τά ἔβαλαν μέ τό βιβλίο τῆς Ἱστορίας τῆς ΣΤ' Δημοτικῆς οὔτε στίς σχολαστικές ἀλλά ἐνδεχομένως δάσμες ἐπικρίσεις ἐκείνων πού ἤθελαν διαφορετικές «δοσολογίες» στά κείμενα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν. Θά σταθῶ μόνο σέ ἓνα ἐρώτημα πού ἀφορᾶ τήν ἐκπαιδευτική πολιτική στά σχολικά ἐγχειρίδια, εἰδικότερα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἀποκλειστικότητα τῆς παρεχόμενης γνώσης μέσω τοῦ ἐνός καί μοναδικοῦ βιβλίου, τή μονολογική ἐπιστημονική «ἀλήθεια», τήν ἐργαλειοποίηση τῆς διδασκαλίας, καί κυρίως τήν «τυραννία» τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου στά θέματα τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἐγχειριδίων. Ἄς ξεκινήσουμε, λοιπόν, ἀπό τό αὐτονόητο: οἱ δάσκαλοι δέν καλοῦνται νά διδάξουν κάποια καλά ἢ κακά «σχολικά βιβλία» ἀλλά καλοῦνται νά διδάξουν ἱστορία, λογοτεχνία, φυσική, χημεία, μαθηματικά, γεωγραφία, φιλοσοφία κ.λπ. καλοῦνται, δηλαδή, νά ἐξοικειώσουν τοὺς μαθητές καί τίς μαθήτριες μέ τή μεθοδολογία καί τό περιεχόμενο συγκεκριμένων γνωστικῶν ἀντικειμένων πού προϋποθέτουν πολλαπλές καί διακριτές μαθησιακές πειθαρχίες καί δεξιότητες, οἱ ὁποῖες ὑπερβαίνουν βεβαίως τίς τυποποιημένες ἀφέλειες τῆς παιδαγωγικῆς ρητορικῆς γιά τή «διδασκτική τοῦ τάδε», γιά τό «ψυχοδυναμικό σύστημα τῆς τάξης» γιά τό «μαθητοκεντρικό μοντέλο» τῆς ἐρμηνείας καί τήν «ἐκφρασιακή προτεραιότητα» τοῦ δέκτη. Ἡ συζήτηση γιά τά σχολικά ἐγχειρίδια εἶναι, ἐντέλει, μιᾶ συζήτηση γιά τήν ἴδια τή γνώση, καί ὡς ἐκ τούτου ἀφορᾶ τό σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν «μάχμων ἐκπαιδευτικῶν» καί τῶν ἀκαδημαϊκῶν. Δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου καί τοῦ Ὑπ. Παιδείας καί σίγουρα δέν μπορεῖ νά ἐξαντλεῖται στήν ἐπιλεκτική ἀνάθεση καί ἀξιολόγηση ἐνός συγγραφικοῦ ἔργου μέ χαρακτηριστικά «διαγωνισμοῦ». Ἡ ἴδια ἡ ἀκαδημαϊκή καί ἐκπαιδευτική κοινότητα διαθέτει ἐπαρκῆ καί δοκιμασμένα κριτήρια γιά τόν ἔλεγχο καί τήν παροχή τῆς γνώσης, τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά ἐξασφαλίσουν, μέ πιο συλλογικό καί ἐπιστημονικό τρόπο, μιᾶ ἀποτελεσματική καί οὐσιώδη παρέμβαση στίς εὐαίσθητες βαθμίδες τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Ἡ συνηγορία ἢ ἡ ἐπίκριση τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων εἶναι μόνον ἓνα σύμπτωμα μπροστά στήν παντελή ἀπουσία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας στό πιο κρίσιμο στάδιο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΑΣΗΣ

Κάρλο Γκίνζμπουργκ, *Ξύλινα μάτια. Έννέα στοχασμοί
για την απόσταση*

Μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, έπιμ. Νάσια Ντινοπούλου,
Άλεξάνδρεια 2006, σ. 298

του Γιάννη Παπαθεοδώρου

Περισσότερο ίσως από κάθε άλλη επιστήμη, ή έννοια της απόστασης είναι για την ιστορία ένα μείζον επιστημολογικό πρόβλημα. Η απόσταση όριζει ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων ανάμεσα στο παρελθόν και τό παρόν, τό υποκείμενο του ιστορικού παρατηρητή και τό αντικείμενο της ιστορικής παρατήρησης, τά συμβάντα και τήν αφήγησή τους, τίς χρονικές, γεωγραφικές, έθνικές και πολιτισμικές διαφορές πού όρίζουν τή μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών, τό τότε και τό τώρα, τό εκεί και τό εδώ, τόν Έαυτό και τόν Άλλο. Η απόσταση άφορά τήν ίδια τήν ιστορική προοπτική, ως κριτική γνώση, ως ήθική έπιταγή αλλά και ως έπιστημονική άποστασιοποίηση. Μέ τίς παραδοχές αυτές, ό ιστορικός Κάρλο Γκίνζμπουργκ, γνωστός στό έλληνικό κοινό από τό κλασικό πλέον βιβλίο του *Τό τυρί και τά σκουλήκια* (έκδ. Άλεξάνδρεια) αλλά και τό μαχητικό ιστορικοπολιτικό βιβλίο *Ό ιστορικός και ό δικαστής* (έκδ. Νεφέλη), διερευνά μέσα από μιά συλλογή έννέα δοκιμίων, κυρίως της δεκαετίας του '80 και του '90, τίς κυριολεκτικές και μεταφορικές χρήσεις της απόστασης. Μέ τήν έντυπωσιακή εύρυμάθειά του και τή γοητευτική αφήγησή του, ό εισηγητής της «μικροϊστορίας» διατρέχει τό πεδίο της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας, της ιστορίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, παρουσιάζοντας μιά γενεαλογία της έννοιας της απόστασης μέσα στην τέχνη και τήν έπι-

στήμη, μέ όλες τίς άποχρώσεις και τίς διαφοροποιήσεις των εποχών και των συμφραζομένων.

Ό τόμος άνοίγει μέ ένα δοκίμιο κριτικής άντιπαράθεσης. Σέ αντίθεση μέ τίς «θεωρίες της μόδας πού τείνουν νά θολώσουν τά όρια μεταξύ ιστορίας και φανταστικής κατασκευής», έπιμένοντας στα «λογοτεχνικά τεχνάσματα» της ιστορικής αφήγησης, ό Γκίνζμπουργκ ανατρέχει στην ίδια τή θεωρία της λογοτεχνίας και τήν τέχνη του μυθιστορήματος, προκειμένου νά αναδείξει τίς πολλαπλές σημασίες της απόστασης ως άποξένωσης και άνοικείωσης. Παρακολουθώντας τή συζήτηση των ρώσων Φορμαλιστών αλλά και τά κείμενα του Ντοστογιέφσκι και του Προύστ, ό ιστορικός αναλύει ένα εύρύ φάσμα άναφορών, από τόν Μάρκο Αύρηλιο ως τόν Βολταίρο. Στό πλαίσιο αυτής της άνάγνωσης, καθιστά φανερό πώς τό νήμα και τό νόημα της άνοικείωτικής απόστασης δέν είχε τή φορμαλιστική σημασία ενός άκόμη «λογοτεχνικού τεχνάσματος», ούτε ήταν μιά άπλή άντιθετικιστική αντίληψη για τά όρια της κατανόησης και της περιγραφής της πραγματικότητας: αντίθετα, ή άνοικείωση είχε γνωστικό υπόβαθρο. Ήταν, καθώς έλεγε ό Μάρκος Αύρηλιος, ένας τρόπος νά φτάσει κανείς «στά ίδια τά πράγματα και νά διεισδύσει πλήρως έντός τους, ώσπου νά διαγνώσει τήν άληθινή φύση τους». Ή άνοικείωση δέν χρησιμοποιήθηκε άπλώς για νά δηλώσει τήν άδυναμία της γνώσης και της άναπαρά-

στασης τῆς πραγματικότητας, ἀλλά γιά νά ἀπελευθερώσει τή γνώση ἀπό κίβδηλες ἰδέες καί παραστάσεις τῆς πραγματικότητας. Τονίζοντας τόν ἰδεολογικό ἀποφανατισμό ἀλλά καί τό γνωστικό πρόταγμα τῆς ἀπόστασης ὡς ἀποξένωσης, ὁ Γκίνζμπουργκ ὑπενθυμίζει τή διπλή προστατευτική τῆς χρησιμότητα στίς σύγχρονες θεωρητικές συζητήσεις γιά τήν ἱστορία καί τήν ἱστοριογραφία: ἡ ἀνοικεῖωση ἀφενός μὲν μᾶς προστατεύει ἀπό τόν κίνδυνο νά πάρουμε τήν πραγματικότητα ὡς κάτι τό ὀριστικά γνωστό καί καταμετρημένο, ἀφετέρου δέ μᾶς προστατεύει ἀπό τίς μυθολογικές ἀκροβασίες γιά τήν ἀέναη ἀναβολή τοῦ νοήματός της.

Ἀντίστοιχη εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τοῦ μύθου στό δεύτερο δοκίμιο τοῦ βιβλίου. Ἀπό τήν πλατωνική καταδίκη τοῦ μύθου, μέχρι τίς νεωτερικές χρήσεις τοῦ μύθου τῆς προπαγανδιστικῆς ψευδολογίας καί τοῦ πολιτικοῦ ἀνορθολογισμοῦ, ὁ συγγραφέας διατρέχει τίς τύχες τοῦ μύθου στή δυτική εὐρωπαϊκή σκέψη, ἀμφισβητώντας τήν ἄποψη ἐκείνων πού ἐπιμένουν νά βλέπουν τό δίπολο ἐνός πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ θεμελιωμένου στήν πλατωνική μεταφυσική ἀπό τή μιά μεριά καί ἐνός δημοκρατικοῦ πραγματισμοῦ κληρονόμου τῆς ρητορικῆς καί τῆς σοφιστικῆς ἀπό τήν ἄλλη. Περιπλέκοντας τά πράγματα, ὁ Γκίνζμπουργκ στρέφεται στήν πλατωνική καί ἀριστοτελική θεωρία καί ἀναζητᾷ τή μυθική θεμελίωση τοῦ πολιτικοῦ στήν ἀπόσταση πού χωρίζει τήν προφορικότητα ἀπό τή γραφή. Χάρη στήν κριτική ἀπόσταση πού προσφέρει ἡ γραφή, ὁ Πλάτωνας ἀναγνωρίζει πῶς τό ὄνομα καί τό ρῆμα ἀπομονωμένα δέν εἶναι «οὔτε ἀληθῆ οὔτε ψευδῆ». Αὐτό τό ἀπομονωμένο ὄνομα εἶναι ἡ ρίζα τοῦ μύθου, μᾶς θυμίζει, ὁ Γκίνζμπουργκ: μιά ἀπλή ἀναφορά πού ἀνασύρει τά ὑπόλοιπα, καθὼς εἶναι ἤδη γνωστά. «Ὁ μύθος εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ μιά ἀφήγηση ἤδη ἀφηγημένη, μιά ἀφήγηση ἤδη γνωστή».

Στά τρία ἐπόμενα δοκίμια πού ἀκολουθοῦν, ἐξετάζονται ἱστορικά ὑλικά καί τεκμήρια πού προέρχονται ἀπό τό πεδίο τῶν εἰκονικῶν συστημάτων καί τῶν ὀπτικῶν ἀφηγήσεων. Ὁ συγγραφέας ξαναγυρίζει στήν ἔννοια τῆς (ἀνα)παράστασης προκειμένου νά παρακολουθήσει τή νεωτερική τῆς ἐννοιολόγηση στή διπλή τῆς ἐκδοχή: ὄχι μόνο, δηλαδή, ὡς τό μιμητικό ἴχνος μιᾶς ἀπουσίας ἀλλά καί ὡς ὑποκατάσταση μιᾶς παρουσίας. Πρῶτος σταθμός αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι οἱ νεκρικές εἰκόνες τῶν βασιλιάδων καί τῶν αὐτοκρατόρων ἐξόδιες, δηλαδή, ἀκολουθίες καί ταφικές πρακτικές, πού, ἐκεῖ γύρω στόν 13ο αἰώνα, θά καταστήσουν τήν ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης θεμελιακή γιά τήν ἴδια τήν ἐξουσία. Ὅπως εἶχε δείξει ἤδη ὁ Καντόροβιτς, ἡ κούκλα πού ἐξέθεταν στίς κηδεῖες τῶν ἀγγλων καί γάλλων ἡγεμόνων πλάι στή σορὸ ἐξέφραζε τή νομική θεωρία τοῦ «διπλοῦ σώματος τοῦ βασιλιά»: ἡ (ἀνα)παράσταση κάλυπτε τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό αἰώνιο σῶμα τοῦ βασιλιά ὡς δη-

μόσιου θεσμοῦ καί τό φθαρτό σῶμα τοῦ βασιλιά ὡς ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Οἱ ἴδιες παράδοξες διαδρομές τῆς ἀπόστασης ἀναζητῶνται καί στόν εἰκονογραφικό τύπο τοῦ «Ἰδοῦ ὁ ἄνθρωπος», ἀφοῦ, σ' αὐτό τό θέμα, ὁ Γκίνζμπουργκ σημειώνει τή συνάφεια μεταξύ ἱστορικῶν γεγονότων καί ἰουδαϊκῶν προφητικῶν κειμένων. Ἐντοπίζοντας τήν ἀμφίσημη ἐπισημαστική χρήση τοῦ «Ἰδοῦ/Esce» ὡς ἀμεσης ὀπτικῆς ἐπιβεβαιώσεως ἀλλά καί ὡς ἀποκαλυπτικῆς ἐνόρασης τοῦ μέλλοντος, ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει πῶς ἡ χριστιανική ζωγραφική ἀνακάλυψε μιά νέα εἰκονογραφική δυνατότητα μέ ἐπιδεικτική καί προφητική διάσταση μαζί. Ἀντίστοιχα, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τή συνάφεια μεταξύ εἰδώλων καί εἰκόνων, ἀφοῦ δείξει πῶς, μέσα στοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ, συντελέστηκε μιά καθοριστικῆς σημασίας ἀλλαγὴ τῆς στάσης τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι στίς εἰκόνες: ἀπό τήν καταδίκη στήν ἀποδοχή τους. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή, καθὼς καί σημασία τῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Ὁριγένη γύρω ἀπό τή μωσαϊκὴ ἀπαγόρευση τῶν εἰδώλων, στηρίχθηκε καί πάλι στήν ἀναφορική ἰδιότητα τῆς ἴδιας τῆς εἰκόνας, τῆ σχέσης τῆς μέ τόν πραγματικό κόσμο, τήν ἀπόσταση τοῦ συμβόλου καί τοῦ εἰδώλου ἀπό τό ἀναφερόμενό του, τόσο πού νά μοιάζει μέ ἀπατηλὴ καί φανταστικὴ κατασκευή. Ἡ διάκριση μεταξύ εἰδώλων καί εἰκόνων, πού πρότεινε ὁ Ὁριγένης, ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικά γόνιμη γιά τήν εἰκονοφιλή ρητορική στά χρόνια τῆς εἰκονομαχίας.

Στό ἔκτο δοκίμιο του, γιά τό «ῥφος» αὐτὴ τῆ φορὰ, ὁ Γκίνζμπουργκ ἐπανερχεται σέ ἓνα θέμα πού ἀπαντᾷ σέ πολλές ἐργασίες του: τῆ σχέση μορφολογίας καί ἱστορίας. Γραμμένο μέ ἀφορμὴ ἓνα συνέδριο, γιά τήν «Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν καί τῆν Ἱστορία τῶν Τεχνῶν», τό δοκίμιο αὐτό ἀναλύει τό ῥφος σάν ἓνα μέσο ὀριοθέτησης καί ἄμυνας ἀπέναντι στήν ἀποδοχή ἢ στήν ἀπόρριψη τῆς πολιτισμικῆς διαφορᾶς, σάν ἓνα ὄπλο ἐνσωμάτωσης καί ἀποκλεισμοῦ μέ πολιτικές ἐπιπτώσεις. Παρακολουθώντας τίς σχετικές συζητήσεις τόσο στίς εἰκαστικές τέχνες ὅσο καί στήν ἱστορία καί τὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ὁ Γκίνζμπουργκ δείχνει πῶς τό αἰσθητικό ἐκκενρὸς ἀνάμεσα στήν ὑφολογικὴ ποικιλομορφία καί τήν ὑφολογικὴ ὁμοιογένεια (ἀπὸ τόν Κικέρωνα ὡς τόν Ἀντόρνο) συνδεόταν μέ τίς εὐρύτερες ἔννοιες τῆς «καθαρότητας» ἢ τῆς «μεταφρασσιμότητας» μιᾶς «γλώσσας» καί μιᾶς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀπέναντι σέ ἄλλες φωνές, ρυθμούς σκέψης καί ἐρμηνείες. Στό ἔβδομο δοκίμιο τοῦ βιβλίου, ὁ Γκίνζμπουργκ ἐπιφέρει, μέ ἀφορμὴ τήν ὑπόθεση Σόκαλ, τίς θέσεις τῶν «ρελατιβιστῶν θιασωτῶν τοῦ μεταμοντερνισμοῦ» καί ἐπιστρέφει στήν ἱστορία τῆς ἐπιχειρηματολογίας πού συνδέει τήν ἀλήθεια μέ τήν ἱστορικὴ προοπτικὴ, τόσο στήν κυριολεκτικὴ ὅσο καί στή μεταφορικὴ συνιστώσα τῆς. Ἀναλύοντας τήν ἐβραϊκὴ μαρτυρία καί μνήμη, ἀλλά καί κείμενα τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Μακιαβέλι καί τοῦ Καρτέσιου, ὁ συγγραφέας ἐπαναφέ-

ρει τό ζήτημα τῆς ἀπόστασης καί τῆς προοπτικῆς ὡς πεδίο συνάντησης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, καί ὄχι ὡς ὑπέροτατο ἐπιστημολογικό ἐμπόδιο γιά τήν ἀκύρωση τῆς γνώσης: «ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ὑποκειμενική ὀπτική γωνία καί τίς ἀντικειμενικές καί ἐπαληθεύσιμες ἀλήθειες πού τίς ἐγγυᾶται ἡ πραγματικότητα», ὑποστηρίζει ὁ Γκίνζμπουργκ, εἶναι μιά καί πάντως ὄχι μοναδική συνδήλωση γιά τήν ἔννοια τῆς ἀπόστασης καί τῆς προοπτικῆς ὡς ἰσχυρῆς γνωστικῆς μεταφορᾶς. Ἡ σύγχρονη μονομερῆς ἔμφαση στή σχετικιστική ἐκδοχή της, λέει ὁ συγγραφέας, εἶναι ἓνα ἀκόμη σύμπτωμα τοῦ ἀντιδιανοουμενίστικου κλίματος πού κυριαρχεῖ στίς σύγχρονες νεοσkeptικιστικές καί ἀνορθολογικές τάσεις τῆς ἐπιστήμης.

Τέλος, στά δύο τελευταῖα δοκίμια τοῦ τόμου, ἐξετάζονται οἱ ἠθικές συνέπειες τῆς ἀπόστασης, εἴτοι ὅπως αὐτές ἀποκρυσταλλώνονται εἴτε στό ἐρώτημα γιά «τή δολοφονία ἐνός κινέζου μανδρινόνου», εἴτε στή συζήτηση γιά τήν ἐκφραση συγγνώμης ἀπό τοῦς Ἑβραίους ἐκ μέρους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας («μιά παραδρομή τοῦ Πάπα Βοϊτίλα»). Διερευνώντας τήν ἀνάληψη ἀδιαφορία ἀπέναντι στόν Ἄλλο ἢ τή συμπονετική καθυπόταξη τοῦ Ἄλλου, τίς διανοητικές καί ἠθικές, δηλαδή, στάσεις πού μπορεῖ νά γεννήσει ἡ «ἡγεμονική» ἀπόσταση, ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει μερικές ὑποδειγματικές σελίδες γιά τήν προσέγγιση τῆς ἑτερότητας, τόσο στίς ποσοτικά ἀπλοποιημένες ἐκδοχές της ὅσο καί στίς «ἐξευγενισμένες» χρήσεις της.

Ἱστορικός μέ ἐνεργά πολιτικά ἀνταντακλαστικά, Ἑβραῖος, γεννημένος σέ καθολική χώρα ἀλλά χωρίς θρησκευτική ἀγωγή, ὁ Γκίνζμπουργκ, ὁ ἰταλός καθηγητής τοῦ Λός Ἀντζελες, ἐπιμένει διαρκῶς νά ἐντάσσει τή συγκυρία τῆς συγχρονίας μέσα σέ παλαιότερα ἱστορικά συμφραζόμενα, κείμενα, νοήματα καί πολιτισμικές πρακτικές, ὄχι γιά νά χρησιμοποιήσει τήν ἱστορία ὡς ἓνα εἶδος σταθεροῦ ἀναλογικοῦ παραδείγματος ὅσο γιά νά προβληματοποιήσει τήν δική μας ἱστορική ὀπτική, τίς τρέχουσες κατηγορίες τῆς σκέψης μας, τίς δικές μας ἄλλοτε μειωμένες καί ἄλλοτε ὑπερβολικές ἀποστάσεις ἀπέναντι στά ἐρωτήματα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος. Μέσα σέ αὐτές τίς θεαματικές ἀναδρομές, πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι πού ἐντοπίζουν τοῦς κινδύνους τῶν νοητικῶν ἀλμάτων, τῆς θραυσματικῆς καί ἀποσπασματικῆς ἐρμηνευτικῆς, ἐνός μᾶλλον ἀπρόθυμου θεωρητικοῦ λόγου πού συχνά συρρικνώνει σύνθετα ζητήματα γιά τίς ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς, καί μιᾶς οὐτοπικῆς πολιτικῆς ἀτζέντας στήν ὁποία κυριαρχεῖ, ἔστω καί ὑπόρρητα, μιά νοσταλγική διάθεση γιά τόν προνεωτερικό καί προ-καπιταλιστικό κόσμο. Μερικά ἀπό τά ἐλαττώματα αὐτά, ἐντοπίζονται καί στήν παρούσα συναγωγή δοκιμίων. Συχνά, ὁ ἀρχικός ἐξαγγελτικός τόνος γιά τό πρόβλημα τῆς «ἀπόστασης» ὑποχωρεῖ, γιά νά δώσει τή θέση του σέ μιά μᾶλλον καθηλωτική συμπάρθεση κειμένων καί πηγῶν, πού δύσκολα θά ταίριαζαν

κάτω ἀπό μιά κοινή στέγη. Ἀλλά καί στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ἡ ροπή τοῦ συγγραφέα νά ἀντιμετωπίζει ὀρισμένες ὀψεις τῆς μεταδομιστικῆς καί ἀποδομιστικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας μέ τό κατηγορητήριο τοῦ «μεταμοντέρνου σχετικισμοῦ», ἐξυπηρετεῖ περισσότερο μιά λογική ἀντιπαράθεση παρά ἓνα ἐπεξεργασμένο θεωρητικό σχῆμα γιά τήν ποιητική τῆς ἱστορίας καί τῆς ἱστορικῆς γραφῆς. Γραμμένα σέ ἓνα συγκρουσιακό κλίμα, τά κείμενα αὐτά ἀποτυπώνουν τήν κρίσιμη καμπή τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, κατά τήν ἐμφάνιση τῆς περίφημης «γλωσσολογικῆς στροφῆς», καί ἀποτελοῦν τεκμήρια ἐνός ἐπιστημονικοῦ διαλόγου, πού ἄλλαξε τό τοπίο στόν χῶρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, κατά τήν τελευταία δεκαετία. Ἡ ἀποσιώπηση τῆς πλούσιας βιβλιογραφικῆς σοδειᾶς στά συγκεκριμένα δοκίμια εἶναι μιά ἀκόμη ἐνδειξη γιά τοῦς ὅρους καί τά συμφραζόμενα αὐτῆς τῆς πολεμικῆς. Ὁ «δικανικός» τόνος τοῦ συγγραφέα –παῖδι τῆς Ρητορικῆς δέν εἶναι ἄλλωστε καί ἡ Ἱστορία;– ἄλλοτε εὐνοεῖ τά ἐπιχειρήματα καί ἄλλοτε τά ἐγκλωβίζει σέ μιά προσηματική «συνηγορία» ὑπέρ τῆς ἱστορίας. Ἐστω ὅμως κι ἂν δεχτοῦμε ὅλα τά παραπάνω, ὁ Γκίνζμπουργκ παραμένει ἓνας ἀπό τοῦς πιό παραγωγικούς καί ὀξυδερκεῖς ἱστορικούς τῆς ἐποχῆς μας, πού κατάφερε ἀφουγκραζόμενος τίς «φωνές τῶν Ἄλλων» νά συμβάλλει ὄχι μόνο στόν «ἐκδημοκρατισμό τῆς ἱστορίας» ἀλλά καί σέ μιά οὐσιαστική ἑτερολογική καί διαλογική σύλληψη τῆς ἱστορίας, ὡς θεωρητικοῦ στοχασμοῦ ἀλλά καί ὡς πολιτικῆς παρέμβασης.

Ἐς σημειωθεί, τέλος, κάτι γιά τήν ἐκδοση τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου. Ἡ μετάφρασή του ἐγινε μέ τή στήριξη τοῦ προγράμματος «Πολιτισμός 2000» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης γιά τό ἔτος 2005, προκειμένου νά ἐνταχτεῖ στή σειρά τῆς *Νεότερης καί Σύγχρονης Ἱστορίας* πού διευθύνει ὁ Κώστας Κωστής καί ὁ Σωκράτης Πετμεζᾶς. Τό βιβλίον, ἂν ἐξαίρεσουμε ὀρισμένες ἐπιλογές πού ἀφοροῦν τίς ἐκδόσεις τῶν πηγῶν οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στά ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα, εἶναι ἓνα πολύ θετικό δείγμα γιά τίς μεταφραστικές δυνατότητες καθῶς καί γιά τή διακίνηση ἰδεῶν πού προσπαθεῖ νά καλύψει τίς «ἀποστάσεις» τῆς σκέψης, τῶν ταυτοτήτων καί τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στά διαφορετικά ἐπιστημονικά περιβάλλοντα στόν ἐνιαῖο εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἡ ἀξιοποίηση ἀνάλογων προγραμμάτων μετάφρασης ἀπό τήν ἐγχώρια ἐκδοτική πρωτοβουλία θά μπορούσε νά γονιμοποιήσει καί τόν ἑλληνικό ἐπιστημονικό διάλογο, προκειμένου νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή μόνιμη παθολογία τῆς συνθηματολογίας καί τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ, ἰδίως στά περίπλοκα θεωρητικά ζητήματα.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Christa Wolf, *Ένα πρότυπο παιδικής ηλικίας*, μυθιστόρημα, μετάφραση: Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, University Studio Press, Θεσ/νίκη 2006, σ. 502

του Γιάννη Κουβαρά

Φασισμός είναι μία έννοια πλατύτερη από τους Γερμανούς. Αλλά αυτοί υπήρξαν οι κλασικοί του

Καζίμερς Μπράντις

Σέ αντίθεση με τον Γκύντερ Γκράς που ὄψιμα (μετα-νομπελικά) μᾶς φανέρωσε πτυχές και λεπτομέρειες από τὴν ἐφηβική του ἡλικία (πέ- ρασμα ἀπὸ ναζιστική νεολαία) ἢ ἀγέρωχη Κρίστα Βόλφ ἐν ἔτει 1976 ἐκδίδει τὸ ὡς ἄνω βιβλίο (*Τὸ μυ- θιστόρημα μᾶς αὐτοβιογραφίας*, κατὰ τὴν κριτική) ὅπου ρίχνει ἀνελέητο φῶς στὴν ἀνάπτυξη καὶ κοινω- νικοποίησή της μέσα στὴ σκληρὴ φάση τοῦ ναζισμοῦ (1933-1945) καθὼς καὶ στὰ ἴχνη του στὸν ψυχισμό τῆς μετέπειτα ἐνήλικης γυναίκας. Γεννημένη τὸ 1929 στὴν πρωσική ἐπαρχία πού μετὰ τὸ 1945 περιῆλθε στὴν Πολωνία, ἀκολούθησε δεκαπεντάχρονη τὴν οἰκογένειά της μὲ τὰ καραβάνια τῶν προσφύγων πού κουβαλοῦσαν μαζί τους ὅ,τι χωροῦσαν τὰ χέρια τους γιὰ νὰ γευθεῖ τίς δυσκολίες τοῦ ξεριζωμοῦ στὰ ἐπι- τακτα σχολεῖα καὶ στὰ καταφύγια (τὸ ἑλληνικὸ '22 εἶναι πολλαπλάσιο τοῦ γερμανικοῦ '44 καὶ φυσικὰ ἢ μετὰσταση τοῦ κακοήθους ὄγκου τῆς προσφυγιάς διαρκῶς μετατοπίζεται) καὶ νὰ ζήσει στὴ νεότευκτη ΛΔ τῆς Γερμανίας, ἀπὸ ὅπου στὰ σαράντα της μὲ τὴν κόρη της στὴν ἡλικία πού εἶχε ἢ ἴδια τὴν ἐποχὴ τοῦ ξεριζωμοῦ, θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴ γενέτειρά της ἀνα- ζητώντας τὰ ἴχνη τῆς παιδικότητας καὶ τοῦ παρελ- θόντος της. Αὐτὴ ἢ ἐπώδυνη διπλὴ κατάδυση σὲ τό- πο καὶ χρόνο θὰ ἀνασύρει ἕνα δέρας τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὄχι τὴν ἴδια (δὶς ἐμβαίνειν οὐ δυνατόν), γι' αὐτὸ μὲ γεύση πικρῆς εἰρωνείας μιλάει γιὰ ἕνα πρό- τυπο παιδικῆς ἡλικίας (ἀνέφικτο τὸ πρότυπο λόγω προσχωγενῶν ἐπιχώσεων) – κάθε γραφὴ ξέρεي ὅτι εἶναι ἀντιγραφὴ τοῦ πρωτοτύπου πού μένει πάντα ἀνεμδρουύλκητο στὰ ἰζηματικά της σεισογενοῦς μνή- μης. Στὸ ἐξώφυλλο τῆς ἐκδόσης, φωτογραφία μὲ πο-

μπὴ ξεριζωμένων μὲ κᾶρα καὶ καρότσια πού σέρνουν ἄνθρωποι καὶ μπαίνουν σὲ πόλεις μὲ ξεκοιλιασμένα κάθετα κτίρια ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμούς. "Ὅπου σπέρ- νουν ἀνέμους, θερίζουν θύελλες. «Οἱ 177 καμμένες συναγωγές τοῦ ἔτους 1938 [νύχτα τῶν κρυστάλλων] παρήγαγαν τὰ ἀμέτρητα ἐρείπια τοῦ 1945», σημειώ- νει ἡ συγγραφέας μὲ θλίψη.

Τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς (ναζιστικὸ παρελθόν) εἶναι τὸ μεγάλο προπατορικὸ ἀμάρτημα τῶν Γερμανῶν πού ταλανίζει τὸν ψυχισμό τεσσάρων τουλάχιστον γενεῶν, ἐπίμαχο σημεῖο τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς μέχρι σήμερα. Ἡ ἐπὶ 45 χρόνια διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὶς δύο Γερμανίες εἶχε μίαν ἀντίστοιχη, ἀκόμη βαθύτερη, στὸν ψυχισμό κάθε Γερμανοῦ. Μετὰ τὸ Ἄουσοιτς εἶναι ἀδύνατον νὰ γραφεῖ λυρική ποιή- ση, ἔγραψε ὁ Ἄντόρνο. Μετὰ τὸ Ἄουσοιτς εἶναι ἀδύνατον γερμανὸς συγγραφέας νὰ μὴν ἐμπλακεῖ σὲ ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν μὲ τὴ συνειδήσή του. Τὸ λέει χαρακτηριστικὰ ἢ Βόλφ: «Ἀκόμα καὶ σήμερα σὲ κάθε καμινάδα πού βγάζει μαῦρο καπνὸ, σκέφτεσαι Ἄουσοιτς. Ἡ σιὰ πού ἐρίχνε αὐτὴ ἢ λέξη μεγάλωνε καὶ μεγάλωνε. Μέχρι σήμερα δέν μπορείς νὰ σταθεῖς σ' αὐτὴν τὴ σιὰ χωρὶς βοήθεια... μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων ἐκείνη ἢ παιδικὴ σου χαρὰ σκεπάζεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τίς σκιές τῆς καμινάδας τοῦ Ἄουσοιτς».

Ὁ προβληματισμὸς της ἐστιάζεται κύρια στὸ ζήτη- μα ἐπικράτησης τοῦ ναζισμοῦ καὶ τὴν ἀνάγκη συνει- δητοποίησης τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν πού ὀδήγησαν στὶς ἐκατόμβες τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, γιὰ νὰ ἀποφύγουμε τὴν παλινδρόμηση. Ἄν καὶ ξέρει τοὺς πέντε τρόπους νὰ πεῖ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, δέν ἐμπι- στεύεται οὔτε τὴν μπρεχτική ἀποστασιοποίηση. Ὑπο- ψιασμένη γιὰ τίς πολλές ἀλήθειες καὶ πραγματικότη- τες «τόσες, ὅσες μπορείς νὰ φανταστεῖς», περιορίζε- ται κατ' ἀνάγκη «σὲ μίὰ κάποια δημόσια, προσωπι- κὴ τοῦ συγγραφέα, ἐκείνη τοῦ ἀναγνώστη καὶ ὅτι ἀλληλοεπηρεαζόμενες παράγουν μία –"χρησιμοποίησι- μη ἀλήθεια"– πού προφανῶς ἀπέχει ἀπὸ τὴν πραγμα- τικότητα». Ὡς καὶ σὲ μένα, σὲ μένα ἀκόμα πού σὰς ἱστορῶ, ἀντισταθεῖτε, ὅπως συμβούλευε πρίν μισὸ αἰῶνα, ὁ αἰώνια ἐπίκαιρος Κατσαρός, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ περάσουςε βέβαιαι πρὸς τὴν Ἐλευθερία. Προπά- ντων τὸ βιβλίο εἶναι δυνατό δοκίμιο πάνω στὸν ἀνα- στοχασμὸ γιὰ τὴν ἐπάρκεια καὶ ἀνεπάρκεια τῆς μνή- μης, στοὺς κινδύνους τῆς μεταμορφώσεων καὶ παρα- μορφώσεων της, τῶν ἀντικατοπισμῶν, στὶς παγίδες τῆς διαμεσολάβησης «Σὲ τυραννάει ἢ διπλὴ σημασία τοῦ ρήματος "μεσολαβῶ". Μεσολαβῶ μεταξύ παρόντος καὶ παρελθόντος μήπως σημαίνει συμφιλίωσις; Ἰσοπε- δῶνω;». Δέν ἐμπιστεύεται τοὺς φύλακες, καλεῖ σὲ διαρκὴ ἐγρήγορηση, νὰ μὴν τσακιστεῖ στὸ σκόπελο τῆς αὐτολογοκρισίας. Φοβᾶται τὴν πλαστογράφηση. Γρά- φει ἀποσύροντας τοὺς φύλακες ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ συνειδητοῦ, περνάει ἀπὸ τὸ σουρωτήρι τῆς συνειδή- σης ὅλο της τὸ βίο, δέν χαρίζεται σὲ κανέναν, πολὺ

περισσότερο στόν έναντό της. Ξεσκαρτάρει ἀλήθειες καί ψέμματα, τί ἔχει νά φοβηθεῖ καθὼς ἔχει ἀκούσει «τό αἰδερένιο στόμα τῆς ἱστορίας», ἔχει περάσει ἀπό τήν πανώλη τοῦ ναζιμοῦ, θέλει νά ἀποκαθαρθεῖ.

«Ἐγραψα πολλά γιά νά θεμελιώσω τή μνήμη», λέει ὁ Γκαϊτε. Ἡ Βόλφ ἐλέγχει τά θεμέλια ὑλικά τῆς μνήμης, δοκιμάζει τήν ἀντοχή τους στούς ψυχικούς σεισμούς, στό καμίσι τῆς ἀπηνούς συνείδησης. Θεωρεῖ τή μνήμη κατεξοχήν ἠφαιστιογενές καί ἐπισηφάλες τοπίο, διαρκῶν κατολισθήσεων κι ἀνακυκλώσεων. Δέν ἐξωραΐζει, παρατηρεῖ, ἀναστοχάζεται: «Τά θέατρα πολύ σοβαρῶν γεγονότων δέν μποροῦν νά κρατηθοῦν πάνω στη γῆ. Βουλιάζουν στή μνήμη καί στό σημεῖο, ὅπου ἔχουν πραγματικά ὑπάρξει, ἀφήνουν θαμπά, μὴ ἀναγνωρίσιμα ἀποτυπώματα».

Ἡ μεταφράστρια ἔδωσε ἀνάλογο ἀγῶνα τιθάσευσης τοῦ δεισιγέρωτου ὑλικοῦ της. Πόρρω ἀπέχοντες ἀπό ξύλινες μεταφράσεις ἀπέδωσε τό δάθος τῆς γλώσσας τοῦ πρωτοτύπου, μέ τά διάφορα ἐπίπεδα λόγου πού ἀντιστοιχοῦν στά χρονικά ἐπίπεδα ὀργάνωσης τοῦ μυθιστορήματος, βρῆκε ἢ καί ἐπινόησε ἀντίστοιχες φόρμουλες νά καταδειχθοῦν οἱ ἀνοίξεις συνδυασμοῖ ἐννοιῶν καί ἡ ἐνίοτε διαταραγμένη σύνταξη πού ἐπιχειρεῖ ἡ Βόλφ, βρῆκε λύσεις στίς ἀπαρεμφατικές προτάσεις πού ἐπιχωριάζουν στή γερμανική, τονίζοντας τό ὑποκείμενο γιά ἀποφυγή συγχύσεων. Κυρίως ἐφοδιάσε τό μεταφραστικό της μόχθο μέ ἐκτενή «Πρόλογο» πού βοηθεῖ τά μάλα τόν ἀναγνώστη ἐνώ τό ἐκτενές της ἐπίμετρο περιέχει πληθώρα σημειώσεων πού διευκολύνουν στήν κατανόηση τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς καί τῶν κοινωνικῶν συμφραζομένων. Ἡ κ. Χρυσομάλλη-Heppich σπουδαγμένη στή φιλοσοφική τοῦ Ἀριστοτελείου, ζεῖ 34 χρόνια στή Γερμανία διδάσκοντας ἑλληνικά καί θεωρία τῆς ἀφήγησης (ἔχει μεταφράσει στά καθ' ἡμᾶς τό ἔργο τοῦ Stanzel) στό Πανεπιστήμιο τοῦ Κιέλου, κάνοντας νά καρπίσει στόν ὀμιχλώδη Βορρά ἡ Ἐλιά τοῦ Μαβίλη, νά ψηλώσει ἡ Δρῦς τοῦ Σκιαθίτη, νά πολλαπλασιαστεῖ μέ καταβολάδες ἡ Φοινικιά τοῦ Παλαμᾶ, νικώντας μέ τήν παιδαγωγική τῆς ἀγάπη ἀντίξοες καί ἄλλες συνθήκες (γιά νά παραφράσω στίχους τοῦ Τάσου Γαλάτη γιά ἕναν ἄλλο μεγάλο δάσκαλο τῆς Διασπορᾶς).

Αὐτή ἡ νεκρή πίσω ἀπό τήν ἀνθισμένη τριανταφυλλιά: ἡ παιδική ἡλικία (Ρεμπώ). Ἡ Βόλφ μέ τό ταλέντο της ἀνάστησε αὐτή τή σταυρωμένη παιδική ἡλικία, περιηγώντας μας σέ ζοφερούς καί εἰρηνικούς καιρούς, ἀναπτύσσοντας σέ πεζό τό ἔξοχο ποίημα τοῦ Νερούντα πού προτάσει ὡς μότο στήν ἀφήγησή της: «Ποῦ εἶναι τό παιδί πού ὑπῆρξα/ζεῖ ἀκόμα μέσα μου ἢ χάθηκε; Ξέρει πῶς δέν τό εἶχα ποτέ συμπληθῆσει/πῶς οὔτε κι αὐτό μ' ἀγάπησε ποτέ; Γιατί μεγαλώσαμε τόσο καιρό μαζί/ἀφοῦ μετά θά χωριζόμασταν;» Μέ ἀνανεωμένο λοιπόν ἐνδιαφέρον ἀναμένουμε καί τόν *Μοιρασμένο Οὐρανό* (γνωστόν ἀπό τήν κινηματογραφική του μεταφορά) τῆς Βόλφ πού προαναγγέλλεται ἀπό τίς ἴδιες ἐκδόσεις.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Περί ἀπλῆς ἀριθμητικῆς

Οἱ Ἕλληνες δέν τά πᾶμε καλά μέ τούς ἀριθμούς, μέ ἐξαίρεση ἐκείνους πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν προσωπική μας ζωή (τό ἔχειν μας, τά κυβικά τοῦ αὐτοκινήτου μας, τά χρόνια μας, τά κιλά μας κ.λπ.). Πέραν τῶν προσωπικῶν μας δεδομένων, ἂν ρωτήσεις, γιά παράδειγμα, ποιό εἶναι τό ὕψος τῶν προβλεπομένων δημοσίων δαπανῶν σύμφωνα μέ τόν προϋπολογισμό πού κατέθεσε στή Βουλὴ ὁ κ. Ἀλογοσκούφης θά πᾶρεις τίς πιό ἀπίθανες ἀπαντήσεις.

Τό συνηθέστερο ποσοτικό δεδομένο πού χρησιμοποιεῖται εἶναι τό «πολλά» ἢ «λίγα» καί τά παράγωγα αὐτῶν, ὅπως «πολύ περισσότερα», «λιγότερα» κ.λπ. Ἀλλά αὐτά τά δεδομένα δέν εἶναι ἀριθμοί, δέν ἔχουν τήν ἀκρίβεια τῶν ἀριθμῶν.

Διαβάξω, λοιπόν, σέ πρόσφατα δημοσιεύματα ὅτι οἱ φρετινές δαπάνες σύμφωνα μέ τόν προϋπολογισμό θά ἀνέλθουν σέ 88,1 δις €. Στίς δαπάνες αὐτές συμπεριλαμβάνονται 9,8 δις € γιά τόκους καί 24,3 δις € γιά τοκοχρεολύσια, πού θά πρέπει νά πληρωθοῦν ὅσο-δήποτε μέσα στό 2007. Τό 2007, ἀπό φόρους, τέλη καί ἀπό τήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση τό ἑλληνικό δημόσιο θά εἰσπράξει 53 δις €. Πῶς θά καλυφθεῖ ἡ διαφορά; Μά, μέ τόν προσφιλή τρόπο τοῦ δανεισμοῦ πού θά ἀνέλθει, ἀναγκαστικά στά 35 δις € καί τά ὅποια θά προστεθοῦν στά προϋπάρχοντα χρέη.

Αὐτά λένε οἱ ἀριθμοί, καί τά χρήματα αὐτά εἶναι πολλά, πάρα πολλά, εἶναι ἕνα βαρῦδι πού δέν ἐπιτρέπει στήν ἑλληνική οἰκονομία καμία κοινωνική ἀνάπτυξη. Δέν μπορεῖς νά χρησιμοποιήσεις δανεισμό γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, γιά τήν ἐκπαίδευση, τίς κοινωνικές παροχές, τήν αὐξηση τῶν κατώτερων συντάξεων καί τόσων ἄλλων κονδυλίων πού, χρόνια τώρα, παραμένουν καθηλωμένα. Τό πρόβλημα δέν ἀντιμετωπίζεται παρὰ μόνο μέ τή μείωση τοῦ δανεισμοῦ. Πιό σωστά, μέ τή μείωση ἐκείνων τῶν δημοσίων δαπανῶν ὥστε νά μὴ ἔχουμε προσεχῶς ἀνάγκη αὐξησης τοῦ δανεισμοῦ: π.χ. τίς στρατιωτικές δαπάνες. Τά συνειδητοποιεῖ αὐτά ὁ Ἕλληνας πολίτης;

Ἡ ἀριθμητική, οἱ σχέσεις δηλαδή τῶν ἀριθμῶν μεταξὺ τους (πρόσθεση, ἀφαίρεση, πολλαπλασιασμός, διαίρεση) θά ἦταν ἕνας καλός τρόπος αὐτογνωσίας. Ἀλλά, ἀκόμη καί στή στοιχειώδη ἐκπαίδευση ἡ ἀριθμητική δέν πολυδιδάσκεται πιά. Τό σχετικό «μενού» δέν τήν προσφέρει μέ τήν ἀκρίβεια καί τήν αὐστηρότητα πού ἀπαιτεῖται. Οἱ δανειστές, ὥστόσο, τοῦ δημοσίου –καί ὁ κάθε δανειστής– διαθέτουν λογιστήρια ἐξαιρετικά ἀκριβῆ καί ἀλάνθαστα προκειμένου νά ἀπαιτήσουν τούς τόκους καί τά τοκοχρεολύσια τους.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Σε πρώτη ανάγνωση

Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Ἡ κοινωνική ιστορία τοῦ Πειραιᾶ. Ἡ συγκρότηση τῆς ἀστικῆς τάξης 1860-1910*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα, σ. 444

Ἡ ἱστορία τῶν πόλεων, πεδίο μέ πλούσια διεθνή βιβλιογραφική παρουσία τίς τελευταῖες δεκαετίες, ἀποτέλεσε γιά τή νεοελληνική ἱστορική ἐπιστήμη ἕνα μᾶλλον κερδοσμένο στοίχημα, ἀφοῦ ἀπελευθερώθηκε σχετικά γρήγορα ἀπό τά δεσμά τῆς τοπικῆς ἱστορίας γιά νά συναντηθεῖ μέ τίς εὐρύτερες ἀναζητήσεις τῆς κοινωνικῆς καί οικονομικῆς ἱστορίας, τῆς πολεοδομίας καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλά καί τῆς ἱστορίας τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν νοοτροπιῶν. Ἄς θυμηθοῦμε τά δύο σχετικά συνέδρια τῆς ΕΜΝΕ *Μνήμων* γιά τή Νεοελληνική Πόλη, στίς βαλκανικές καί μεσογειακές ὄψεις τῆς, καθώς καί τίς σημαντικές ἐργασίες γύρω ἀπό τήν Ἑρμούπολη τῆς Σύρου, πού ἤδη ἔχουν δημιουργήσει μιά μικρή ἀλλά σημαντική παράδοση στή μελέτη τοῦ ἀστικού φαινομένου. Στήν παρούσα μελέτη, ὁ Γ. Γιαννιτσιώτης ἐπιλέγει νά ἐστιᾶσει στόν Πειραιᾶ, εἰσάγοντας ὡς καίριο καί κύριο συμπαίκτη τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας τῆς πόλης, τόν ἄλλοτε φυσικό πρωταγωνιστή τοῦ δημόσιου βίου τῆς: τήν ἀστική τάξη· μιά τάξη πού, ἐκεῖ γύρω στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἀναλαμβάνει νά μεταμορφώσει «τό ἄσχημο ἐπίγειο τῆς πρωτεύουσας στή δεύτερη πληθυσμιακά πόλη τῆς χώρας καί σέ κέντρο τῆς ἐθνικῆς οικονομικῆς ζωῆς ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας καί τῆς ναυτιλίας».

Ἐξετάζοντας τήν ἱστορία τῆς πόλης μέσα ἀπό τίς μικρές ἱστορίες τῶν ἀνθρώπων τῆς πόλης καί τήν πειραιϊκή καθημερινότητα, ἡ ἱστορική ἀφήγηση παρακολουθεῖ τή διαδικασία τῆς ἀστικοποίησης μέσα ἀπό τό ἐμπόριο, τή βιομηχανία, τήν ἐπιχειρηματική δράση καί τίς ἀστικές ἀπολαύσεις ἀλλά καί τήν ἐσωτερική μετανάστευση, τή φτώχεια, τήν πορνεία, τήν ἐγκληματικότητα καί τίς ἐπιδημίες. Κοινός ἄξονας τῆς μελέτης εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς ἰδιαίτερης τοπικῆς πειραιϊκῆς συνείδησης πού μέ βάση τά νεωτερικά ἀστικά ἰδανικά μιᾶς φιλοπρόοδης ἐργατικότητας διαμορφώνουν ἕνα πλέγμα ἀτομικῶν καί συλλογικῶν ἀξιών μέ στόχο τό «δημόσιο συμφέρον» τῆς πόλης. Ἡ ἀναφορά στή συγκρότηση τοῦ ἀστικού δημόσιου πεδίου δημόσιας σφαίρας, δέν ἐξαντλεῖται μόνο στήν ἀναπαραστάση τῆς ἀστικῆς κοινωνικότητας καί ἐπικοινωνίας.

Ἡ μελέτη ἐπαναφέρει δυναμικά τήν ἔννοια τῆς τάξης, ὡς κυρίαρχου ἀναλυτικοῦ ἐργαλείου –μπολιασμένου ὡστόσο μέ τίς ἐπάλληλες ἱστοριογραφικές συζητήσεις γιά τό φύλο ἀλλά καί γιά τήν ἀνάλυση λόγου– προκειμένου νά μελετηθεῖ ἡ προβολή τῶν νέων κοινωνικῶν σχέσεων στόν ἀστικό χῶρο.

Ξεπερνώντας τά παλαιότερα κοινωνιολογίζοντα σχήματα πού εἶχαν προσκολληθεῖ στήν ἔννοια τῆς «καθυστέρησης» καί τῆς «ἀπουσίας» τῆς ἀστικῆς τάξης στή νεοελληνική κοινωνία, ἀλλά καί τή στατική ἀντίληψη γιά τήν πελατειακή σχέση τῆς ἀστικῆς τάξης μέ τήν κομματική συναλλαγή, ἡ μελέτη τοῦ Γιαννιτσιώτη ἀνοίγει ἕνα νέο δρόμο, καθώς ἐστιάζει στήν ἑτερογενή διάρθρωση καί τήν ποικιλομορφία μιᾶς ἀστικότητας πού παράγεται μέσα ἀπό τή διάμορφωση ἑνός, κατά βάση, «ἐπιχειρηματικοῦ πολιτισμοῦ». Χαρτογραφώντας αὐτή τή βουερή «ἐργατική κυψέλη» τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ «αἰώνα τῶν ἀστών», ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τήν ἰδιαίτερη «πειραιϊκότητα» πού συγκροτεῖται μέ βάση τή δυναμική ἀνταγωνιστική σχέση τῆς πόλης μέ τά ἄλλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας. Ὡστόσο, ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰώνα εἶναι ἐκείνη πού θά παίξει σημαίνοντα ρόλο στόν μετασχηματισμό τοῦ Πειραιᾶ: ἡ πόλη θά κλείσει τοῦς λογαριασμούς του μέ τήν τοπική ταυτότητα γιά νά συναντηθεῖ μέ τήν κεντρική πολιτική σκηνή καί τό φυσικό σύνορο τῆς πρωτεύουσας Ἀθῆνας. Ἡ κηδεμονία τῶν Ἀθηνῶν θά ματαιώσει κάθε ὄραμα γιά μιά μερική, ἔστω, τοπική ταυτότητα καί σταδιακά τό παλαιό ἀστικό συμβολικό κεφάλαιο θά ὑποκατασταθεῖ ἀπό ἕνα πραγματικό πρόβλημα: ὁ Πειραιᾶς θά γίνει ἡ πόλη τοῦ «ἐργατικοῦ ζητήματος», καί γύρω ἀπό αὐτό θά συγκροτηθεῖ μιά νέα λαϊκότερη μυθολογία, πού θά συνοδεύσει τοῦς συμβολισμούς τῆς πόλης ὡς τίς μέρες μας.

Ζύγκμουντ Μπάουμαν, *Ρευστή ἀγάπη. Γιά τήν εὐθραυστότητα τῶν ἀνθρωπίνων δεσμῶν*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, ἐκδ. Ἑστία, 2006, σ. 276

Στό Παρίσι ὑπάρχει μιά καινούργια σεξουαλική μόδα πού λέγεται *échangisme*. Πρόκειται γιά ἀναβίωση

τῆς παλιᾶς «ἀνταλλαγῆς συζύγων», μόνο πού οἱ νέοι échangistes συμμετέχουν στά ἀντίστοιχα κλάμπ, ἔχουν «κάρτα μέλους», ὑπογράφουν συμβόλαια καί ὑπακοῦνε σέ κανόνες ἐχεμύθειας, μειώνουν κάθε κίνδυνο σαγήνης καί περιορίζουν τά ριψοκίνδυνα πλήγματα πού μπορεῖ νά φέρεי στό ἀστικό οἰκογενειακό καταφύγιο τό αἰφνίδιο ἐρωτικό τετράγωνο ἢ οἱ σχέσεις τῆς μιᾶς βραδιάς. Στήν πραγματικότητα, τό ἐρωτικό παιχνίδι μοιάζει μέ πιστωτική κάρτα, πού μειώνει διαρκῶς, ἀσφαλῶς καί ταχέως τήν ἀπόσταση ἀπό τήν ἐπιθυμία στήν ικανοποίηση. Τό βιβλίο τοῦ Μπάουμαν θά μπορούσε νά εἶναι ἡ νέα «αἰσθηματική ἀγωγή» τῆς μεταμοντέρνας κατάστασης. Προσπαθεῖ νά περιγράψει τό πορτρέτο τοῦ ἀνθρώπου τῆς «ρευστῆς νεωτερικότητας», ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ Μπάουμαν τή μετανεωτερικότητα. Κεντρικός ἥρωας του εἶναι ὁ σύγχρονος «ἄνθρωπος χωρίς ιδιότητες», ἐκεῖνος πού ἔχοντας πλέον διαρρηξίσει τοὺς συνεκτικούς καί ὀργανικούς δεσμούς του μέ τήν κοινωνία, ζεῖ τόν θρίαμβο τοῦ ἀτομισμού μέσα στίς καινούργιες «γκριζες ζῶνες» τῆς συνύπαρξης: κάπου ἀνάμεσα στήν ἐπιθυμία τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς φιλίας, τῆς συντροφικότητας, τοῦ ἔρωτα ἀλλά καί στή διεκδίκηση μιᾶς «ἀδέσμευτης» καί ἑξατομικευμένης ἐλευθερίας, μέ φιλελεύθερες φαντασιώσεις εὐημερίας καί ἀναρχικά ὄνειρα ἐναλλακτισμοῦ. Ὁ ἥρωας τοῦ δοκιμίου ζεῖ μέσα στήν ἐκρηξη τῶν συμβουλευτικῶν κέντρων, τά ἑβδομαδιαῖα ἐνθετα γιά τίς σχέσεις, τό νέο ὑγιεινισμό, τά παραμορφωμένα προϊόντα, τίς διαδικτυακές «εἰκονικές σχέσεις», τήν ἐντατική παραγωγή ἀνθρώπινων ἀποβλήτων. Ὁ Μπάουμαν προσπαθεῖ νά σκιαγραφήσει τήν «ἠθική οἰκονομία» τοῦ μετανεωτερικοῦ ἀνθρώπου «μέ καί χωρίς τή σκευή τῆς κοινωνικότητας», ἀναλύοντας τήν ποιητική τῶν συναισθημάτων ἐνός ὑποκειμένου πού ζεῖ διαρκῶς μέσα στή λιμπντική ἀμφισημία τῆς ἔλξης καί τῆς ἀπόθησης, ἔτσι ὅπως αὐτή ὀρίζεται ἀπό τόν ὑστερο καπιταλισμό. Μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά μετανεωτερικές τεχνολογίες τῶν συναισθημάτων; Ὁ Μπάουμαν ἔχει μερικά πολύ ἐνδιαφέροντα σχόλια γύρω ἀπό αὐτή τήν προβληματική, ἀναδεικνύοντας τή σχέση χρόνου, ἐπιθυμίας, καί κατανάλωσης.

**Νίκος Μπακουνάκης, Τό Πανεπιστήμιο.
Πέρα ἀπό τό καλό καί τό κακό
τοῦ ἄρθρου 16,
ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα, 2006, σ. 30**

«Τό δημόσιο πανεπιστήμιο εἶναι μιᾶ ἐυρωπαϊκή κατάσταση. Ἡ τύχη του δέν συνδέεται μέ ιδιωτικά

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Κατά τὰς διαφημιστικές γραφάς

Ἀπό τήν ἐποχή πού θυμᾶμαι τόν ἑαυτό μου νά ἀκούει ραδιόφωνο, πολλά ἄλλαξαν στά ἐρτζιανά – ἀπό τήν ἐξαφάνιση τῶν «ραδιοπειρατῶν», τήν εἴσοδο τῆς ἐλεύθερης ραδιοφωνίας, τόν πολλαπλασιασμό τῶν σταθμῶν, τήν ἐμπέδωση τῆς play list. Καί, βέβαια, οἱ διαφημίσεις: οἱ διαφημίσεις πού αὐξάνονται καί πληθύνονται, κυριεύοντας πάντα τόν ραδιοφωνικό χρόνο. Ἐδῶ καί λίγα χρόνια ὅμως, ἐκτός ἀπό τήν ἐκρηξη τῆς διαφήμισης, παρατηροῦμε καί μιᾶ μεταλλαγή τῆς μορφῆς τῆς.

Πέρα δηλαδή ἀπό τά κλασικά διαφημιστικά, πέρα ἀπό «προσφορές» καί «χορηγίες», παρακολουθοῦμε τή διεἰσδυση καί τήν ἐγκατάσταση τῶν μηνυμάτων στήν καρδιά τῶν ἐκπομπῶν. Δέν ἐννοῶ τό σύνηθες «Διακόπτουμε γιά διαφημίσεις», ἀλλά κάτι ἐντελῶς διαφορετικό. Ὁ ραδιοφωνικός παραγωγός ἀγγέλλει ὅτι τήν ἐκπομπή προσφέρει, λ.χ., ὁ ἄλφα κρασοδιομήχανος καί συνεχίζει ἐκθειάζοντας τά προσόντα τῶν κρασιῶν του – πράγμα πού ἐπαναλαμβάνει δίπαξ καί τριπαξ, ὥστε νά τό ἐμπεδώσουν ἄπαντες. Τήν ἄλλη βδομάδα, τή θέση τοῦ θαυματοουργοῦ οἴνου καταλαμβάνει μιᾶ πανίσχυρη κόλλα, τήν παράλλη κάποια ἡδονικά μυρωδικά, κι ὁ ραδιοεπιτηδευματίας ἐκθειάζει διαδοχικά τίς θαυμαστές ιδιότητες τῶν ὡς ἄνω προϊόντων.

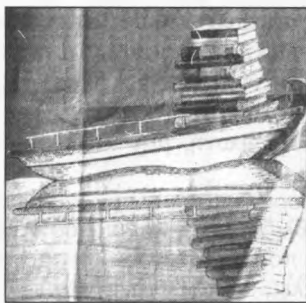
Δέν χρειάζεται μεγάλη ἀναλυτική δεινότητα γιά νά διαπιστώσουμε τό προφανές. Ὅλα αὐτά, πέρα ἀπό τόν συμφυρμό ραδιοφωνικοῦ καί διαφημιστικοῦ χρόνου, ἔτσι πού δέν ξέρεις τί ἀκοῦς, συνεπάγονται καί μιᾶ πρωτοφανή γελοιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου πού κάνει τήν ἐκπομπή: ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀποψη καί τό γοῦστο του, ὑποχρεοῦται τή μιᾶ μέρα νά ὑμνεῖ μέ ζήλο τό τυποποιημένο ἐλαιόλαδο, τήν ἐπομένη, μέ παραπλήσιο ζήλο, τό χύμα λάδι, τήν τρίτη τό μουρουνέλλαιο, τήν τέταρτη τά λάδια αὐτοκινήτων, τήν πέμπτη τήν εὐεργετική ἐπίδραση τοῦ φυσικοκοουτύρου καί τήν ἕκτη, πάντα κατά τὰς γραφάς, τίς βλαβερές συνέπειες τοῦ καπνοῦ. Μέ τί καρδιά, μετά, ν' ἀκούσεις, ἀπό τήν ἴδια φωνή, μιᾶ ἱστορία, μιᾶ γνώμη, ἕνα καλαμπουρί.

Ἔτσι, ὅσοι ἀγαπᾶμε τό ραδιόφωνο, δέν μποροῦμε παρά νά θλιβόμαστε καί νά ὀργιζόμαστε γι' αὐτό τόν εὐτελισμό πού ὑφίστανται οἱ παραγωγοί, οἱ ἀκροατές καί, ἐν τέλει, τό ἴδιο τό μέσον.

Στρατής Μπουναζός

ιδρύματα - όποια μορφή και άν έχουν. Πουθενά στην Εύρώπη τό δημόσιο πανεπιστήμιο δέν έχει άπειληθεί από ιδιωτικές σχολές κανένα ιδιωτικό ίδρυμα δέν έχει σκιάσει τό κύρος τών δημόσιων ιδρυμάτων». Η υπεράσπιση του αυτόνοτου μπορεί κάποτε νά αποκτά ειδικό βάρος, ιδίως σέ εποχές πού περισσεύει ή πολιτική άσυναρτησία μέ τή «σφραγίδα τής άγοράς». Στα τέσσερα μικρά κείμενα πού άπαρτίζουν τό τομίδιο, ό συγγραφέας κριτικάρει αυτή τήν οικονομίστικη αντίληψη πού διαπερνά όλες τίς βαθμίδες τής εκπαίδευσης αλλά και τά περισσότερα μεταρρυθμιστικά προγράμματα τής εποχής μας. Η διαρκής επίκληση τής άγοράς, ύποστηρίζει ό Μπακουνάκης, δέν μπερδεύει απλώς τό ιδιωτικό χρήμα μέ τίς δημόσιες αρετές πού θεμελιώνουν τήν ακαδημαϊκή γνώση και έλευθερία στην ουσία, συμβάλλει στην δημιουργία νέων ταξικών διαφορών αλλά και νέων έλίτ και μετατρέπει τήν εκπαίδευση σέ μία μηχανική διεκπεραίωση τών άναγκών του τριτογενούς τομέα. «Αν θέλουμε τήν άγορά, ή λύση είναι απλή. Άς καταργήσουμε όλες τίς μή άγοραίες σχολές, ακόμη και τίς άγοραίες, κι άς παραδώσουμε τά πανεπιστήμια στα έπιμελητήρια και στους κλασικούς συνδέσμους». Η υπεράσπιση του πανεπιστημίου (χωρίς έπιθετικό προσδιορισμό, άφου τό πανεπιστήμιο μόνο «δημόσιο» μπορεί νά είναι για νά είναι «πανεπιστήμιο») περνάει μέσα από τόν εκσυγχρονισμό του και τήν άυτονομία του, μακριά από τήν κρυφή γοητεία τής άγοράς και τό ιδιωτικό χρήμα.

Γιά τήν πρώτη ανάγνωση
Έμμ. Κόρτης

Σειρά ύποσημείωση:

Συλλογή άρθρων πάνω σε επιλεγμένα ιστορικά θέματα που αντιμετωπίζονται, συνήθως, ως δευτερεύοντα. Κάθε βιβλίο της σειράς συνοδεύεται από εικόνες και φωτογραφίες.

**ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 1:
ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ**

Σουκρού Ιλιτζάκ
Ο Εβραϊκός σοσιαλισμός στην Οθωμανική Θεσσαλονίκη
Μαρίνα Αγγελοπούλου
Ζητήματα σχετικά με την απεργία των Ελλήνων σερβιτόρων στη Θεσσαλονίκη του 1908

**ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 2:
ΜΠΕΚΤΑΣΗΔΕΣ ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ ΚΑΙ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ**

Ευστράτιος Ζεγκίνης
Εισαγωγή - Γενική Επιμέλεια
F.W. Hasluck
Χριστιανισμός και Ισλάμ την εποχή των Σουλτάνων
Nathalie Clayer
Μπεκτασισμός και Αλβανικός Εθνικισμός
Nathalie Clayer
Ισλαμ. κράτος και κοινωνία στην μετακομμουνιστική Αλβανία

**ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 3:
Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΟΠΩΣ ΤΟΝ ΓΝΩΡΙΣΑ.
Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών**

Ιόλη Βιγγοπούλου
Εισαγωγή
Peter Oluf Brøndsted
Οι συνομιλίες του συγγραφέα με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων το φθινόπωρο του 1812, με ορισμένα λεπτομερή στοιχεία για την Ήπειρο και τους Αλβανούς του τωρινού καιρού.
Theodore Lyman
Επίσκεψη στα Ιωάννινα και στον Αλή πασά

Εκδόσεις Ισνάφι

Σουλίου 18, 453 32 ΙΩΑΝΝΙΝΑ. Τηλ./Fax: 26510 70703

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Dear Πολίτες, δυό κουβέντες διαμαρτυρίας προς δημοσίευση, ἂν θέλετε.

Κουβέντα νά γίνεται...

Ὅτι θά διάβαζα στὸν *Πολίτη* πῶς γιὰ τὴν κατάσταση στὴν ἐκπαίδευση φταῖνε τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ οἱ συνδικαλιστὲς ἐκπαιδευτικοὶ δὲν τὸ περιμένα. Καί τώρα πού διαμαρτύρομαι, εἶμαι βέβαιος πῶς πρόκειται γιὰ ἀβλεψία, ἀλλιῶς θά κοβότανε ἡ φράση πού δὲν εἶναι ἐπικριτική, ἀλλὰ ὑβριστική καὶ μάλιστα σέ ὕφος πού δὲν μᾶς ταιριάζει· διότι μέ ὅλους μας τοὺς τσακωμούς, ἓνα τὸ ξέρουμε: ὅτι χάρη στὸν συνδικαλισμὸ τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἔχουμε ψωμί καὶ τρῶμε. Ἐνα σωρὸ διαφωνίες μπορεῖ νά ἔχει κανεὶς μέ τὴν ἐκάστοτε πολιτική τους, μέ τίς προτάσεις τους –καὶ νά τίς λείει βέβαια τίς διαφωνίες του, ἀλλιῶς πῶς;–, ἀλλὰ ἐμεῖς τῆς Ἀριστερᾶς δὲν εἴμαστε χύμα: εἶπαμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἴμαστε μαζί τους (μέ τὴ μισθωτὴ ἐργασία καὶ τὴν ἔνωσή της) –ὀπωσδήποτε, ἀκόμη καὶ ὅταν διαφωνοῦμε καὶ τοὺς ἐπικρίνουμε, «ταγμένοι» πού ἔλεγε κάποιος φίλος, ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ *Πολίτη*, γιὰ κάποιον ἄλλον τοῦ ἴδιου φυράματος.

Νά γράφουν στὸν *Πολίτη* μέ τέτοια βάνουση περιφρόνηση γιὰ τὸν συνδικαλισμὸ εἶναι βανανούτητα τὸ ἴδιο, διότι ὑπάρχουν ἀνθρώποι πού, δικαίως, λένε ὅτι μεγάλωσαν ὡς ἀριστεροὶ μέ τὸν *Πολίτη*, καὶ ἔτσι ἔγιναν μέλη τῶν συνδικάτων τοῦ κλάδου τους.

Ἄλλὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς παιδείας: ὑπῆρξε ἐπὶ γέροντος Καραμανλῆ, ἐπὶ ἀνδρεϊκοῦ ΠΑΣΟΚ, ἐπὶ Μητσοτάκη, ἐπὶ σημιτικῆς ἐποποιίας ἢ τώρα ἐπὶ νεότερου Καραμανλῆ ἀπόπειρα βελτίωσης τῶν πραγμάτων στὴν παιδεία πού νά τὴν ἐμπόδισαν ἡ ΔΟΕ, ἡ ΟΛΜΕ, ἡ ΟΙΕΛΕ καὶ ἡ ΠΟΣΔΕΠ ἢ τὸ «ἐκπαιδευτικὸ κίνημα» πού μέ τόση εὐκολία μπαίνει σέ εἰσαγωγικά; Πότε ὁ συνδικαλισμὸς τῶν μισθωτῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρνήθηκε τὸν διάλογο; Συνέβη βέβαια νά ἀποχωρήσουν συνδικαλιστὲς ἀπὸ διαλόγους, γιατί θεώρησαν ὅτι ἔτσι ἔπρεπε –ἀλλὰ πότε ἢ ἄνευ ὄρων συνέχιση τῆς κουβέντας ἐγινε πολιτικὴ ἀρχὴ τῶν ἀριστερῶν; Ἡ μήπως ἡ ἐκθεση ἀπόψεων ἀσύμβατων μεταξὺ τους δὲν εἶναι διάλογος; Ἡ μήπως ὁ διάλογος στὴν πολιτική (καὶ γιὰ τὴν παιδεία πολιτικὴ κάνουμε!) δὲν ἔχει πρωτίστως σκοπὸ νά συγκεντρώσει κόσμον γύρω ἀπὸ ἀπόψεις; Καὶ αὐτὸ φαίνεται νά τὸ πετυχαίνουν οἱ συνδικαλιστὲς τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ οἱ φοιτητὲς καὶ οἱ μαθητὲς, διότι τουλάχιστον οἱ δημοσκοπήσεις, παρά τίς φιλότιμες προσπάθειες νά δυσφημοστοῦν οἱ

ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ὁ συνδικαλισμὸς τους, δείχνουν ὅτι ὁ πολὺς κόσμος συμφωνεῖ μέ ὅσα λένε.

Αὐτὴ ἡ ταύτιση συνδικαλισμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ὑπουργεῖου ἀφενὸς καὶ ἡ ἐξύμνηση ἀφετέρου τοῦ διαλόγου καὶ τῆς διαλογοπροθυμίας (χωρὶς διευκρίνιση ποιὸς νά κάνει διάλογο μέ ποιόν) πού γίνονται στὸ ἄρθρο, σημαίνουν ἄραγε ὅτι οἱ διαλογοπρόθυμοι χρειάζεται νά κάνουν μέτωπο κατὰ τοῦ ὑπουργεῖου καὶ τῶν συνδικαλιστῶν; Γιατί ὅμως καὶ κατὰ τοῦ ὑπουργεῖου; Αὐτὸ παραεῖναι πρόθυμο γιὰ διάλογο (πάντα ἦταν, ἀνεξαρτήτως κυβερνήσεως καὶ ὑπουργοῦ) ἀπεργίες καὶ καταλήψεις δὲν θέλουν νά βλέπουνε οἱ ἄνθρωποι. Ἄρα, συμπεραίνω, μόνο κατὰ τοῦ συνδικαλισμοῦ τὸ μέτωπο μέ τὸ ὑπουργεῖο ὑπάρχουν κάτι ψιλοδιαφορές ἢ χοντροδιαφορές στὶς προτάσεις, ἀλλὰ κουβέντα νά γίνεται...

Αὐτὸ κατάλαβα ἐγὼ διαβάζοντας στὸν *Πολίτη* τὸ σχόλιο στὴ στήλη «Ἐν παρόδῳ» τῆς σελ. 23 τοῦ τεύχους τοῦ Νοεμβρίου. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ διάσπαρτες στήλες «Ἐν παρόδῳ» εἶναι ωραιότατες!

Δυὸ λόγια ἀκόμη πού ἐλπίζω νά μὴν παρεξηγηθοῦν. Εἶναι γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἐκπαιδευτικὸ κίνημα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Τὸ 1956 ὁ Ἄντόρνο ἔγραφε σέ ἓνα σύντομο δοκίμιο μέ τίτλο *Σημεῖα στίξεως*.

«Τὰ εἰσαγωγικά εἶναι γιὰ νά τὰ χρησιμοποιοῦμε μόνο ὅταν παραθέτουμε κάτι, στό παράθεμα, ἢ τὸ πολὺ ὅποτε τὸ κείμενο θέλει νά τηρήσει ἀποστάσεις ἀπὸ μιὰ λέξη στὴν ὁποία ἀναφέρεται. (...) Τὰ συχνὰ εἰρωνικά εἰσαγωγικά στὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐνγκελς εἶναι σκιές πού ρίχνει ἡ ὀλοκληρωτικὴ μέθοδος προκαταβολικά πάνω στά κείμενά τους, τὰ ὁποῖα ἐννοοῦσαν τὸ ἀντίθετο: εἶναι ὁ σπόρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννήθηκε ὅ,τι ὁ Κάρολ Κράους ἀποκαλοῦσε “μοσχοδίτικη ἀργκό” [Moskauerwelsch]....».

Ἐχω τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι σωστὲς κουβέντες.

Μέ ἀγάπη βέβαια
Θόδωρος Παρασκευόπουλος

Μπρέ Παρασκευόπουλε,

Μήπως πρόκειται για δική σου άβλεψία; *Αν ξαναδιαβάσεις προσεκτικά τό σημειώμά μου (μόλις διακόσιες έβδομήντα λέξεις, οι μισές από όσες δαπάνησες για τή διαμαρτυρία σου) θά διαπιστώσεις πώς δέν ισχυρίζομαι ότι «για τήν κατάσταση στην έκπαίδευση φταίνε τό ύπουργείο Παιδείας και οι συνδικαλιστές έκπαιδευτικοί».

Γράφω αυτόλεξει:

1. «Η δημόσια παιδεία είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για νά αφηθεί στην αποκλειστική άρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας και των συνδικαλιστών του "έκπαιδευτικού κινήματος", όπως επιβεβαιώνει και τό άδιέξοδο των μετωπικών τους συγκρούσεων.

2. «Η κύρια ευθύνη για τήν πρόσφατη επίδεινωση τής κρίσης στην παιδεία βαρύνει τό ύπουργείο και τήν κυβέρνηση».

3. «Επείγει, κατ' άρχάς, ή διάλυση των όποιων ψευδών έντυπώσεων που διευκολύνουν τήν κυβερνητική άπραξία ή και τόν εγχώριο νεοφιλελευθερισμό».

4. «Επείγει μία άποτελεσματική πρωτοβουλία των προθύμων για ουσιαστικό διάλογο που θά συγκεκριμενοποιήσει ποιές από τίς επιθυμητές μεταρρυθμίσεις είναι άκρωσ απαραίτητες και έφικτές σήμερα», καθόσον οι σημαντικές διαφωνίες μέσα στην έκπαιδευτική κοινότητα δίνουν άλλοθι στό «ψευδο-μεταρρυθμιστικό προσωπείο τής κυβέρνησης» και δέν έξαναγκάζουν τίς πολιτικές δυνάμεις του τύπου «νά άντιμετωπίσουν με τή δέουσα σοβαρότητα και θετικά τήν αναβάθμιση του δημοσίου πανεπιστημίου» και των άλλων βαθμίδων τής έκπαίδευσης.

5. Εύχομαι, τέλος, νά γίνει άμεσα «και τό έπόμενο βήμα δημιουργίας ενός μετώπου μεταρρυθμίσεων», εκτιμώντας πώς οι συνδικαλιστές του «έκπαιδευτικού κινήματος» άδυνατούν νά φέρουν από μονοι τους όλο τό βάρος τής υπόθεσης.

*Αν δέν πρόκειται για δική σου άβλεψία, αλλά για τό χειρότερο, για τόν έντοπισμό στό πρόσωπό μου ενός άκόμη ύβριστή των συνδικαλιστών έκπαιδευτικών και γενικότερα του συνδικαλισμού, ό όποιος γράφει στον Πολίτη «μέ τέτοια θάναυση περιφρόνηση για τόν συνδικαλισμό», πρόδλημά σου. Σπαταλώντας, πάντως, τίς δυνάμεις σου στην κατήχηση του τύπου «χάρη στον συνδικαλισμό τής μισθωτής έργασίας έχουμε ψωμί και τρώμε», επίδεινώνεις τήν κατάσταση σου.

Στόλισα και στολίζω τό «έκπαιδευτικό κίνημα» με εισαγωγικά έπειδή θέλησα και θέλω νά τηρήσω κάποιες άποστάσεις από αυτόν τόν όρο, μέχρι νεωτέρας. Τίποτα περισσότερο, ώστε νά έγκαλοῦμαι με τοιτάτα του Άντόρνο. – Νισάφι!

Τέλος, αν ήρθε ή ώρα νά εγκαταλείψουμε τίς παλαιομοδίτικες προσφωνήσεις σύντροφος ή φίλοι, έγώ προτείνω τό τραχύ κλητικό έπιφώνημα μπρέ (μωρέ) αντί του γλυκανάλατου και σαχλού dear.

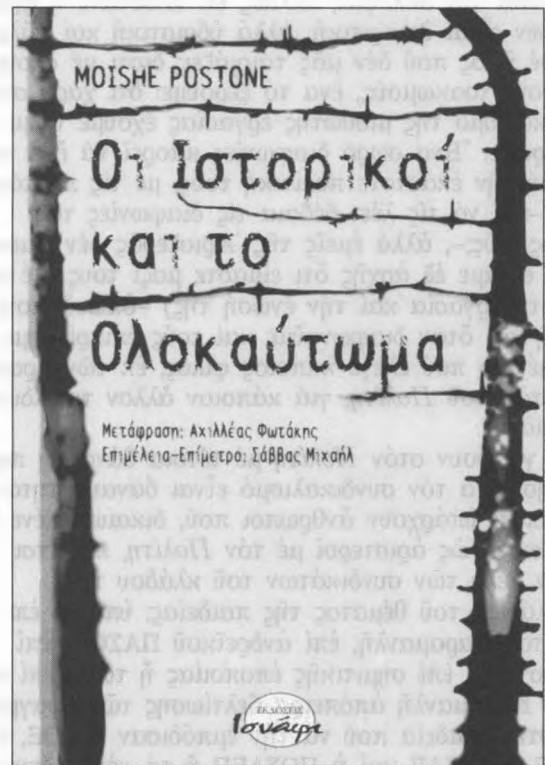
Βασίλης Ζουναλής

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Εκδόσεις Ιονάφι

Σουλίου 18, 453 32 Τηλ./Fax: 26510 70703, ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Ο Moïse Postone σε αυτό το δοκίμιο προσπαθεί να ενσωματώσει αυτή την περίοδο του πόνου μέσα στις γενικότερες ιστορικές συνθήκες του 20ου αιώνα. Μέσω των σύνθετων και γοητευτικών εργαλείων που χρησιμοποιεί, κυρίως μαρξιστικών και ψυχαναλυτικών, διατυπώνει μια ερμηνεία της ιστορίας του Ολοκαυτώματος ως μιας «κομφορμιστικής εξέγερσης», πλήρως ενσωματωμένης στη ροή του καπιταλιστικού χρόνου. Το ζήτημα για αυτόν είναι να επανοικειοποιηθούμε την Ιστορία με τρόπο απελευθερωτικό για το μέλλον μας.

Moïse Postone

Οι Ιστορικοί και το Ολοκαύτωμα

Μετάφραση: Αχιλλέας Φωτάκης
Επιμέλεια - Επίμετρο: Σάββας Μιχαήλ